

BULLETIN OF ALFRED NOBEL UNIVERSITY

ВІСНИК

УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

Науковий журнал

Заснований у жовтні 2020 р.

Виходить 2 рази на рік

СЕРІЯ ПРАВО

SERIES LAW

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Баймуратов М.О.

Дефіцит демократії в Європейському Союзі: до поняття та розуміння феноменології

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-1..... 6

Бобровник Д.О.

Роль муніципальної правосвідомості та муніципальної психології у процесах формування глобалістського потенціалу територіальної громади

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-2..... 23

Бочарова Н.В., Биков О.М.

Праволюдний зміст сучасної цифрової стратегії Європейського Союзу

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-3..... 34

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень і досягнень юридичної науки за всіма напрямками суспільного та економічного розвитку України і світової спільноти.

Для наукових працівників, професорсько-викладацького складу ЗВО, фахівців-правознавців, студентів, широкого кола науковців, юристів та працівників різних напрямів юридичної діяльності.

Матеріали публікуються змішаними мовами.

Журнал «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право» затверджено у Переліку наукових фахових видань за категорією «Б» (наказ Міністерства освіти і науки від 10.10.2022р. № 894), зареєстровано у міжнародних наукометричних базах Crossref DOI, Index Copernicus, індексується в Google Scholar та інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського.

Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля (протокол від 22 листопада 2022 р. № 10).

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24594-14534Р від 29.10.2020 р.

1 (4) 2022

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ

Поплавський В.Ю., Тодорошко Т.А., Герасюта В.В.

Реформування системи правової охорони у сфері інтелектуальної
власності в Україні

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-4 43

Шкабаро В.М., Біла А.В., Воронін В.В.

Правові аспекти проведення почеркознавчого дослідження

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-5 50

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Світличний О.П.

Трансфер технології в Україні: сучасні виклики

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-6 57

Анохін В.О.

Юридична діяльність як різновид правової роботи

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-7 65

Луніна О.С.

Конфліктність державної реєстрації як умова виникнення публічно-правового спору

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-8 73

ОГЛЯД НОВІТНЬОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Публікації видавництва Кембриджського університету з порівняльного конституційного
права..... 82

НАШІ АВТОРИ 88

OUR AUTHORS 89

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW. MUNICIPAL LAW

Baymuratov M.

Deficiency of democracy in the European Union: to the concept and understanding of phenomenology

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-16

Bobrovnyk D.

The role of municipal legal awareness and municipal psychology in the processes of forming the globalist potential of the territorial community

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-2 23

Bocharova N., Bykov O.

Human rights content of the modern digital strategy of the European Union

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-3 34

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE

Poplavskiy V., Todoroshko T., Herasiuta V.

Reforming of the system of legal protection in the sphere of intellectual property in Ukraine

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-4 43

Shkabaro V., Bila A., Voronin V.

Legal aspects of conducting of handwriting research

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-5 50

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Svitlychnyy O.

Transfer of technology in Ukraine: current challenges

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-657

Anokhin V.

Legal activity as a type of legal work

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-7 65

Lunina O.

The conflict of state registration as a condition for the emergence of a public legal dispute

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-8 73

REVIEW OF THE LATEST LEGAL LITERATURE

Publications of Cambridge University Press on comparative constitutional law	82
OUR AUTHORS	88

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні посилання на «**Вісник Університету імені Альфреда Нобеля**».
Серія «Право» обов'язкове.

Редактор В.М. Шкабаро

Підписано до друку 28.12.2022. Формат 70× 108/16. Ум. друк. арк. 7,88.
Тираж 300 пр. Зам. №

Адреса редакції та видавця:
49000, м. Дніпро,
вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
тел/факс (056) 720-71-54.
e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради

С.Б. ХОЛОД, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради

А.О. ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. ВАКАРЧУК, доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. ПАВЛОВА, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор серії

Н.В. БОЧАРОВА, доктор юридичних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар

В.М. ШКАБАРО, кандидат юридичних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної колегії

М.О. БАЙМУРАТОВ, доктор юридичних наук,
професор (м. Одеса).
Є.А. БУЛАТ, доктор юридичних наук, старший науковий
співробітник (м. Дніпро).
О.В. ГУЛАК, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).
Н.О. ДАВИДОВА, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Б.Я. КОФМАН, доктор юридичних наук, старший дослідник
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.П. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор
(м. Кропивницький).
С.В. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Т.С. ПОДРОЖНА, доктор юридичних наук,
професор (м. Львів).
В.В. ПРОЩАЄВ, доктор юридичних наук, доцент
(м. Київ).
О.В. САЧКО, доктор юридичних наук, доцент (м. Дніпро).
О.П. СВИТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, професор
(м. Київ).
В.А. ШАТИЛО, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Н.М. БАТАНОВА, кандидат юридичних наук (м. Київ).
Л.О. ГОЛОВКО, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.А. ГРАБИЛЬНИКОВА, кандидат юридичних наук (м. Дніпро).
А.А. ЄЗЕРОВ, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.А. УЛЮТІНА, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

Міжнародна редакційна рада

ІРЖІ ЗІЧА, доктор філософії з права
(Чеська Республіка).
МАЦЕЙ БОРСКИ, доктор наук з права, професор
(Польща).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council

SERGIY KHOLOD, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council

ANATOLII ZADOLA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

SERGIY VAKARCHUK, Doctor of Physical and Mathematical
Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
VALENTYNA PAVLOVA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
ANNA STEPANOVA, Doctor of Philology, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

NATALIA BOCHAROVA, Doctor of Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Executive Assistant

VERONIKA SHKABARO, PhD in Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

MYKHAYLO BAYMURATOV, Doctor of Law, Full Professor
(Odessa).
IEVGENIIA BULAT, Doctor of Law, Senior Researcher
(Dnipro).
OLENA GULAC, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).
NATALIYA DAVYDOVA, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
BORIS KOFMAN, Doctor of Law, Senior Researcher
(Alfred Nobel University, Dnipro).
VALERII PIETKOV, Doctor of Law, Full Professor
(Kropyvnytskyi).
SERGEY PETKOV, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
TETYANA PODOROZHNA, Doctor of Law, Full Professor
(Lviv).
VOLODYMYR PROSHAYEV, Doctor of Law, Associate Professor
(Kyiv).
OLEKSANDR SACHKO, Doctor of Law, Associate Professor (Dnipro).
OLEXANDER SVITLYCHNYI, Doctor of Law, Full Professor
(Kyiv).
VOLODYMYR SHATILO, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
NATALIYA BATANOVA, PhD in Law (Kyiv).
LIUDMYLA GOLOVKO, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA HRABYLNKOVA, PhD in Law (Dnipro).
ALBERT YEZEROV, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA ULIUTINA, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).

International editorial board

JIRI ZICHA, PhD in Law
(Czech Republic).
MACIEJ BORSKI, Doctor of Law, Full Professor
(Poland).

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 341.1

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-1

М.О. БАЙМУРАТОВ,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.
Ушинського, Заслужений діяч науки і техніки України,
академік Української академії наук (м. Одеса)
ORCID: 0000-0002-4131-1070*

ДЕФІЦИТ ДЕМОКРАТІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ДО ПОНЯТТЯ ТА РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ

Статтю присвячено науково-теоретичному обґрунтуванню проблематики дефіциту демократії в Європейському Союзі в контексті визначення його поняття та змістовного розуміння феноменології. У вітчизняному правознавстві ця тема практично не досліджується. Автори пов'язують появу цієї проблематики з двома факторами: по-перше, з тим, що на фоні суттєвого посилення генеральної тенденції до поглиблення процесів європейської інтеграції, змістом якої є трансформація політичних систем держав-учасниць внаслідок бажання створити «все більш міцний союз» між народами і пов'язаний з нею феномен наднаціональності, спостерігаються відповідні явища не стільки деструктивного, скільки неналежного функціонального характеру, що можуть бути охарактеризовані для ЄС «пасткою дефіциту демократії»; по-друге, з тим, що ціла низка питань, що вирішуються ЄС, своєю чергою, не знаходять відклик у громадян цього об'єднання – вони є актуальними та важливими лише для держав-членів ЄС, але не для громадян цих держав. Отже, можна констатувати, що феноменологія «дефіциту демократії» виникає як наслідок апатії громадян ЄС до найважливіших інституційно-телеологічних питань функціонування об'єднання і фактичної інформаційної кризи у діяльності його представницьких структур. На підставі системного аналізу цієї феноменології робиться висновок про можливість виокремити наступні риси цієї феноменології: а) «дефіцит демократії» це явище, що є не тільки притаманним, але і ординарним для сучасних демократичних режимів (внутрішньодержавний рівень) або міжнародних організацій (міжнародний універсально-регіонально-субрегіональний рівень) (суб'єктний критерій); б) його характерологічною ознакою виступає: недостатній рівень демократичної легітимності (демократичного визнання, тобто визнання з боку широких верств населення) їх інститутів (функціонально-легітимний критерій); певна невідповідність діяльності,

механізмів та процедур в межах таких інститутів сучасним демократичним стандартам (управлінсько-нормативний і процесуальний критерій). На думку автора, сукупність наведених критеріїв повинна в обов'язковому порядку бути доповнена психо-психологічним критерієм, що характеризує низку ознак: а) формування індивідуальної, групової та колективної свідомості громадян держав-членів ЄС щодо розуміння та сприйняття системи цінностей об'єднання, порядку денного його діяльності, функціонування його інституційної структури на демократичних засадах – через особистісну, групову та колективну участь у реалізації наведених завдань; б) наявності власної, групової, колективної системи інтересів відносно ЄС та його діяльності та відповідного позиціонування щодо їх реалізації через відповідну індивідуальну, групову і колективну залученість до їх вирішення; в) формування відповідної європейської правосвідомості на основі сприйняття європейських цінностей, залучення до процесів їх реалізації через призму діяльності інституційної структури інтеграційного об'єднання. Робиться висновок, що феноменологія «дефіцит демократії» не стільки містить в собі показник нестачі та нехтування демократичними принципами в рамках ЄС, скільки є ознакою нестачі або недосконалості демократичних процедур при прийнятті політичних рішень інституціями інтеграційного об'єднання в контексті участі громадян його держав-членів в розробці та прийнятті таких рішень. Зазначається, що активні доктринальні пошуки представників науки європейського права і права ЄС призвели до висновку, що подолання феноменології «дефіциту демократії» неможливо без розвитку та оптимізації взаємодії принципів федералізму і демократичності в межах інтеграційного об'єднання, що фактично виступають гарантом його наступного розвитку та успішності всього «європейського інтеграційного проекту». Акцентується увага, що в основі подолання феноменології «дефіциту демократії» лежить об'єктивація та активізація системи комунікативної взаємодії жителів-членів територіальних громад держав-членів ЄС в контексті розвитку форм безпосередньої демократії, включаючи нові форми демократичної участі людини в обговоренні та прийнятті рішень в сферах місцевого, регіонального самоврядування, а також на загальнодержавному та наднаціональному рівнях.

Ключові слова: європейська міждержавна інтеграція, дефіцит демократії, європейський інтеграційний проект, нестача і недосконалість демократичних процедур при прийнятті політичних рішень інституціями інтеграційного об'єднання.

Постановка проблеми. Формування та розвиток, а також активне функціонування міжнародних міждержавних інтеграційних об'єднань, зокрема Європейського Союзу (далі – ЄС) стало відповідним мегатрендом світового розвитку другої половини ХХ-початку ХХІ ст. Об'єднані єдиними телеологічними домінантами на міжнародній договірній основі, – спочатку в економічній, а потім і в політичній сфері, – міжнародне регіональне співтовариство 27 держав (після виходу зі складу ЄС Великої Британії) сьогодні впевнено освоює співробітництво в правовій сфері, що засновано не тільки на єдиній законодавчо-нормативній базі, а й на становленні, розвитку, функціонуванні, перманентної трансформації діяльності системного комплексу інституцій законодавчої, виконавчої та судової влади цієї асоціації, єдиних нормах і формах організаційної та організаційно-правової діяльності з метою досягнення і реалізації єдиних телеологічних домінант в економічному, політичному та правовому розвитку.

Діяльність ЄС виступає яскравим прикладом об'єднаних можливостей держав щодо колективного багатопланового розвитку в основі якого лежить суттєве підвищення не тільки економічного і політичного потенціалу держави, а й стандартів життєдіяльності її громадян, що в умовах поглибленої інтеграції трансформувались нарівні з національним електоральним корпусом у загальноєвропейський електоральний корпус, набувши не тільки формалізацію у вигляді єдиного європейського громадянства, але і суттєвий вплив на вирішення питань становлення, розвитку і функціонування загальноєвропейських інституцій і подальшого розвитку і вдосконалення інтеграційних напрямів співробітництва між державами-членами. Саме це, на наш погляд, детермінує підвищений інтерес інших, т. зв. «третіх» держав, що не є сьогодні членами такого співтовариства до участі в його діяльності на правах спочатку асоційованого, а

потім і повного членства в ЄС. Отже, недарма Верховною Радою України були внесені зміни до тексту Преамбули Конституції України 1996 року [1] щодо визначення і підтвердження: а) європейської ідентичності Українського народу; б) незворотності європейського курсу України та в) незворотності євроатлантичного курсу України, – і практична діяльність всіх державних інституцій нашої держави детермінована наведеними цими стратегічними завданнями і повинна бути скерованою на досягнення зазначених цілей.

Разом з тим, необхідно звернути увагу на те, що на фоні суттєвого посилення генеральної тенденції до поглиблення процесів європейської інтеграції, змістом якої є трансформація політичних систем держав-учасниць внаслідок бажання створити «все більш міцний союз» між народами і пов'язаний з нею феномен наднаціональності [2], спостерігаються відповідні явища не стільки деструктивного, скільки неналежного функціонального характеру, що можуть бути охарактеризовані для ЄС «пасткою дефіциту демократії».

За визнанням британського політолога Марка Леонарда, проблема тут полягає в тому, що демократична революція в Європі пройшла в основному непоміченою її громадянами [3, с. 147]. «Це відбувається тому, що жодна з областей, на яких спеціалізується Європарламент, – лібералізація торгівлі, валютна політика, усунення нетарифних бар'єрів, технічне регулювання в галузі захисту навколишнього середовища і в інших областях, – не фігурує в переліку питань, що цікавлять виборців» [3, с. 149]. Тобто, наведений автор бачить причиною появи дефіциту демократії у вирішенні ЄС питань, що не знаходять відклик у громадян цього об'єднання – вони є актуальними та важливими для держав-членів ЄС, але не для громадян цих держав. Отже, можна констатувати, що феноменологія «дефіциту демократії» виникає як наслідок апатії громадян ЄС до найважливіших інституційно-телеологічних питань функціонування об'єднання і фактичної інформаційної кризи у діяльності його представницьких структур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи важливість профільної феноменології «дефіциту демократії в ЄС», що виникла у функціонуванні інтеграційного об'єднання, її дослідженню були присвячені наукові праці Г. Абромайнта, А.В. Кулабухової, М.Гьореа, С. Хікса, Т. Кьоніна, Дж. Мажоне, Д. Вайлеа, О.М. Рудік, П. Маєа, Е. Моравчика, Ж. Томмасена, Л. Сементіла, А. Фоллесдала, О.Я. Трагнюк, Д. Фухса, Ф. Шарф та інших вчених.

Треба зазначити, що досліджувана проблематика має велике теоретичне і прагматичне значення для нашої держави, враховуючи її європейські намагання та вдосконалення практики втілення стандартів європейського права в національне законодавство України. Звідси, продовження наукових пошуків в цій сфері залишається актуальним та необхідним.

Тому, **метою** цієї статті є дослідження поняття та розуміння феноменології дефіциту демократії в Європейському Союзі.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній доктрині державного управління під «дефіцитом демократії» розуміють явище, що притаманне сучасним демократичним режимам або міжнародним організаціям, яке характеризується недостатнім рівнем демократичної легітимності їх інститутів та певною невідповідністю їх діяльності, механізмів та процедур сучасним демократичним стандартам [4, с. 124].

Отже, системний аналіз наведеної дефініції дозволяє виокремити наступні риси цієї феноменології:

а) «дефіцит демократії» це явище, що є не тільки притаманним, але і ординарним для сучасних демократичних режимів (внутрішньодержавний рівень – Авт.) або міжнародних організацій (міжнародний універсально-регіонально-субрегіональний рівень – Авт.) (суб'єктний критерій – Авт.);

б) його характерологічною ознакою виступає:

– недостатній рівень демократичної легітимності (демократичного визнання, тобто визнання з боку широких верств населення) їх інститутів (функціонально-легітимний критерій – Авт.);

– певна невідповідність діяльності, механізмів та процедур в межах таких інститутів сучасним демократичним стандартам (управлінсько-нормативний і процесуальний критерій – Авт.).

Треба зазначити, що, на нашу думку, сукупність наведених критеріїв повинна в обов'язковому порядку бути доповнена психо-психологічним критерієм, що характеризує низку ознак:

а) формування індивідуальної, групової та колективної свідомості громадян держав-членів ЄС щодо розуміння та сприйняття системи цінностей об'єднання, порядку денного його діяльності, функціонування його інституційної структури на демократичних засадах – через особистісну, групову та колективну участь у реалізації наведених завдань;

б) наявності власної, групової, колективної системи інтересів відносно ЄС та його діяльності та відповідного позиціонування щодо їх реалізації через відповідну індивідуальну, групову і колективну залученість до їх вирішення;

в) формування відповідної європейської правосвідомості на основі сприйняття європейських цінностей, залучення до процесів їх реалізації через призму діяльності інституційної структури інтеграційного об'єднання.

Треба зазначити, що поняття «дефіцит демократії» було введено в науковий обіг та практичний вжиток у 1970-х роках французьким юристом Жоржем Веделем, який надав загальну характеристику цього явища у Доповіді, присвяченій необхідності розширення законодавчих повноважень Європарламенту, від 25 травня 1972 року. І хоча сам термін «дефіцит демократії» у документі не вживався, однак в ньому підкреслювалася і обґрунтовувалася важливість демократизації Співтовариств шляхом залучення громадян до політичного життя через Парламентську Асамблею (Європейський парламент) [5, с. 169].

Отже, проблема «дефіциту демократії» полягає у відсутності в громадян держав-членів ЄС достатніх та реальних правових механізмів безпосередньо впливати на зміст політичних рішень, що приймаються на рівні ЄС. Разом з тим залучення людини (особистості, громадянина держави, жителя-члена територіальної громади, громадянина ЄС) до загального політичного процесу на всіх його рівнях, – виступає як самостійна важлива функція не тільки політичних інститутів, а і органів публічної влади різного рівнів (публічна державна, публічна самоврядна (муніципальна) влада, наднаціональна влада інтеграційного об'єднання) і не може бути повністю розкрита за допомогою тільки понять участі і навіть мобілізації, бо потребує глибоких досліджень в сфері юриспруденції та філософії, міжнародному праві та міжнародних відносин, соціології, соціальній психології тощо.

Крім того, необхідно враховувати і іншу позицію. Так, вітчизняний дослідник О. Я. Трагнюк слушно підкреслює, що «наявність проблеми «демократичного дефіциту» не означає, що політична система ЄС є недемократичною як така. Це радше відображає труднощі, пов'язані зі спробами розвитку демократії на наднаціональному рівні, поза рамками традиційної національної держави» [6, с. 88]. Виходячи з системного аналізу цієї доктринальної позиції, можна стверджувати, що йдеться не стільки про загальну демократичну нелегітимність інституцій ЄС, скільки про нестачу демократичного інструментарію (форм, методів, прийомів, технологій, механізмів тощо) впливу суспільної думки на прийняття політичних рішень через низький рівень політичної залученості громадян держав-членів інтеграційного об'єднання до процесу розробки та прийняття політичних рішень та врахування їх думки по його підсумках.

В той же час наведена доктринальна позиція може бути охарактеризована як загальнотеоретична. Це підтверджується тим фактом, що в європейському дискурсі наукових досліджень сам термін і одночасно термінологічна зв'язка «дефіцит демократії» вживається в двох випадках, – звідси, можна констатувати, що вона і може бути витлумаченою двояким чином.

По-перше, цим терміном прийнято позначати невідкладність для ЄС іншого, більш глибокого та досконалого формату демократії, відмінного від демократій других об'єднань держав, оскільки ЄС, не будучи державою, фактично реалізує суверенні права держави – прийняття і виконання законів. Тобто, йдеться про вплив на зазначені процеси стратегічної феноменології інтеграційного об'єднання – **наднаціональності**, що порушуючи класичні настанови розподілу влад на міжнародному рівні, фактично створює якісно новий політичний ландшафт і надає управлінсько-демократичним механізмам якісно нового політичного дизайну.

Така невідкладність, що виникає, диктується насамперед відповідною слабкістю звичних, – за рахунок акцентування морально-політичних характерологічних переваг інтеграційного проекту, – способів легітимації політичного влаштування ЄС та перспектив його подальшого розширення. Справа в тому, що членство все більшої кількості держав-учасниць детерміноване і пов'язане не стільки з ідеологічними настановами, – з ідеями, на яких свого часу ґрунтувалося створення європейської спільноти в післявоєнну епоху, скільки обумовлено іноді з суто економічним розрахунком [7, с. 33-34]. Крім того, процес прийняття рішень «під все більш широке коло повноважень загальноєвропейського центру» стає все більш філігранним. А це, своєю чергою, також загострює проблему легітимності прийняття цим центром управлінських рішень. Наведений підхід знаходить своє відображення в доктринальних настановах європейських вчених та політиків.

Так, італійський дослідник Сандро Гоці вважає, що «дефіцит демократії» виникає як результат того, що представниками держав-членів в загальноєвропейських інститутах є уряди, тобто виконавча влада, а не парламенти – законодавча влада [8, с. 22]. Отже, йдеться про відповідні «відступи» від реалізації на практиці принципів домінант теорії розподілу влад в межах єдиної політичної влади. Це призводить до того, що європейські уряди, зустрічаючись в Брюсселі для прийняття «актів з пріоритетом перед національними законами», фактично займаються законодавчою діяльністю і при цьому не підпадають під процедуру національного парламентського контролю, звичного та ординарного для процесу прийняття рішень на загальнодержавному рівні. Звідси така ситуація, як стверджує Гоці, виправдовує твердження, у відповідності з яким «сучасний Євросоюз передбачає демократію як спадщину цінностей та інституцій, які поділяються країнами-членами, в кожній з яких представники народу контролюють діяльність виконавчої влади; але сам Союз не є демократичним ... Демократія залишається недосяжною для об'єднаної Європи, поки її форма правління буде містити правила і узаконювати практику дій за зразком міжнародних співтовариств ... Застосування таких правил і практик погрожує посиленням домінування уряду над національними парламентами і тим самим впливом на конституції держав-членів, тобто на саму демократію, що передбачена для Євросоюзу» [8, с. 22]. Звідси, йдеться про актуалізацію та об'єктивізацію необхідності побудови всього демократичного дискурсу та механізму, що його реалізує, на основі класичних параметральних владних ознак та системи сталих управлінсько-нормативних координат, що аналогічні внутрішньодержавним.

Своєю чергою, італійський дослідник, колишній прем'єр-міністр Італії Романо Проді, зауважує, що позначена ситуація може мати як мінімум два небажаних наслідки. А саме: або вона трансформує ЄС в міжнародний клуб для обговорення, якому буде не під силу об'єднати суверенні інтереси навколо загальноєвропейського інтересу. Або ж, – введе в оману людей тим, що постійно буде мотивувати їх до створення все нових і нових організацій, вільних від будь-якого демократичного контролю [9, с. 69]. Отже, йдеться про можливість настання негативних наслідків, що є результатом свідомих порушень загальнодемократичних процедур функціонування представницької влади народів держав-членів ЄС, що з одного боку, будуть «розмивати» основоположні засади державного суверенітету, а точніше його ознаки верховенства влади; а з іншого, – можуть «запустити» неконтрольований з боку представницької влади держав-членів процес створення та копіювання організаційних структур, що фактично буде скерований на нівелювання суверенних прав держав-членів.

Більш продуктивною та більш чіткою, на нашу думку, виступає доктринальна позиція професорки політичних наук школи державного управління імені Дж. Кеннеді при Гарвардському університеті Піппи Норріс, яка вважає, що в разі «дефіциту демократії» йдеться насамперед про проблему взаємозв'язку між громадянами і Євросоюзом. Звідси, будучи центральною проблемою всього європейського проекту, «дефіцит демократії», так чи інакше, пов'язаний з механізмами політичного представництва в Європейському Союзі. На думку П. Норріс, в ЄС існують два канали такого представництва – непрямий, роль якого виконують національні уряди, і прямий, в ролі якого виступає Європарламент. «Проблема демократичного дефіциту полягає в наступному: чи здатні ці прямі і непрямі канали впливати на те, щоб

преференції громадян враховувалися при прийнятті рішень в ЄС» [10, с. 444]. Або: «Дилема, що стоїть як перед Європейським Союзом, так і перед національними державами, полягає в тому, як добитися суспільної підтримки одночасно на обох рівнях» [10, с. 445]. Оскільки ж значні повноваження в Євросоюзі передані європейським наднаціональним органам, а Європарламент при цьому володіє відносно слабкими повноваженнями і має недостатню соціальне і партійне представництво, спостерігається обмеження доля суспільства в широкому обговоренні проблем, причому як інтеграції, так и внутрішньої політики своїх держав и в цілому – неохоча ідентифікація себе з ЄС. Отже, «залишається велика и серйозна прірва між поглядами мас та еліти на ці питання, а європейську інтеграцію більшою мірою підтримують політичні лідери, ніж суспільство» [10, с. 446].

Системний аналіз наведених положень дає змогу стверджувати про системні недоліки в демократичному супроводженні і забезпеченні євроінтеграційних процесів, що знаходять свій вираз у наступному: а) в основі дефіциту демократії лежить функціонально-ідеологічний конфлікт між громадянами держав-членів ЄС та самим ЄС, що виникає в результаті недостатнього використання демократичних механізмів залучення широких верств населення до механізму прийняття рішень в інтеграційному об'єднанні – внаслідок або повної відсутності таких механізмів або неналежного їх застосування; б) наведений конфлікт не може бути позитивно і продуктивно вирішеним лише через представництво держав-членів в ЄС на рівні урядів (виконавчої влади) і Європарламенту як органу ЄС, що володіє в основному декларативними та недостатніми функціями відносно відображення, представництва та реалізації демократичних інтересів громадян Союзу; в) такий стан справ призводить до політичної апатії, яка проявляється в тому, що значна частина громадян держав-членів ЄС не хоче ідентифікувати себе як членів міждержавного інтеграційного об'єднання; г) звідси, на жаль європейська інтеграція набуває підтримки не стільки широких мас громадян, скільки політичної еліти; а це, своєю чергою, г) об'єктивує та актуалізує необхідність вирішення цієї проблематики через активніше та більш ширше застосування відповідного демократичного інструментарію, причому, фактично в тому демократичному дискурсі ЄС, що вже існує.

Представляє суттєвий науковий інтерес доктринальна позиція з цього питання видатного німецького філософа Юргена Габермаса, який пояснює «дефіцит демократії» конституційно-політичними причинами, зокрема тим протиріччям, яким позначений ЄС в контекстуалізації своєї правової природи. Йдеться про те, що, з одного боку, ЄС – це наднаціональна організація, заснована на основі міжнародних договорів і така, що не має власної конституції. У цьому сенсі ЄС не є державою. З іншого ж боку, наднаціональні органи ЄС інтенсивно і перманентно створюють європейське право, яке, по-перше, пов'язує його членів між собою; по-друге, детермінує виникнення у них взаємних облігаторних зобов'язань; по-третє, претендує на первинний і установчий характер таких відносин, фактично відкидаючи первинний і установчий характер національних конституцій, бо саме в цьому сенсі ЄС має такі суверенні права, які колись були абсолютною прерогативою держави. При цьому, джерела права ЄС, – постанови Комісії та Ради міністрів, а також рішення Суду Європейських співтовариств зачіпають відносини держав-членів ЄС все глибше і глибше. Ба більше, європейська виконавча влада може виконувати свої постанови, навіть незважаючи на опір національних урядів. У той же час, поки повноваження Європарламенту залишаються незначними, ці постанови не можуть повністю компенсувати відсутність безпосередньої демократичної легітимації шляхом «вольового акту об'єднаних європейських громадян». Тому, робить висновок Габермас, виконавча європейська влада не може розглядати свою легітимність як просте продовження легітимності урядів держав-членів ЄС [11, с. 220]. Отже, знову йдеться про дефіцит застосування легітимаційного масиву і потенціалу громадян держав-членів ЄС у політичній участі щодо прийняття рішень у межах інтеграційного об'єднання.

Саме акцентуючи на цьому свою увагу, Ю. Габермас пов'язує «дефіцит демократії» з появою в практичній площині діяльності ЄС своєрідних «ножиць», що виникають між збільшенням обсягу повноважень європейських органів влади і недостатністю легітимації «встановлюваного європейського розпорядку». Він переконує, що «Правопорядок легітимний

лише тоді, коли він в однаковій мірі забезпечує автономію своїх громадян. Останні автономні лише тоді, коли адресати права можуть сприймати себе одночасно і їх авторами. А автори вільні тільки як учасники законодавчих процесів, які регулюються таким чином і здійснюються в таких комунікативних формах, що все можуть допустити: прийняті таким чином правила заслуговують загального і раціонально-мотивованого схвалення» [11, с. 300].

Треба наголосити на тому, що наведена позиція володіє великим методологічним та аксіологічним потенціалами. Вона фіксує основоположні зв'язки, що виникають у соціумі, завдяки глибинним процесам взаємодії людини з правом, а саме закріплює своєрідну «тріаду»: а) легітимність будь-якого правопорядку (держави, інтеграційного об'єднання, іншої спільноти тощо) виникає лише тоді, коли він забезпечує політичну автономію своїм громадянам (вони є вільними у формуванні та прояві своєї думки); б) громадяни будуть автономні лише тоді, коли вони будуть виступати не тільки адресатами, а і авторами правових норм (передбачається активний процес залучення людини до нормо/законопроектувальної діяльності); в) така свобода людини буде забезпечена лише при її участі у законодавчому процесі, що побудований на засадах демократичної комунікативної взаємодії, яка супроводжується відповідними формами реалізації її політичної думки, та реальних можливостях її належного врахування.

Наведена позиція фактично нівелюється реаліями повсякденної діяльності інституційної структури ЄС, в умовах якої: а) недостатня і слабка легітимність європейських інститутів веде до того, що переважна більшість громадян не сприймає його в якості повноважного суб'єкта, який приймає закони та інші обов'язкові рішення, оскільки він як би «ховається за країнами-членами»; б) самі рішення ЄС незрозумілі і не підзвітні громадянам ЄС [7, с. 34]; в) «вплив громадян на спільноту поки є слабким, і ЄС ще не є системою, де керівники відповідають за свої дії перед громадянами» [8, с. 23]; ба більше г) з придбання законодавчої сили рішеннями Ради міністрів ЄС, можна констатувати, що «демократичний принцип, згідно з яким керуючі повинні регулярно звітувати на виборах перед керованими, в політичній системі ЄС союзу істотно припинений» [8, с. 37].

Протириччя в побудові демократичного дискурсу в межах ЄС, що спостерігаються, загострили проблему приналежності до нього громадян, яка все ще залишається вторинною ознакою політичної ідентичності для тих, хто має паспорт громадянина ЄС. Отже, це означає, що національна держава, регіон, територіальна громада – тобто, саме державні та внутрішньодержавні індикатори залишаються вихідним пунктом розвитку демократії. Тому в міру посилення впливу ЄС на умови життя громадян держав-учасниць буде зростати гострота питання про те, а чи варто їм погоджуватися з рішеннями віддалених європейських органів влади проти самих себе. Звідси, проблема легітимності стає проблемою переконливої єдності – «переконливого зв'язку» – європейців і ЄС [12].

А це, своєю чергою, ставить під питання політичні смисли всього загальноєвропейського проекту, бо: а) ЄС покликаний не тільки забезпечити схвалення проекту інтеграції окремими групами шляхом презентації вигідності для них європейських політик вирішення спільних проблем; б) він повинен вибудувати між цими групами і загальноєвропейським центром тісні зв'язки; в) такі зв'язки повинні в подальшому розвивалися не тільки виходячи з розрахунку вигод/витрат, але і з урахуванням чіткої європейської інтеграційної перспективи; г) для цього, як мінімум слід усвідомити, що довірена інститутам ЄС «європейське суспільне благо» не можна прирівнювати до безперервного розширення компетенції загальноєвропейського центру [7, с. 34-35]. Отже, йдеться про якісно нові виміри комунікативної взаємодії громадян ЄС та його інституційної структури, що повинні пройти відповідну перевірку на «демократичність» та взаємодію у руслі нового демократичного дискурсу, що буде враховувати інтереси широких верств населення держав-членів щодо їх залучення у процес прийняття рішень в межах інтеграційного об'єднання.

По-друге, визначаючи «дефіцит демократії» в ЄС, європейські дослідники звертають увагу на той самий наведений нами вище психо-психологічний критерій профільної феноменології, який **торкається складних і суперечливих процесів становлення індивідуальної, групової і колективної психології громадян ЄС та відповідних форм**

європейської свідомості відносно інтеграційного об'єднання. Йдеться про становлення у громадян ЄС почуття причетності до нього, формування своєрідного тесту приналежності до європейської колективної ідентичності. Отже, представники європейської доктрини визнають, що розширення бази легітимації, – за рахунок перенесення практики останньої з рівня результатів (прийнятих рішень) на рівень спільного вироблення політичних програм, які стосуються громадян усіх держав-членів (прийняття рішень), залишається неможливим, – і, отже, такий дефіцит не може бути подоланий в принципі ніколи.

На слушну думку П. Норріс, це детермінується тим, що міністри в Раді ЄС мало звертають увагу на громадську думку під час переговорів з різних напрямків європейської політики та сфер спільного співробітництва, що підлягають інтеграційній взаємодії. Вони можуть лише приділити більшу увагу очікуваної реакції своїх громадян на результати проведеної внутрішньої політики і тому, як громадські лідери оцінять дії міністрів на заключній сесії скликання [10, с. 444]. Причиною такої оцінки, що надається у гіпотетичних негативно-перспективних тонах, виступає насамперед відсутність у громадян ЄС усвідомлення своєї приналежності до єдиної політичної спільноти, а саме відсутність такого усвідомлення, яке виводить їх за рамки національних держав, що утворюють цю спільність. Характеризуючи таке усвідомлення, Ю. Габермас вказує, що воно формується тільки «в контексті можливого взаєморозуміння, яке визначається інтерсуб'єктивністю» [11, с. 225] (тобто, наявністю могутніх тенденцій до об'єднання та спільної розробки загальних телеологічних домінант існування та взаємодії, як це має місце, наприклад, у територіальній громаді – Авт.).

Інші представники європейської політико-правової доктрини дають цьому явищу більш жорстку характеристику, що свідчить про пріоритет в цьому процесі національних інтересів та домінант: «У термінах популярного нині понятійного апарату: немає ніякого загальноєвропейського «громадянського суспільства»; його можливість залишається прив'язаною до комунікативних спільнот, які ми називаємо націями» [7, с. 40].

Досить влучно характеризує ці домінуючі процеси Ю. Габермас, на думку якого, в умовах відсутності об'єданого в європейську мережу громадянського суспільства і «розрізаної за зразком європейської політичної арени партійної системи» наднаціональні процеси прийняття рішень все більш і більш ставатимуть незалежними від процесів формування громадської думки і політичної волі, які продовжують організовуватися в національному вимірі [11, с. 219, 227]. Фактично йдеться про відірваність наднаціонального рівня прийняття рішень від процесів формування інтересів та волі громадян держав-членів ЄС.

Крім того, Ю. Габермас зазначає, що легітимність того чи іншого ладу визначає насамперед узгодженість політичного керівництва з культурними формами життя, які є конститутивними для ідентичності народу. Отже: а) Європа тому не здатна виробити власну Конституцію, що немає «суб'єкта», який її зможе виробити; б) тому, що немає спільної європейської ідентичності, а отже, і «відносно гомогенного» європейського демосу. Далі він констатує, – до тих пір, поки не існує єдиного народу європейської держави, який був би «відносно гомогенним», щоб сформуванню демократичну волю, немає «політичної волі громадян, яка була б інтегрована в вимірі всієї Європи», не може бути і ніякої європейської Конституції [11, с. 221]. Отже, йдеться про дуже делікатні, складні і суперечливі ознаки, форми, сторони, тенденції і концепти існування та функціонування національної конституційної психології та правосвідомості, що стають суттєвим психо-психологічним бар'єром на шляху виникнення, формування і розвитку загальноєвропейської індивідуальної, групової і колективної психології і таких ж форм європейської свідомості, – які необхідно подолати. Звідси своєрідними ліками в цих процесах можуть бути тільки тенденції до становлення, формування, розвитку, легалізації, легітимації та вдосконалення внутрішньо-демократичних форм взаємовідносин інституційної основи ЄС з широким загалом громадян його держав-членів.

На глибоку кризу національного конституційного правопорядку в процесі поглиблення європейської інтеграції вказують і інші дослідники європейської інтеграції. Так, автори наукової праці «Європейська інтеграція» констатують, що «Інакше кажучи, демократія базується на конституційно і регулятивно заданому, понятійному колективному суб'єкті як такому» [7, с. 38].

У той же час німецький дослідник М. Гердеген вказує на фактичну відсутність єдиного суверена на загальному європейському рівні, він зазначає, що європейського народу немає ні як національної основи для здійснення наднаціональної суверенної влади, ні як прив'язки для того, щоб зробити можливою демократичну легітимацію ЄС [13, с. 102]. Свій висновок він обґрунтовує відповідними аргументами, з якими не можна не погодитись, а саме:

– по-перше, громадянство ЄС не передбачає таких тісних взаємин в площині «громадянин – Євросоюз» в ході реалізації прав і зобов'язань, які властиві громадянству держави (відсутня філософія взаємних прав і обов'язків зобов'язаних суб'єктів – Авт.);

– по-друге, сукупність громадян ЄС не формує єдності політичних воель (відсутня єдина система політико-правових домінант – Авт.);

– по-третє, навіть представництво громадян Союзу через Європарламент як орган, створений народами держав-членів, здійснюється «опосередковано», в залежності від встановленого для кожної конкретної держави-члена кількості представників, які від нього обираються [13, с. 280] (відсутнє адекватне безпосереднє представництво відносно єдиного «електорального корпусу» держав-членів ЄС, воно носить ілюзорний характер – Авт.).

– по-четверте, підсумком наведеного вище, і це вже констатує Ю. Габермас, є те, що «брюссельська бюрократія» непереборно тягне за собою «перепад між керівними органами, що складають власні програми, і системними мережами, з одного боку, і демократичними процесами – з іншого» [11, с. 216] (констатація факту наявності системних протиріч та невідповідності між діями владних структур інтеграційного об'єднання і демократичними сподіваннями та устремліннями громадян його держав-членів – Авт.).

В світлі наведеного вище, суттєвий доктринально-науковий та праксеологічний інтерес представляють шляхи вирішення профільної проблематики, тобто, фактично засоби подолання «дефіциту демократії», що виник в процесі діяльності ЄС.

В цьому сенсі представляє інтерес доктринальна позиція Л. Зідентопа, який пропонує для пошуку таких шляхів (засобів) поставити та усвідомити такі питання [14, с. 1-2]:

– чи може Європа, незважаючи на історію класового конфлікту і наявності політичних культур, створених різними формами держави, мати «єдиний етичний образ» (йдеться, на нашу думку, про створення відповідних загальних європейських правових стандартів, щодо регламентації та регулювання політичних процесів, зокрема, виборчих – Авт.);

– чи зможуть європейські країни, політична культура яких сформувалася в боротьбі за суверенні права і тісно з цими правами пов'язана, відмовитися від претензій на «суверенітет» (йдеться, на нашу думку, про складні процеси трансформації феноменології державного суверенітету в умовах європейської інтеграції, зокрема про процеси його відповідного «розмиття» та делегування суверенних повноважень держав-членів ЄС на користь самого ЄС [15] – Авт.);

– чи може в Європі сформуватися культура згоди, яка є передумовою ефективного представницького правління і якій властиві переконання, що закон можна змінити, якщо він неадекватно відображає волю народу. При цьому треба розуміти, що сама культура згоди народжується з практики самоврядування і, своєю чергою, сприяє виникненню так званого «розмитого, або ідеалістичного, патріотизму» – особливого типу націоналізму, розмитого ідеалістичними уявленнями про «належну» форму правління, яка передбачає, що демократія є елементом національної ідентичності та гордості (отже, йдеться, про складні процеси формування загальної європейської інтерсуб'єктивності, що фактично базується на коренях європейського муніципалізму, – в контексті відмови від національних ідеологічних пріоритетів на користь отримання загального результату з широкої демократизації життя в інтеграційному об'єднанні – Авт.);

– як убезпечити розподіл владних функцій в ЄС, щоб він не став новим Левіафаном, якщо в Європі прийнято інстинктивно ототожнювати соціальні реформи і гарантії справедливості з централізованою владою, а тенденції до централізації влади історично є вкрай слабкими. В умовах відсутності консолідованого політичного класу і загальної політичної культури, – того, що становило основу американського федералістського експерименту, – ризик сповзання

європейського федералізму до бюрократичних форм не можна недооцінювати (йдеться про складний і суперечливий процес пошуку, формування, легалізації, використання адекватних форм демократичної участі громадян ЄС (громадян держав-членів) в політичному житті ЄС – Авт.).

Системний аналіз наведених питань, що можна назвати важливими «темами-проблемами» дискусії про проблему демократії в Європі, призводить нас до двох найважливіших проблем: *а) про виникнення європейського політичного класу і б) про тип політичної культури, що формується в ході європейської інтеграції.*

Треба наголосити, що згідно Л. Зідентопу, у першому випадку йдеться про необхідність формування європейського політичного класу, відкритого, нетерпимого до бюрократії і чутливого до вимог різних соціальних груп і прошарків населення. Така необхідність диктується тим, що тільки навички самоорганізації громадян є ефективним засобом проти посилення державної влади. У цьому контексті відповіді вимагають такі питання, як: які умови існування дійсно демократичної еліти і як слід обирати лідера – на підставі вибору між двома конкуруючими елітами або ж на підставі віри в харизматичні якості лідера?

За твердженням Л. Зідентопу, здатність вибирати справжнього лідера формується внаслідок такого досвіду участі в політичному процесі, який виходить за рамки простого голосування на виборах, внаслідок досвіду прийняття рішень, визначення цілей, що стосуються не тільки змісту державної політики, а й якості демократичного процесу як такого. Сьогодні ж вибори до Європейського парламенту – це один із заходів в календарі виборця. На нашу думку, треба зазначити, що такий досвід в загальнополітичному розумінні у громадян ЄС вже є, – це багатовіковий досвід їх активної участі у місцевому самоврядуванні, формуванні муніципального руху, в процесах соціально-політичної практики, що завершуються активізацією процесів індивідуальної, групової і колективної політико-правової соціалізації в межах територіальної громади і формуванням багатовидового соціально-політичного габітусу – чому активно допомагають соціальні ролі та позиції людини в локальному соціумі, що виникають, формуються, змінюються, трансформуються відповідно до набуття неї життєвого досвіду, обсягу соціальної практики, проходження відповідних етапів свого життєвого циклу.

Друге питання – більш риторичне: як сформувати політичний клас в європейському масштабі, якщо не існує європейського народу, європейської мови, європейської громадської думки і єдиних європейських норм підзвітності держави громадянам? У той же час, якщо європейський політичний клас не сформується, стверджує Л. Зідентоп, то Європа просто виявиться ширмою для централізованого бюрократичного правління, зосередженого в Брюсселі. Вихід з цієї дилеми він вбачає на шляху виконання низки умов. По-перше, *умова спільної віри*, суть якої зводиться до того, які спільні переконання сьогодні може запропонувати Європа. У цьому плані «демократичні зобов'язання» Європи підлягають конкретизації за допомогою принципу самоврядування в сенсі представницького правління і принципу розширення переліку «природних» прав людини (знову виходимо на конституююче значення місцевого самоврядування як основної засади позитивного політичного правління – Авт.). По-друге, умови космополітизму, що дозволяє подолати погляд на європейську стратегію як на один з аспектів вузьконаціональних питань (йдеться про наполегливі та перманентні спроби формування загальноєвропейських політико-правових цінностей, причому не стільки в їх нормативному і праксеологічному розумінні, скільки в їх формуванні і закріпленні в індивідуальній та колективній політико-правовій свідомості європейців – Авт.). По-третє, умови формування спільної мови, роль якої покликана виконати англійська мова (це актуальне положення, що скерована на формування відповідної «мовної ідентичності» громадян ЄС, однак це питання стає дискусійним після брекзиту (Brexit) Великої Британії – Авт.).

Наступною «темою-проблемою» європейських дебатів про демократію, як зазначалося вище, виступає досить спірне питання про можливість формування в ході європейської інтеграції двох типів політичної культури, що повинен пройти на рівні індивідуальної і колективної свідомості та правосвідомості європейців, а також знайти своє відбиття в їх індивідуальній та колективній загальній психології та правовій психології. Перший тип представники європейської

політико-правової доктрини визначають як *культуру згоди*, що дозволяє громадянину стати не тільки носієм прав і громадянських свобод, а й активною мотивованою і дійовою особою, переконаною в тому, що норми і права не стільки формують наші наміри, скільки вчать нас знаходити в законі недоліки, які слід виправити (передбачається формування активного користувача своїми правами та знавця технології їх використання – Авт.). Другий тип політичної культури – це *культура цинізму*, що закріплює за населенням роль пасивних спостерігачів політичного процесу і культивує в ньому негативного ставлення до закону, по-перше, як до чогось далекого; по-друге, як до чогось чужого, нав'язаного експертами; по-третє, як до якоїсь умовності, яку можна порушувати і обходити всюди, де це тільки можливо, нехтуючи та відкидаючи його нормативні поведінково-діяльнісні настанови (правовий нігілізм) (результатом чого буде формування соціально пасивного, аполітичного громадянина, що сповідує правовий нігілізм та соціальну автаркію – Авт.).

Треба наголосити на тому, що культура згоди, її розвиток та вдосконалення неминуче веде та безпосередньо є пов'язаною з активними процесами *становлення європейської федерації*, яка передбачає не тільки і не стільки введення загальних політико-правових стандартів, – скільки реальну формалізацію, контекстуалізацію, узаконення (легалізацію) та легітимацію місцевої і регіональної автономії, а також надання представникам їх відповідних територіальних людських спільнот – громад, максимальної можливості для участі в політичному житті. На нашу думку, це суттєво підсилить стратегічні тенденції подолання «дефіциту демократії», що будуть безпосередньо і напряду сформовані «знизу–догори» та фактично стануть презентувати інтереси широкого загалу громадян держав-членів ЄС, які, своєю чергою, стануть членами європейської федерації. Отже, «європейський інтеграційний проект» повинен гарантувати не тільки верховенство закону, захист фундаментальних прав людини і функціонування представницьких інститутів (ідеологічно, нормативно, функціонально, контекстуально, на управлінсько-діяльнісному рівні), а й такий розподіл влади на всіх рівнях суспільної організації ЄС, щоб реалізувати активне (а не формальне – за рахунок отримання європейського паспорта) громадянство в ЄС. Звідси, йдеться про наповнення новим, воістину революційним нормативно-діяльним змістом та новою функціонально-результативною якістю відносин, що виникають між громадянами ЄС та самим інтеграційним об'єднанням: а) в контексті підвищення ефективності і результативності інституту європейського громадянства; б) у розумінні розширення можливостей для громадян ЄС впливати на процес прийняття політичних рішень в ньому; в) з метою розширення і вдосконалення форм їх демократичної участі у процесах всередині інтеграційного об'єднання; г) для активізації процесів формування мотивації щодо участі широких верств населення ЄС в міждержавному і, одночасно, – майбутньому федеративному політико-правовому процесі.

Крім того, на продуктивну думку Л. Зідентопа, федералізм в ідеалі покликаний сформувати нову культуру відносин між малими та великими державами шляхом створення механізму поєднання їх переваг. Отже, невеликим державам федералізм повинен забезпечити безпеку і силу великих держав, а інтереси і амбіції останніх розподілити таким чином, щоб не допустити ні непомірною централізації влади, ні тиранії більшості [14, с. 28].

Тому, дуже оптимістичним уявляється висновок представників європейської доктрини про те, що в будь-якому випадку, успіх «європейського інтеграційного проекту» визначається його здатністю стимулювати активне ставлення індивідів до своїх суспільних обов'язків, демонструвати їм такі вигоди від участі в політичному житті, як розподіл влади, формування людського характеру (вміння і потреба знаходити компроміси) і заохочення розмаїття. Цей проект повинен фокусувати увагу на процесах управління, а не тільки на результати вжитих політичних рішень. У цьому випадку предметом гордості європейців будуть якісні аспекти управління як процесу, в якому вони беруть активну участь. Європа, зазначає Л. Зідентоп, сьогодні потребує активних громадян, а не бездумної соціальної солідарності або атавістичного патріотизму, які виступають сьогодні в образі Співтовариства.

Разом з тим, як слушно зауважує Л. Зідентоп, формування культури згоди, неможливо без осмислення наступної дилеми сучасної демократії, – коли, з одного боку, демократичні

свободи і незалежність особистості передбачають масштабну соціальну організацію, – а з іншого боку, демократичне громадянство передбачає, що «таке мале є чудовим», оскільки саме такий порядок сприяє участі громадян у політичному житті і вихованню громадянських достоїнств. Звідси виникає питання: чи можна поєднати ці погляди на масштаби необхідної для демократії організації, чи можна поєднати публічне (бажання бути громадянами) і приватне (бажання бути споживачами), якщо сам масштаб демократичного суспільства унеможливує активне громадянство, оскільки відсуває громадські дебати і прийняття рішень занадто далеко від громадян? Наведена проблема, на наш погляд, є стратегічно важливою, бо фактично окреслює основоположний внутрішній конфлікт епістемологічного характеру та концептуально-світоглядного значення, що суттєвим чином впливає на дуже складні процеси формування, існування, розвитку, застосування та трансформації системи європейських конституційних цінностей – боротьба та пошук оптимального та достойного виходу з дихотомій «громадянин – споживач», «демократичні свободи – мовчазне, але повсякденне сите існування», «соціально-політичний розвиток – соціально-політична стагнація» тощо. Причому, і на цьому необхідно акцентувати увагу, своєчасне не вирішення наведених дихотомій – призведе до дискредитації та нівелювання «європейського інтеграційного проекту» або встановлення авторитарних тенденцій в межах ЄС.

Виходом з цієї дилеми, як вважає Л. Зідентоп, може стати концепція «стриманого громадянства», що передбачає передачу значних владних повноважень на місцевий та регіональний рівні, – тобто, фактичну децентралізацію владних повноважень публічної влади. Це, з одного боку, дозволить обмежити сферу діяльності держави, її етатизм, і буде сприяти реальному визнанню важливості і недоторканності приватного життя. А з іншого – виховає у населення громадівський дух, який буде сприяти їх підйому над вузькими особистими і груповими інтересами на користь колективних. Ба більше, цей громадський дух за допомогою місцевого і регіонального рівнів, буде виведеним в площину національних інтересів і навіть за її межі – на наднаціональний рівень.

Треба також зазначити, що концепція «стриманого громадянства» генетично пов'язана з федералізмом, бо саме він не тільки міцно обвиває індивіда різними рівнями асоціацій, а й дозволяє сформувати йому чітку систему співвідношення індивідуальних, групових та колективних інтересів, що виникають у нього в процесі життєдіяльності в межах територіальної громади, – і тим самим дозволяє безконфліктно примирити громадянство і громадянське суспільство, публічну та приватну сфери людського життя.

Далі, продовжує Л. Зідентоп, формування загальноєвропейської політичної культури як культури згоди неможливо без відповіді на питання про можливість успішного злиття в сучасній Європі вже існуючих тут політичних культур. Якщо ця відповідь буде позитивною, то як швидко це має статися? Іншими словами, які загрози «поспішної інтеграції»? Складність полягає в тому, що в Європі жодна політична система і відповідна система цінностей – аристократія, монархія, демократія і теократія – як в історичному вимірюванні так й в сьогоденні *НЕ здобула* остаточної і переконливої перемоги. Крім верховенства закону, не існувало жодної офіційної доктрини, ніякої насильно встановленої системи уявлень і правил. Тому становлення системи представницької влади в Європі було більш складним і невизначеним процесом (у порівнянні з розвитком американського федералізму), позначеним спадщиною «кривавої боротьби» між різними ідеалами і цінностями, суперечливою, але в той же час і багатою спадщиною, в основі якої лежить стохастичне поєднання засадничих елементів європейських суспільств (феодальної аристократії, самоврядних міст Магдебурзького права і муніципалізованих комун, королівської влади абсолютистської та конституційної форм, католицької, християнської і протестантської церков).

Але треба розуміти, що саме в цьому й полягає і перевага Європи, де демократичні цінності знаходяться під захистом спогадів, уявлень, інстинктів і звичаїв, що історично виникли ще в умовах ієрархічних спільнот і які сформували і побудували структуру європейського суспільства у більш складному і багатому вигляді, бо вона поєднує в собі різні ознаки соціально-релігійної та соціально-владної характерології. Наприклад, голландська демократія була

олігархічною і конфесійною, німецька – децентралізованою і патерналістською, французька – бюрократичною і час від часу популістською, італійська – общинною і навіть архаїчною [12].

Тому, поспішна ж політична інтеграція, без врахування наведених особливостей, загрожує складним структурам європейських суспільств складними ідеологічно-ментальними конфліктами, бо вона сформована в окремих національних державах, кожна з яких мало свою власну політичну культуру. Звідси, намагатися спішно змінити ці культури, підпорядковуючи їх єдиному центру, означає ризикувати знищенням різних форм суспільно-громадівської свідомості, які існують та функціонують зараз в Європі. Європейські ж еліти, своєю чергою, проводячи політику занадто швидкої інтеграції, ризикують підтвердити підозру широких верств громадськості щодо того, що вони представляють лише самих себе.

Тому, саме з огляду на це, Л. Зідентоп акцентує увагу на тому, що федералізм повинен впроваджуватися в Європі поступово, еволюційним шляхом, на підставі консенсусу в питанні про те, в яких сферах прерогативи прийняття рішень будуть належати центру, а в яких вони залишаться у веденні периферії. Так чи інакше, тільки «великі конституційні дебати» дозволять народам Європи брати участь у визначенні власної долі і сприйняти те, що відбувається нині в Європі, не як результат дії невидимих сил ринку або махінацій еліт, які вийшли з-під контролю, а як власний історичний вибір [14, с. 2].

Отже, такий підхід до розуміння «дефіциту демократії» в ЄС акцентує увагу на легітимності рішень, прийнятих загальноєвропейським центром, і відстоює необхідність дослідження питання, як громадяни могли б вплинути або ж поставити під сумнів такого роду рішення. Разом з тим, представники європейської доктрини вважають, що в умовах слабого і непрямого зв'язку між громадянами і європейськими інституціями це можливо зробити в такий спосіб [7, с. 95]:

– по-перше, тоді, коли ЄС виступає як посередник між інтересами національних груп різних країн тоді, коли він намагається уніфікувати свої стосунки з країнами-членами і пропонує інституційну платформу для їх співпраці (тобто, в розробці та пропонуванні такого «демократичного» порядку денного закріплюється ініціативна роль ЄС – Авт.);

– по-друге, коли ЗМІ та інші культурні інституції сприяють визначенню переліку питань, які слід розглядати як європейські (тобто, акцентується увага на суттєвій ролі культурологічних інституцій держав-членів та всього ЄС в формуванні і обґрунтуванні питань нового «демократичного порядку денного» – Авт.);

– по-третє, коли зростання активності національних груп поєднується з політичним торгом (перемовинами) на європейському рівні в тих напрямках, в яких держави-члени і сам ЄС поділяють політичну відповідальність (тобто, окреслюється ініціативна роль національних держав в процесі подолання «дефіциту демократії» – Авт.);

– по-четверте, коли конструювання ідентичності відбувається таким чином, що цінності, які закріплюються серед населення і еліт, позначаються виключно як «європейські» (тобто, окреслюється безпосередня важлива роль населення – громадян різних держав-членів ЄС і одночасно громадян ЄС у селекції, розробці, розумінні, сприйнятті європейських цінностей через їх вплив на суспільну свідомість – Авт.).

Одночасно, треба зазначити, що автори, що пропонують наведені вище шляхи з визначенням відповідної ролі суб'єктів європейської інтеграції, не зазначають як, яким чином, у якій послідовності, комплексно або поодиноці використовувати такі заходи. Вважаємо, що тут мова може йти тільки про системне і комплексне використання таких заходів, що у випадку такого застосування будуть володіти кумулятивним ефектом. Разом з тим, в цілому ж в рамках цього підходу ними робиться висновок про те, що подолання «дефіциту демократії» неможливо без розвитку та оптимізації взаємодії принципів федералізму і демократичності.

Насамкінець, треба звернути увагу на питання підвищення технологізації процесів подолання «дефіциту демократії» за рахунок використання нових форм демократичного порядку прийняття політико-правових рішень в рамках територіальних громад держав-членів. Це питання є досить актуальним, бо воно може бути застосованим та інтерпретованим на коло питань, що вирішуються хоча і на локальному рівні соціуму, але торкаються розвитку та

прийняття рішень в межах інтеграційного об'єднання.

Звідси, воно має важливе та визначальне значення в умовах формування та вдосконалення демократичної правової державності, що зазвичай проходить в умовах постійного використання форм безпосередньої та представницької демократії, – що є найбільш апробованими в теорії та на практиці формою безпосередньої участі населення – жителів-членів ТГ в прийнятті управлінських рішень та рішень політико-правового значення, демократичного формування депутатського корпусу ОМСВ та вибору посадових осіб МСВ або участі у діяльності наведеного депутатського корпусу або на виборних посадах. В останні роки в теорії демократії отримали доктринальне обґрунтування та розвиток, а в муніципальному будівництві багатьох демократичних розвинених держав й практичне втілення нові форми участі людини в загальнодемократичних процесах, включаючи і участь в прийнятті політико-правових рішень. До них відносяться:

а) партисипаторна демократія (від англ. participate – брати участь): така форма демократії, що реалізується завдяки формуванню мотивації у членів територіальних громад до участі в локальній демократії шляхом активізації їх участі у різних формах МСВ та шляхом допомоги ОМСВ в реалізації їх повноважень;

б) деліберативна демократія: ця форма демократії тільки розвивається в рамках публічної муніципальної влади, бо в основі її механізму лежить забезпечення демократичного врядування через форми дорадчої комунікації в локальному соціумі;

в) агрегативна демократія: форма демократії, що викликана до життя функціонуванням публічної муніципальної влади, передбачає не тільки вирішення ОМСВ колективних інтересів, тобто інтересів всієї ТГ, а й вирішення індивідуальних інтересів конкретної людини-жителя, що є членом такої громади;

г) агоністична демократія: є фактично новою формою демократичної участі жителів у становленні та розвитку МСВ, бо створена завдяки перманентному розвитку публічної муніципальної влади; саме вона дає конкретну можливість через повноваження ОМСВ та їх розширення і вдосконалення урізноманітнити життя у відповідності до демократичних цінностей, що збагачує жителів-членів ТГ та робить локальний соціум більш сучасним та телеологічно спрямованим за допомогою появи ширшого кола демократичних інститутів, дискурсів та форм життя, які сприяють індивіду в його ідентифікації з демократичними цінностями [16].

Висновки. Викладене вище дає змогу зробити відповідні висновки:

– зміст феноменології «дефіцит демократії» містить відсутність або нестачу відповідних форм демократичної участі населення держав-членів ЄС, що володіють політико-правовим статусом «громадян об'єднання» в процесі розробки та прийняття політичних рішень на рівні Співтовариств;

– феноменологія «дефіцит демократії» не стільки містить в собі показник нестачі та нехтування демократичними принципами в рамках ЄС, скільки є ознакою нестачі або недосконалості демократичних процедур при прийнятті політичних рішень інституціями інтеграційного об'єднання в контексті участі громадян його держав-членів в розробці та прийнятті таких рішень;

– активні доктринальні пошуки представників науки європейського права і права ЄС призвели до висновку, що подолання феноменології «дефіциту демократії» неможливо без розвитку та оптимізації взаємодії принципів федералізму і демократичності в межах інтеграційного об'єднання, що фактично виступають гарантом його наступного розвитку та успішності всього «європейського інтеграційного проекту»;

– в основі подолання феноменології «дефіциту демократії» лежить об'єктивація та активізація системи комунікативної взаємодії жителів-членів територіальних громад держав-членів ЄС в контексті розвитку форм безпосередньої демократії, включаючи нові форми демократичної участі людини в обговоренні та прийнятті рішень в сферах місцевого, регіонального самоврядування, а також на загальнодержавному та наднаціональному рівнях.

Список використаної літератури

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 року. Відомості Верховної Ради. 2019. № 9. Ст. 50.
2. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Пер. з нім. А. Дахнія. Львів: Астролябія. 2006. 416 с.; Гердеген М. Європейське право / Пер. з нім. Київ: К.І.С., 2008. 528 с.
3. Леонард М. ХХІ век – век Європи / Пер. с англ. Т. Банкетовой. Москва: АСТ; М.: Хранитель. 2006. 250 с.
4. Теорія та практика європейського врядування: навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік та ін. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ. 2009. 216 с.
5. Кулабухова А. В. Вплив громадян на функціонування ЄС та проблема «дефіциту демократії». Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / редкол.: Ю. Г. Барабаш та ін. Х. : Право, 2015. Вип. 29. С. 166–178.
6. Трагнюк О. Я. Деякі правові засоби подолання дефіциту демократії в Європейському Союзі (на прикладі інституту громадянської ініціативи в ЄС). Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / редкол.: Ю. П. Битяк та ін. Х.: Право, 2011. Вип. 22. С. 86–95.
7. Європейська інтеграція / Пер. з нім. Уклад.: М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох. Кив: Вид. дім «Киево-Могилянська академія». 2007. 394 с.
8. Гоці С. Урядування в об'єднаній Європі / Пер. з італ. Київ: К.І.С., 2003. 286 с.
9. Проді Р. Промова на пленарній сесії Європарламенту, жовтень 2000 року. Ніццький договір та розширення СС / Міністерство юстиції України, центр порівняльного права; За наук. ред. С. Шевчука. Київ. 2001. С. 66-74.
10. Норрис П. Политическое представительство и демократический дефицит. Теория и практика демократии. Избранные тексты / Пер. с англ. / В.Л. Иноземцев, Б.Г. Капустин (ред. пер.); С.В. Чебанов, А.Н. Шахова (науч. ред); Центр исследований постиндустриального общества. Москва: Ладомир, 2006. С. 443-447.
11. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Пер. з нім. А. Дахнія. Львів: Астролябія. 2006. 416 с.
12. Шульга М.А. «Дефицит демократии» в Европейском Союзе: смыслы и интерпретации. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/defitsit-demokratii-v-evropeyskom-soyuze-smysly-i-interpretatsii>
13. Гердеген М. Європейське право / Пер. з нім. Київ: К.І.С., 2008. 528 с.
14. Зидентоп Л. Демократия в Европе / Пер. с англ.; под ред. В.Л. Иноземцева. Москва: Логос, 2001. 360 с.
15. Баймуратов М.О. Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами / М. О. Баймуратов, Ю. С. Хоббі. Суми: Університетська книга, 2013. 300 с.
16. Гайко О. Парадигми демократії: агрегативна (Й. Шумпетер), деліберативна (Ю. Хабермас) та агоністична (Ш. Мюфф). URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/885/2/%D0%93%D0%B0% D0%B9%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3.pdf>

DEFICIENCY OF DEMOCRACY IN THE EUROPEAN UNION: TO THE CONCEPT AND UNDERSTANDING OF PHENOMENOLOGY

Mykhaylo O. Baymuratov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Political Science and Law, the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences (Ukraine).

E-mail: baymuratov@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-1

Key words: *European interstate integration, deficit of democracy, European integration project, lack and imperfection of democratic procedures in political decision-making by institutions of integration association.*

The article is devoted to the scientific and theoretical substantiation of the problem of democracy deficit in the European Union in the context of defining its concept and meaningful understanding of phenomenology. In domestic jurisprudence, this topic is practically not studied. The authors attribute the emergence of this issue to two factors: first, that against the background of a significant strengthening of the general trend towards deepening European integration, the content of which is the transformation of political systems of member states due to the desire to create a "stronger union" between peoples and the related phenomenon of supranationalism, there are relevant phenomena not so much destructive as improper functional in nature, which can be characterized for the EU as a "trap of democracy deficit"; secondly, the fact that a number of issues addressed by the EU, in turn, do not find a response from the citizens of this union - they are relevant and important only for EU member states, but not for the citizens of these states. Thus, it can be stated that the phenomenology of the "deficit of democracy" arises as a consequence of the apathy of EU citizens to the most important institutional and teleological issues of the association and the actual information crisis in the activities of its representative structures. Based on a systematic analysis of this phenomenology, it is concluded that the following features of this phenomenology can be distinguished: a) "democracy deficit" is a phenomenon that is not only inherent but also ordinary for modern democratic regimes (domestic level) or international organizations (international -subregional level) (subjective criterion); b) its characteristic feature is: insufficient level of democratic legitimacy (democratic recognition, recognition by the general population) of their institutions (functional-legitimate criterion); certain inconsistency of activities, mechanisms and procedures within such institutions with modern democratic standards (administrative-normative and procedural criteria). According to the author, the set of these criteria must be supplemented by a psycho-psychological criterion, which characterizes a number of features: a) the formation of individual, group and collective consciousness of citizens of EU member states to understand and perceive the values of association, order the day of its activity, the functioning of its institutional structure on a democratic basis - through personal, group and collective participation in the implementation of these tasks; b) the existence of its own, group, collective system of interests in relation to the EU and its activities and the appropriate positioning on their implementation through the appropriate individual, group and collective involvement in their solution; c) formation of the corresponding European legal consciousness on the basis of perception of European values, involvement in processes of their realization through a prism of activity of institutional structure of integration association. It is concluded that the phenomenon of "democracy deficit" is not so much an indicator of lack and neglect of democratic principles within the EU, as a sign of lack or imperfection of democratic procedures in political decision-making institutions of the integration association in the context of participation of citizens of its member states. developing and making such decisions. It is noted that the active doctrinal search for representatives of the science of European law and EU law led to the conclusion that overcoming the phenomenology of the "deficit of democracy" is impossible without developing and optimizing the interaction of federalism and democracy within the integration association. the whole "European integration project". Emphasis is placed on overcoming the phenomenology of the "democracy deficit" by objectifying and intensifying the system of communicative interaction of residents of territorial communities of EU member states in the context of developing forms of direct democracy, including new forms of democratic human participation in discussions and decision-making. local, regional self-government, as well as at the national and supranational levels.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the state's strategic course to acquire full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization", *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, vol.

9, Art. 50.

2. Habermas, Yu. (2006). *Zaluchennia inshoho: Studii z politychnoi teorii* [Involvement of another: Studies in political theory]. Lviv, Astrolabia, 416 p.; Herdehen, M. (2008). *Yevropeiske pravo* [European law]. Kyiv, K.I.S., 528 p.

3. Leonard, M. (2006). *XXI vek – vek Yevropi* [The 21st century is the century of Europe]. Moscow, AST; Keeper, 250 p.

4. Prokopenko, L.L., Rudik, O.M. (2009). *Teoriia ta praktyka yevropeiskoho vriaduvannia* [Theory and practice of European governance]. Dnipropetrovsk, DRIDU NADU, 216 p.

5. Kulabukhova, A.V. (2015). *Vplyv hromadian na funktsionuvannia YeS ta problema "defitsytu demokratii"* [The influence of citizens on the functioning of the EU and the problem of the "deficit of democracy"]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia: zb. nauk. pr.* [State construction and local self-government: coll. of science]. Kharkiv, vol. 29, pp. 166-178.

6. Trahniuk, O.Ia. (2011). *Deiaki pravovi zasoby podolannia defitsytu demokratii v Yevropeiskomu Soiuzi (na prykladi instytutu hromadianskoi initsiatyvy v YeS)* [Some legal means of overcoming the deficit of democracy in the European Union (on the example of the institution of citizens' initiative in the EU)]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia: zb. nauk. pr.* [State construction and local self-government: coll. of science]. Kharkiv, vol. 22, pp. 86-95.

7. Yakhtenfuks, M., Koler-Kokh, B. (2007). *Yevropeiska intehratsiia* [European integration]. Kyiv, Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy", 394 p.

8. Hotsi, S. (2003). *Uriaduvannia v obiednani Yevropi* [Governance in a united Europe]. Kyiv, K.I.S., 286 p.

9. Prodi, R. (2001). *Promova na plenarnii sesii Yevroparlamentu, zhovten 2000 roku. Nitstskyi dohovir ta rozshyrennia YeS / Ministerstvo yustytisii Ukrainy, tsentr porivnialnoho prava* [Speech at the plenary session of the European Parliament, October 2000. Treaty of Nice and EU enlargement / Ministry of Justice of Ukraine, center of comparative law]. Kyiv, pp. 66-74.

10. Norrys, P. (2006). *Polytycheskoe predstavytelstvo y demokratycheskyi defytsyt. Teoriia y praktyka demokratyy. Yzbrannie teksti* [Political representation and democratic deficit. Theory and practice of democracy. Selected texts]. Moscow, Ladomyr, pp. 443-447.

11. Habermas, Yu. (2006). *Zaluchennia inshoho: Studii z politychnoi teorii* [Involvement of the Other: Studies on Political Theory]. Lviv, Astrolabia, 416 p.

12. Shulha, M.A. "Defytsyt demokratyy" v Evropeiskom Soiuze: smisli y ynterpretatsyy ["Deficit of democracy" in the European Union: meanings and interpretations] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/defitsit-demokratii-v-evropeyskom-soyuze-smysly-i-interpretatsii> (Accessed 21 April 2022).

13. Herdehen, M. (2008). *Yevropeiske pravo* [European law]. Kyiv, K.I.S., 528 p.

14. Zydentop, L. (2001). *Demokratyia v Evrope* [Democracy in Europe]. Moscow, Logos, 360 p.

15. Baimuratov, M.O. (2013). *Modyfikatsii derzhavnoho suverenitetu v umovakh yevropeiskoi intehratsii v konteksti vzaiemovidnosyn Yevropeiskoho Soiuzu z derzhavamy-chlenamy* [Modifications of state sovereignty in the conditions of European integration in the context of relations between the European Union and the member states]. Sumy, University book, 300 p.

16. Haiko O. *Paradyhmy demokratii: ahrehatyvna (I. Shumpeter), deliberatyvna (Iu. Khabermas) ta ahonistychna (Sh. Muff)* [Paradigms of democracy: aggregative (Y. Schumpeter), deliberative (Y. Habermas) and agonistic (S. Mouffe)] Available at: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/885/2/%D0%93%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3.pdf> (Accessed 21 April 2022).

Одержано 12.10.2022.

УДК 341.1

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-2

Д.О. БОБРОВНИК,

кандидат економічних наук,

*докторант Інституту законодавства Верховної Ради України,
директор Адвокатського альянсу «Баймуратов і партнери» (м. Одеса)*

ORCID: 0000-0002-1142-6926

РОЛЬ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У ПРОЦЕСАХ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛІСТСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Статтю присвячено науково-теоретичному обґрунтуванню ролі муніципальної правосвідомості та муніципальної психології у процесах формування глобалістського потенціалу територіальної громади. У вітчизняному правознавстві тема досліджується вперше. Автор пов'язує появу і формування глобалістського потенціалу територіальної громади, по-перше, із становленням і розвитком в Україні системи місцевого самоврядування як фактично нового політико-управлінського феномену, що фактично детермінував формування в пострадянській державі системи публічної влади (публічної державної влади + публічної самоврядної /муніципальної/ влади) і конституційно-правового інституту, яка призвела до могутньої і системної муніципалізації всіх сторін суспільного і державного життя. Результатом такого перманентного і системного впливу стало не тільки формування системи муніципально-правових відносин в державі та на рівні численних територіальних громад (між їх жителями-членами, між ними та органами місцевого самоврядування, між ними та інституціями громадянського суспільства, між органами місцевого самоврядування різного рівнів, між ними та іншими органами, що репрезентують публічну державну владу тощо), а й фактично революційні зміни в соціальній свідомості (правосвідомості) та в соціальній психології.

Автор стверджує, що на першому етапі таких змін відбулось різномірне формування спочатку муніципальної свідомості населення у вигляді індивідуальної, групової і колективної її форм, що стало об'єктивним результатом постійного існування і функціонування людини, її груп і асоціацій в умовах локальної демократії в межах територіальної громади в філософському стані повсякденності – тобто, там де людина здійснює свій життєвий цикл в процесі реалізації своїх екзистенційних інтересів (екзистенційно-функціональна і екзистенційно-діяльнісна доміанти). Другий етап, пов'язаний з активною позицією держави щодо подальшої легалізації у вигляді нормування, нормопроєктування (законопроєктування) і нормотворчості (законотворчості) різних аспектів формування, розвитку і вдосконалення правового статусу

місцевого самоврядування, його органів та суб'єктів (національно-легалізаційна домінанта), – включаючи й виконання міжнародно-правових зобов'язань держави у сфері локальної демократії, які вона узяла по підписаних нею багатосторонніх міжнародних договорів (міжнародно-облігаторна домінанта). Отже, на цьому етапі йдеться про подальший розвиток і вдосконалення муніципальної правосвідомості (нормативно-психологічна домінанта) в контексті вирішення телеологічного завдання щодо формування муніципальної психології (атитюдів як соціально-поведінкових настанов, різних габітусів як типізованих форм практичної діяльності) людини (особистості, жителя-члена ТГ), її груп та асоціацій в межах становлення і розвитку інституцій громадянського суспільства та їх подальшої інституціоналізації у паралельні мета- і пара- структури локального, регіонального і національного, в межах держави, соціально-управлінського, поза межами державно-правового впливу, конгломерату (психо-діяльнісна домінанта).

Розгляд функціонального призначення муніципальної правосвідомості через розкриття її функцій, супроводжується акцентуацією уваги автора на еволюційних особливостях становлення такої форми правосвідомості, що перебувають у збережених традиціях муніципального розвитку та досягнутих новаціях в муніципальному будівництві, а також, враховуючи їх типізованість для всіх людських спільнот, – суттєво впливають на формування їх глобалістського потенціалу.

Ключові слова: міське самоврядування, конституціоналізація міжнародного права, інтернаціоналізація конституційного права держав, муніципальне право, глобальний конституціоналізм, публічна влада, децентралізація, локальна демократія, територіальна громада.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток в Україні системи місцевого самоврядування (далі – МСВ), – фактично нового політико-управлінського феномену, що фактично детермінував формування в пострадянській державі системи публічної влади (публічної державної влади + публічної самоврядної /муніципальної/ влади [1]) і конституційно-правового інституту, призвело до могутньої і системної муніципалізації всіх сторін суспільного і державного життя.

Результатом такого перманентного і системного впливу стало не тільки формування системи муніципально-правових відносин в державі та на рівні численних територіальних громад (далі – ТГ) (між їх жителями членами, між ними та органами місцевого самоврядування (далі – ОМСВ), між ОМСВ та інституціями громадянського суспільства (далі – ГС), між ОМСВ різного рівнів, між ОМСВ та іншими органами, що репрезентують публічну державну владу тощо), а й фактично революційні зміни в соціальній свідомості (правосвідомості) та в соціальній психології.

На першому етапі таких змін відбулось різномірне формування спочатку муніципальної свідомості населення у вигляді індивідуальної, групової і колективної її форм, що стало об'єктивованим результатом постійного існування і функціонування людини, її груп і асоціацій в умовах локальної демократії (МСВ) в межах територіальної громади (далі – ТГ) в філософському стані повсякденності – тобто, там де людина здійснює свій життєвий цикл в процесі реалізації своїх екзистенційних інтересів (*екзистенційно-функціональна і екзистенційно-діяльнісна домінанти – Авт.*).

Другий етап, пов'язаний з активною позицією держави щодо подальшої легалізації у вигляді нормування, нормопроекування (законопроекування) і нормотворчості (законотворчості) різних аспектів формування, розвитку і вдосконалення правового статусу МСВ, його органів та суб'єктів (*національно-легалізаційна домінанта – Авт.*), – включаючи й виконання міжнародно-правових зобов'язань держави у сфері локальної демократії, які вона узяла по підписаних нею багатосторонніх міжнародних договорів (*міжнародно-облігаторна домінанта – Авт.*).

Отже, на цьому етапі йдеться про подальший розвиток і вдосконалення муніципальної правосвідомості (*нормативно-психологічна домінанта – Авт.*) в контексті вирішення

телеологічного завдання щодо формування *муніципальної психології* (атитюдів як соціально-поведінкових настанов, різних габітусів як типізованих форм практичної діяльності) людини (особистості, жителя-члена ТГ), її груп та асоціацій в межах становлення і розвитку інституцій ГС та їх подальшої інституціоналізації у паралельні мета- і пара- структури локального, регіонального і національного, в межах держави, соціально-управлінського, поза межами державно-правового впливу, конгломерату (*психо-діяльнісна домінанта – Авт.*).

Звідси, можна стверджувати, що муніципальна свідомість, а потім й правосвідомість, а також муніципальна психологія є своєрідним соціально-нормативним кодом, що: а) формуються завдяки пізнання людиною оточуючого її світу, тобто муніципально-правової реальності, через отримання відповідної інформації та її наступний аналіз (пізнавально-раціональний сегмент – Авт.); б) формують поведінкові настанови людини на рівні ТГ в процесі реалізації її індивідуальних, групових і колективних інтересів, що виникають в процесі функціонування в ТГ на засадах муніципальних цінностей (біхевіористичний сегмент – Авт.); в) характеризують локальне людське співтовариство, територіальну спільноту у вигляді ТГ, – як єдину соціальну спільність (соціологічний сегмент – Авт.); що г) існують і функціонують на відповідній території (просторовий сегмент – Авт.); г') мають загальні телеологічно-екзистенційні домінанти та функціонально-праксеологічні настанови виникнення, існування, формування, розвитку та вдосконалення такої локальної людської спільноти (телеологічно-праксеологічний сегмент – Авт.); д) скеровані на формування єдиної муніципально-територіальної ментальності (психологічно-габітусний сегмент – Авт.); е) з метою існування первинного колективного осередку людської цивілізації в межах державно організованого соціуму (публічно-структурний сегмент – Авт.); є) в історично-ретроспективному, історично-сьогоденному та історично-перспективному розумінні (історично-темпоральний сегмент – Авт.).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові розвідки в сфері свідомості, насамперед, пов'язані з досягненнями у сфері фізіології, медицини, а точніше, психіатричної і психологічної наук. Хоча, безперечно, їм передували пошуки в області богослов'я і філософії. Феномену правосвідомості приділено чимало уваги вітчизняними вченими різних поколінь (І.Є. Фарбер, Г.С. Остроумов, О.І. Лукашева, В.О. Сапун, М.А. Бура, М.Я. Соколов та ін.) [1–6]. У пострадянський період ця проблема була суттєво переосмислена у бік акцентуації на формуванні ментальних рис індивідуума, його груп та асоціацій, а також на становленні поведінкових настанов суб'єктів права (П.С. Байніязов, В.М. Казаков, В.П. Малахов, К.К. Вишняков-Вишневський, О.Ф. Скакун та ін.) [7-10]. Разом з тим, на всіх етапах дослідження цієї феноменології, вона досліджується як категорія правознавства, що знаходиться у нерозривному і органічному зв'язку з правом, визначається і входить як важливий і іманентний елемент до механізму правового регулювання. У такому контексті правосвідомість кваліфікується як одна з форм суспільної свідомості, суб'єктний образ правового світу, його копія, яка ніколи цілком не збігається з оригіналом.

Метою статті є дослідження ролі муніципальної правосвідомості та муніципальної психології у процесах формування глобалістського потенціалу територіальної громади.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, необхідно зазначити, що феноменологія муніципальної правосвідомості та муніципальної психології напряму пов'язана з розумінням феноменології ТГ. Найбільш вдалою її дефініцією вважаємо доктринальну позицію О.В. Батанова, який сконструював таку теоретичну модель профільної громади – як складну «кумулятивну форму суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів), асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднаних різноплановими ознаками системного характеру». За такого підходу, на його думку, відбувається реалізація приватних цілей у публічно-правовій формі [11, с. 57]. На нашу думку, відносно до предмета дослідження, що проводиться, наведена позиція потребує суттєвого уточнення і доповнення. Бо ТГ конститується не тільки на публічно-правових, а й на приватно-правових засадах, – в основі останніх лежать індивідуальні інтереси конкретної людини-жителя, і одночасно члена ТГ, які вона реалізує в процесі своєї життєдіяльності в межах такої територіальної спільноти і такі, що торкаються її екзистенційних настанов її життєдіяльності, тобто біологічного і соціального існування. Більш того, такими

приватно-правовими засадами і екзистенційними настановами можуть володіти як групові, так й колективні (асоціативні) інтереси людини в межах ТГ.

Для дослідження процесів становлення муніципальної правосвідомості велике наукове значення, на наш погляд, має доктринальна позиція дослідника Ф.Ш. Ямбушева, який пропонує хоча й досить ускладнену, але вельми продуктивну з позицій предмета нашого дослідження дефініцію правосвідомості. Він вважає, що це: а) специфічна нормативна форма суспільної свідомості (визначально-ідентифікаційна ознака – Авт.), яка б) відображає правову дійсність, впливає на неї (телеологічна ознака – Авт.) та в) формує певні уявлення та судження (свідомо-результативна ознака – Авт.) г) про внутрішньодержавні, міжнародно-правові явища (об'єктивна ознака – Авт.) г') на основі правових традицій та соціального досвіду (джерельна ознака – Авт.) д) в системі ідей, поглядів, доктрин (предметно-духовна ознака – Авт.), е) а також психічно усвідомленого та неусвідомленого ставлення до них (психо-психологічна ознака – Авт.), є) правової поведінки суб'єктів, діяльності владних органів (суб'єктивна ознака – Авт.) ж) за допомогою почуттів, емоцій, мотивів, установок та волі (емоційно-вольова ознака – Авт.) з) як процесу саморегуляції поведінкового акту (індивідуально-поведінкова, групо-поведінкова, колективно-поведінкова ознаки – Авт.) и) у досягненні певної соціально значної мети у сфері впливу права [12, с. 60] (соціально-телеологічна ознака – Авт.).

Отже, наведена дефініція та наш авторський підхід до визначення її складових фактично дають нам основні характерологічні ознаки процесу формування муніципальної правосвідомості. Разом з тим, у наведеній дефініції, на наш погляд, відсутні деякі ознаки, що є об'єктивно необхідними для більш глибокого розуміння процесу ідентифікації муніципальної правосвідомості. До них треба віднести: а) вказівку на локальний характер набуття такої свідомості (територіально-просторова ознака – Авт.); б) вказівку на те, що процес набуття такої свідомості відбувається переважно у межах ТГ (макросуб'єктна ознака – Авт.); в) вказівку про те, що могутнім джерелом пізнання оточуючого людину середовища виступає її розумова діяльність щодо отримання та аналізу інформації, передусім з боку ТГ та її жителів-членів (розумова ознака – Авт.); г) вказівку на те, що знання (інформацію) про внутрішньодержавні, міжнародно-правові явища людина-член ТГ набуває також в межах ТГ та на рівні МСВ (інформаційна ознака – Авт.); г') вказівку на те, що соціальний досвід людина-член ТГ набуває як результат комунікаційної взаємодії між членами ТГ з екзистенційних питань індивідуального, групового і колективного існування в процесі здійснення людиною свого життєвого циклу (комунікаційна ознака – Авт.); д) вказівку на те, що така правосвідомість формується в філософському стані повсякденності, в якому постійно перебувають жителі-члени ТГ, та яка суттєво впливає, в тому числі й на психічному та психологічному рівні на формування їх поведінкових настанов та детермінує їх реалізацію у перспективі (ознака повсякденності – Авт.);

Крім того, е) враховуючи об'єктивну можливість виникнення в межах ТГ кризових явищ, що напряму пов'язані з екстраординарними випадками функціонування державності (природні та техногенні катастрофи, економічна криза, війна тощо), необхідно враховувати вказівку на вплив наведених факторів й на формування правосвідомості людини-жителя і члена ТГ, а також їх груп і асоціацій (екстраординарна ознака – Авт.); є) для остаточної ідентифікації муніципальної правосвідомості треба розуміти, що правова реальність в якій існують та функціонують люди-жителі і члени ТГ, – є муніципально-правовою, тобто такою, події якої відбуваються в сфері МСВ, переважно в межах ТГ та між членами-жителями ТГ, між ними та ОМСВ різного рівнів, між останніми та іншими органами публічної влади, між ОМСВ та аналогічними суб'єктами (муніципальними органами) іноземних держав тощо, – тобто, можна говорити про:

- 1) існування муніципально-правової реальності,
- 2) одночасно окремого і відносно самостійного архетипу суспільно-правового життя,
- 3) окремої сторони, форми, іпостасі існування державно організованого соціуму,
- 4) могутнього наративу поведінки в межах микро-, мезо- і макросоціуму, що одночасно функціонують та взаємодіють на території єдиної держави (предметно-ідентифікаційна ознака – Авт.);

ж) в умовах глобалізації, особливо її правової форми, що акцентує, контекстуалізує і

актуалізує локальну проблематику, формує могутні локуси територіального розвитку, стимулює виникнення і функціонування складних форм промислового, екзистенційного і духовного спілкування людей, що засновані на комунікаційному та інтеграційному співробітництві народів і держав, «наявності єдності емоціонального і раціонального аспектів в життєдіяльності індивідів», на думку Г. Олпорта, одного з видатних психологів ХХ століття, що фактично створив психологію особистості, як особливу предметну галузь психологічної науки [13, с. 217], виникають не просто загальні, але й повсюдні форми муніципального життя, що:

1) є характерними, об'єктивно необхідними та безальтернативними для існування демократичної правової державності та муніципально орієнтованого суспільства, що,
2) своєю чергою, сприяють формуванню муніципальної правосвідомості на глобальному рівні та

3) детермінують виникнення міжнародних правових стандартів муніципального життя, що

4) засновані на міжнародному договірному праві та

5) міжнародних зобов'язаннях держав-підписантів таких договорів

6) відносно легалізації на їх теренах інституту МСВ (універсально-договірна ознака – Авт.);

з) в умовах кризи неоліберального проєкту, на якому заснована сучасна феноменологія глобалізації, коли в процесі стратегічного втілення в життя «п'ятого проєкту» [14], в основі якого лежить органічна взаємодія трьох акторів «держава – бізнес – наука», що замінює міждержавну взаємодію в постглобалізаційному світі, – саме муніципальне життя та муніципальна правосвідомість, що є його кінцевим позитивним підсумком, що відображає загальний характер не тільки духовних і культурних, а й локально-економічних факторів, – забезпечує екзистенційну стабільність взаємовідносин та перспективної взаємодії між ними, – що, знов і, своєю чергою, формує нові архетипи взаємодії на рівні державно організованих суспільств та їх асоціацій, одним з найважливіших, знову ж виступає муніципальне життя людей, що є гарантією існування людської популяції та цивілізації, – тому визначальна роль муніципальної правосвідомості не тільки залишається, але й багатократно зростає та актуалізується (постглобалізаційна ознака – Авт.); и) в рамках тлумачення «п'ятого проєкту» апологетами муніципалізації суспільного і державного життя в Україні (М.О. Баймуратов, Б.В. Буркінський, М.П. Фрейдін, О.О. Долженков та ін.) розроблено Стратегія сталого розвитку м. Одеси [15], одним з найважливіших напрямів якого є формування муніципальної правосвідомості, що одночасно виступає передумовою і фактором такого розвитку, стратегічною детермінантою всіх сфер розвитку міста, важливим елементом механізму реалізації його сталого розвитку, іманентною частиною всіх проєктів в його контекстуалізації та реалізації. Причому, в основі виникнення муніципальної правосвідомості на всіх рівнях міського соціуму – внутрішньому – на рівні самої ТГ, асоціацій жителів-членів ТГ, їх груп та на індивідуальному рівні конкретної людини-жителя; та на зовнішньому – на рівні відносин в межах держави та на рівні окремих іноземних держав, їх суб'єктів та міжнародної спільноти – лежить синергетична взаємодія «громади (громадськості) – влади (публічної самоврядної /муніципальної/ влади) – бізнесу» (діяльнісно-реалізаційна ознака – Авт.); і) сприйняття людиною не тільки внутрішньодержавної правової інформації, але й міжнародно-правової інформації про профільні явища є яскравим свідоцтвом формування у особистості зовнішньополітичної правосвідомості, що відіграє вирішальну роль у формуванні у людини-жителя і члена ТГ відповідної зовнішньополітичної позиції в контексті засвоєння, розуміння, аналізу та оцінки профільної інформації, яка надає можливість такій особистості вважати себе не тільки людиною-членом локальної територіальної людської спільноти, а й «людиною світу», що є умовою набуття нею індивідуального глобалістського потенціалу, який трансформується в перспективі у груповий глобалістський потенціал та профільний потенціал всієї громади, але вже не стільки через призму громадянина держави, скільки через ідеї, доктрини і нормативні настанови муніципалізму [17, с. 36–39].

Функціональне призначення муніципальної правосвідомості найкраще розкривається через її функції, а еволюційні особливості становлення такої форми правосвідомості перебувають у збережених традиціях муніципального розвитку та досягнутих новаціях в муніципальному

будівництві.

На слушну думку О.Ф. Скакун, правосвідомість, включаючи й *муніципальну правосвідомість* (розрядка наша – Д.Б.), має такі основні функції, як пізнавальна (інформаційна), оцінна (аксіологічна), регулятивна (настановна) [10, с. 94]. Хоча вчені називають ще багато функцій правосвідомості. Але їх встановленні необхідно дотримуватись єдиного методологічного правила про те, що механізм свідомої діяльності для всіх форм свідомості (моральної, релігійної, естетичної, політичної, муніципальної, правової тощо) діє на однакових підставах – а) відображення, б) сприйняття, в) оцінка, г) регулювання.

Також треба також мати на увазі, що наведені функції впливають із єдності двох складових спрямованості свідомості (пізнати, сприйняти, оцінити, піддати аналізу) та призначення права (бути регулятором суспільних відносин), заломленого через свідомість [10, с. 94]. Між зазначеними функціями існує взаємозв'язок [16], і кожній з них відповідає певна система, виражена в структурі її елементів та зв'язків між ними. Реалізація функцій забезпечує як сприйняття правової реальності (муніципально-правової реальності – Авт.), так і активний вплив на неї, хоча першим у кожному їх може бути той чи інший процес (сприйняття чи впливу). Отже, в основі реалізації функцій муніципальної правосвідомості, насамперед, лежить локальний інтерес (біхевіористична ознака – Авт.), що є детермінантною появи індивідуального, групового і колективного інтересу жителів-членів ТГ.

І тут, на наш погляд, є важливою система інтересів, що продукується у сфері МСВ, і яка, на думку знаного фахівця-муніципаліста М.О. Баймуратова, складається з трьох рівнів: перший – інтереси території; другий – інтереси самої ТГ; третій – інтереси людини-члена ТГ [17, с. 36]. Більш того, даний автор вельми вдало пов'язує існування, функціонування і вдосконалення цієї системи локальних інтересів з глобальним (планетарним) інтересом, що: по-перше, інтерпретує локальний інтерес на більш високий рівень, бо саме ТГ є єдиною природною колективною спільнотою людської популяції та цивілізації; по-друге, формує з кожного з наведених елементів задачу-мотив, що стимулює у підсумку появу відповідної полюсної домінанти: а) інтереси держави; б) інтереси території та ТГ; в) інтереси людини (особистості); по-третє, він стверджує про те, що в основі кожної з складових такого локального інтересу лежить мотив, який дає можливість використання цього елемента в глобальній системі міжнародного співробітництва місцевих влад з метою виявлення рівнів інтересу, організаційно-правових структур, що його продукують, багатоманітності проблем, що вирішуються, і способів їх реалізації, в тому числі з урахуванням джерел фінансування профільних заходів [17, с. 36–37]. Отже, саме тут мова вже йде не тільки про теоретичні і доктринальні питання і проблеми формування муніципальної правосвідомості, що заснована на локальному інтересі, – йдеться про конкретні праксеологічні питання реалізації різних рівнів такого локального інтересу, що трансформуються в глобальний (планетарний) інтерес та про технологію його реалізації (організація, становлення і використання, а потім й легалізація профільних організаційно-правових форм шляхом нормування, нормативізації, фінансування тощо) на локально-регіональному, державному та міжнародно-універсальному рівнях.

Звідси можна констатувати, що саме в такій послідовності виникає, формується, інституціоналізується, функціонує та вдосконалюється глобалізаційний потенціал ТГ, що заснований на локальному системному комплексі інтересів і напряду пов'язаний з формуванням різних рівнів муніципальної правосвідомості, включаючи й її глобальний (планетарний) рівень.

Ще більш аргументованим теоретично, організаційно, нормативно-діяльнісно та в поведінковому аспекті представляється важлива роль муніципальної правосвідомості в контексті її структурної організації. Отже, враховуючи те, що муніципальна правосвідомість – це:

а) у системному розумінні – фактично є система відображення муніципально-правової дійсності (реальності),

б) у джерельному розумінні – поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей-жителів та одночасно членів ТГ,

б) у аксіологічно-предметному розумінні – про муніципальні цінності, муніципальне право, його місце і роль у забезпеченні свободи особи,

в) у *праксеологічно-діяльнісному розумінні* – через реалізацію конституційних прав і свобод на локальному рівні соціуму, в межах ТГ, а також реалізацію інших загальнолюдських цінностей,

г) у *нормативно-повсякденному розумінні* – що проявляються у муніципальних правах і свободах людини (особистості, жителя-члена ТГ),

г') у *поведінковому розумінні* – що знаходять свій прояв у їх конкретних загальних і типізованих (стереотипних) поведінкових настановах та парадигмах,

д) у *телеологічному розумінні* – метою яких є реалізація екзистенційних інтересів, потреб, атитюдів людини, через використання нею відповідних індивідуальних та колективних габітусів [18, розд. I і II (с. 18–235)], – виникає можливість саме під кутом зору цих настанов дослідити структуру муніципальної правосвідомості.

Ключовими аспектами структуро-логічної характеристики муніципальної правосвідомості виступають:

а) усвідомлення людьми-жителями і членами ТГ цінностей природного права і цінностей муніципалізму, як екзистенційної феноменології прав і свобод людини (індивідуальних, групових, колективних), як іманентного ядра їх муніципально-правового і конституційно-правового статусу, що виникають, формуються, реалізуються і вдосконалюються на локальному рівні соціуму, в межах ТГ, в умовах МСВ та в стані повсякденності та в процесі здійснення ними свого життєвого циклу (*раціонально-пізнавальна складова – Авт.*);

б) оцінка чинного права (законодавства) з погляду його відповідності загальнолюдським цінностям, включаючи до їх кола й муніципально-правові цінності, закріпленим у міжнародних документах про права людини та їх змістовно-сутнісному та праксеологічно-діяльнісному закріпленню в міжнародно-правових зобов'язаннях держави, що на практиці реалізуються на національному рівні у діяльнісно-поведінкових парадигмах органів публічної влади, насамперед, ОМСВ, – в їх повсякденній діяльності через компетенційні повноваження та з використанням адміністративного розсуду (*нормативно-оціночна складова – Авт.*);

в) формування і використання в перспективі в локальній соціальній практиці людьми-жителями і членами ТГ конкретних поведінкових конструкцій в процесі існування і функціонування в її межах, які формуються на основі нормативних настанов, що містяться у муніципально-правових категоріях, концепціях, теоріях, почуттях, поглядах людей на правову дійсність, і скеровують суб'єктів права на певні зміни в локальному правовому середовищі, що їх оточує, прогнозує їх в перспективі та їх моделює, трансформує, модернізує (*нормативно-поведінкова складова – Авт.*);

г) формування духовно-ідеологічного ресурсу муніципальної правосвідомості (індивідуальної, групової та колективної) у вигляді муніципального концепту та самоврядного конструкту для оцінки всіх соціальних явищ, що відбуваються в межах ТГ при її існуванні та функціонуванні в умовах МСВ, причому як в ординарних, так й екстраординарних умовах функціонування демократичної правової державності (*ресурсно-духовна складова – Авт.*).

Висновки. Резюмуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

– муніципалізація суспільного і державного життя призвела до виникнення перманентного і системного впливу не тільки на формування системи муніципально-правових відносин в державі та на рівні численних територіальних громад (між їх жителями членами, між ними та органами місцевого самоврядування, між органами місцевого самоврядування та інституціями громадянського суспільства, між цими органами різного рівнів, між ними та іншими органами, що репрезентують публічну державну владу тощо), а й фактично до революційних змін в соціальній свідомості (правосвідомості) та в соціальній психології;

– на першому етапі таких змін відбулось різнорівневе формування спочатку муніципальної свідомості населення у вигляді індивідуальної, групової і колективної її форм, що стало об'єктивованим результатом постійного існування і функціонування людини, її груп і асоціацій в умовах локальної демократії (МСВ) в межах територіальної громади в філософському стані повсякденності – тобто, там де людина здійснює свій життєвий цикл в процесі реалізації своїх екзистенційних інтересів (*екзистенційно-функціональна і екзистенційно-діялісна*

домінанти);

– другий етап, пов'язаний з активною позицією держави щодо подальшої легалізації у вигляді нормування, нормопроекування (законопроекування) і нормотворчості (законотворчості) різних аспектів формування, розвитку і вдосконалення правового статусу МСВ, його органів та суб'єктів (*національно-легалізаційна домінанта*), – включаючи й виконання міжнародно-правових зобов'язань держави у сфері локальної демократії, які вона узяла по підписаних нею багатосторонніх міжнародних договорів (*міжнародно-облігаторна домінанта*);

– саме на другому етапі йдеться про подальший розвиток і вдосконалення *муніципальної правосвідомості (нормативно-психологічна домінанта)* в контексті вирішення телеологічного завдання щодо формування *муніципальної психології* (атитюдів як соціально-поведінкових настанов, різних габітусів як типізованих форм практичної діяльності) людини (особистості, жителя-члена територіальної громади), її груп та асоціацій в межах становлення і розвитку інституцій громадянського суспільства та їх подальшої інституціоналізації у паралельні мета- і пара- структури локального, регіонального і національного, в межах держави, соціально-управлінського, поза межами державно-правового впливу, конгломерату (*психо-діяльнісна домінанта*);

– муніципальна свідомість, а потім й правосвідомість, а також муніципальна психологія є своєрідним соціально-нормативним кодом, що: а) формуються завдяки пізнання людиною оточуючого її світу, тобто муніципально-правової реальності, через отримання відповідної інформації та її наступний аналіз (*пізнавально-раціональний сегмент*), б) формують поведінкові настанови людини на рівні територіальної громади в процесі реалізації її індивідуальних, групових і колективних інтересів, що виникають в процесі функціонування в такій громаді на засадах муніципальних цінностей (*біхевіористичний сегмент*); в) характеризують локальне людське співтовариство, територіальну спільноту у вигляді громади, – як єдину соціальну спільність (*соціологічний сегмент*); що г) існують і функціонують на відповідній території (*просторовий сегмент*); г') мають загальні телеологічно-екзистенційні домінанти та функціонально-праксеологічні настанови виникнення, існування, формування, розвитку та вдосконалення такої локальної людської спільноти (*телеологічно-праксеологічний сегмент*); д) скеровані на формування єдиної муніципально-територіальної ментальності (*психологічно-габітусний сегмент*); е) з метою існування первинного колективного осередку людської цивілізації в межах державно організованого соціуму (*публічно-структурний сегмент*); є) в історично-ретроспективному, історично-сьогоденному та історично-перспективному розумінні (*історично-темпоральний сегмент*);

– функціональне призначення муніципальної правосвідомості найкраще розкривається через її функції, а еволюційні особливості становлення такої форми правосвідомості перебувають у збережених традиціях муніципального розвитку та досягнутих новаціях в муніципальному будівництві;

– більш аргументованим теоретично, організаційно, нормативно-діяльнісно та в поведінковому аспекті представляється важлива роль муніципальної правосвідомості в контексті її структурної організації, бо саме вона – це: а) у *системному розумінні* – фактично є система відображення муніципально-правової дійсності (реальності), б) у *джерельному розумінні* – поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей-жителів та одночасно членів ТГ, б) у *аксіологічно-предметному розумінні* – про муніципальні цінності, муніципальне право, його місце і роль у забезпеченні свободи особи, в) у *праксеологічно-діяльнісному розумінні* – через реалізацію конституційних прав і свобод на локальному рівні соціуму, в межах ТГ, а також реалізацію інших загальнолюдських цінностей, г) у *нормативно-повсякденному розумінні* – що проявляються у муніципальних правах і свободах людини (особистості, жителя-члена ТГ), г') у *поведінковому розумінні* – що знаходять свій прояв у їх конкретних загальних і типізованих (стереотипних) поведінкових настановах та парадигмах, д) у *телеологічному розумінні* – метою яких є реалізація екзистенційних інтересів, потреб, атитюдів людини, через використання нею відповідних індивідуальних та колективних габітусів.

Список використаної літератури

1. Фарбер И.Е. Правосознание как форма общественного сознания. М.: Юрид. литерат., 1963. 206 с.
2. Остроумов Г.С. Правовое осознание действительности. М.: Наука, 1969. 173 с.
3. Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность. М.: Юрид. литерат., 1973. 344 с.
4. Сапун В.А. Социалистическое правосознание и реализация советского права. Владивосток: Из-во Дальневосточного ун-та, 1984. 154 с.
5. Бура Н.А. Функции общественного правосознания. Киев: Наукова думка, 1986. 85 с.
6. Соколов Н.Я. Профессиональное сознание юристов. М.: Наука, 1988. 224 с.
7. Байниязов П.С. Правосознание и российский правовой менталитет. Правоведение. 2000. № 2. С. 31–40.
8. Казаков В.Н., Малахов В.П. Правосознание и правомерное поведение : монография. М.: МосУ МВД России, 2002. 203 с.
9. Очерки по теории права и государства / под общ. ред. В.Н. Казакова, В.П. Малахова и К.К. Вишнякова-Вишневого. М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. 576 с.
10. Скакун О.Ф. Правосознание в правовой системе Украины: эволюционные особенности, профессиональное и региональное измерение. Право Украины. 2013. № 1. С. 93–116.
11. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 2. С. 51-57.
12. Ямбушев Ф.Ш. Правовое сознание в механизме правового регулирования общественных отношений : дисс. ... канд. юрид. наук. Н-Новгород, 2002. 205 с.
13. Кісь Н. Великі ідеї, Арестович та патріоти. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/veliki_ideyi_arestovich_ta_patrioti_n1545055. (дата звернення: 10.10.2022).
14. Цит. по: Vannukh, G.A., Tovmasyan, N.D. The role of the style of professional activity of an official in the formation of the social and professional community of state and municipal employees. Humanities and social sciences. 2011. No. 2. P. 214-222.
15. Стратегия устойчивого развития Одессы. Одесса: АГРО, 2010. 838 с.
16. Вопленко Н.И. Правосознание и правовая культура. Волгоград: ВолГУ, 2000. 52 с.
17. Баймуратов М.О. Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування України: монографія (репринтне видання дисертаційного дослідження). Дніпро: Інновація, 2021. 314 с.
18. Боярський О.О. Людина в місцевому самоврядуванні: до розуміння та вивчення параметрально-нормативних ознак: монографія; за ред. М.О. Баймуратова; Ін-т законодавства ВР України. Київ-Одеса: Фенікс, 2022. 432 с.

THE ROLE OF MUNICIPAL LEGAL AWARENESS AND MUNICIPAL PSYCHOLOGY IN THE PROCESSES OF FORMING THE GLOBALIST POTENTIAL OF THE TERRITORIAL COMMUNITY

Denis O. Bobrovnyk, PhD in Economics, doctoral student of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, Director of the Baymuratov and Partners Lawyers' Alliance (Ukraine).

E-mail: bobrovnyk@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-2

Key words: *local self-government, constitutionalization of international law, internationalization of constitutional law of states, municipal law, global constitutionalism, public power, decentralization, local democracy, territorial community.*

The article is devoted to the scientific and theoretical substantiation of the role of municipal legal awareness and municipal psychology in the processes of forming the globalist potential of the territorial community. In domestic jurisprudence, the topic is investigated for the first time. The author connects the emergence and formation of the globalist potential of the territorial community, firstly, with the formation and development of the system of local self-government in Ukraine as a virtually new political and administrative phenomenon, which actually determined the formation of a system of public power in the post-Soviet state (public state power + public self-government /municipal/ power) and constitutional-legal institution, which led to powerful and systematic municipalization of all aspects of public and state life. The result of such permanent and systemic influence was not only the formation of a system of municipal legal relations in the state and at the level of numerous territorial communities (between their residents-members, between them and local self-government bodies, between them and civil society institutions, between local self-government bodies of various levels, between them and other bodies representing public state power, etc.), but also in fact revolutionary changes in social consciousness (awareness of law) and in social psychology.

The author claims that at the first stage of such changes there was a multi-level formation of the municipal consciousness of the population in the form of individual, group and collective forms, which became the objectified result of the constant existence and functioning of a person, his groups and associations in the conditions of local democracy within the boundaries of the territorial community in the philosophical state of everyday life - that is, where a person carries out his life cycle in the process of realizing his existential interests (existential-functional and existential-activity dominants). The second stage is related to the active position of the state regarding further legalization in the form of regulation, norm design (law design) and rule-making (law-making) of various aspects of the formation, development and improvement of the legal status of local self-government, its bodies and subjects (national-legalization dominant), including the fulfillment of the state's international legal obligations in the field of local democracy, which it undertook under the multilateral international treaties signed by it (internationally mandatory dominant). So, at this stage, we are talking about the further development and improvement of municipal legal awareness (normative-psychological dominant) in the context of solving the teleological task of forming municipal psychology (attitudes as social-behavioral guidelines, various habits as typified forms of practical activity) of a person (personality, resident a member of the TG), its groups and associations within the framework of the formation and development of civil society institutions and their further institutionalization into parallel meta- and para-structures of local, regional and national, within the state, social-management, outside the state-legal influence, conglomerate (psycho-activity dominant).

Considering the functional purpose of municipal legal consciousness through the disclosure of its functions, the author emphasizes the evolutionary features of the formation of such a form of legal consciousness, which are in the preserved traditions of municipal development and achieved innovations in municipal construction, and also, taking into account their typicality for all human communities, significantly influence the formation their globalist potential.

References

1. Farber, Y.E. (1963). *Pravosoznanye kak forma obshchestvennogo soznaniya* [Legal consciousness as a form of social consciousness]. Moscow, Legal literature, 206 p.
2. Ostroumov, H.S. (1969). *Pravovoe osoznanye deistvytel'nosti* [Legal awareness of reality]. Moscow, Nauka, 173 p.
3. Lukasheva, E.A. (1973). *Sotsyalyisticheskoe pravosoznanye y zakonnost* [Socialist jurisprudence and legality]. Moscow, Legal literature, 344 p.
4. Sapun, V.A. (1984). *Sotsyalyisticheskoe pravosoznanye y realizatsiya sovetskoho prava* [Socialist consciousness and realization of Soviet law]. Vladivostok, Publishing House of the Far Eastern University, 154 p.
5. Bura, N.A. (1986). *Funktsyy obshchestvennogo pravosoznaniya* [Functions of public legal awareness]. Kyiv, Scientific opinion, 85 p.
6. Sokolov, N.Ia. (1988). *Professyonalnoe soznanye yurystov* [Professional knowledge of

lawyers]. Moscow, Nauka, 224 p.

7. Bainyazov, P.S. (2000). *Pravosoznanye y rossiyskiy pravovoi mentalyitet* [Legal consciousness and the Russian legal mentality]. Jurisprudence, no. 2, pp. 31–40.

8. Kazakov, V.N., Malakhov, V.P. (2002). *Pravosoznanye y pravomernoe povedenye* [Legal awareness and legal behavior]. Monograph. Moscow. MosU of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 203 p.

9. Kazakov, V.N., Malakhov, V.P., Vyshniakov-Vyshnevskiy, K.K. (2002). *Ocherky po teoryy prava y hosudarstva* [Essays on the theory of law and the state]. Moscow, Academic Project; Ekaterinburg: Business book, 576 p.

10. Skakun, O.F. (2013). *Pravosoznanye v pravovoi systeme Ukraini: evoliutsyonnie osobennosti, professionalnoe y rehyonalnoe yzmerenye* [Legal consciousness in the legal system of Ukraine: evolutionary features, professional and regional dimension.]. *Pravo Ukraini* [Law of Ukraine], no.1, pp. 93-116.

11. Batanov, O. (2008). *Terytorialna hromada – pervynnyi subiekt munitsypalnoi vlady v Ukraini: poniattia ta oznaky* [Territorial community is the primary subject of municipal government in Ukraine: concepts and characteristics]. *Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii* [Bulletin of the Central Election Commission], no. 2, pp. 51-57.

12. Yambushev, F.Sh. *Pravovoe soznanye v mekhanyzme pravovoho rehulyrovanyia obshchestvennykh otnosheniy*. Diss. kand. yuryd. nauk [Legal consciousness in the mechanism of legal regulation of public relations. Cand. of legal sci. diss.]. Nizhniy Novgorod, 205 p.

13. Kis N. *Velyki idei, Aresto*(2002). *vych ta patrioty* [Kis N. Big ideas, Arestovych and patriots] ZAXID.NET. Available at: https://zaxid.net/veliki_ideyi_arestovich_ta_patrioti_n1545055. (Accessed 10 October 2022).

14. Bannykh, G.A., Tovmasyan, N.D. (2011). The role of the style of professional activity of an official in the formation of the social and professional community of state and municipal employees. Humanities and social sciences. no. 2, p. 214-222.

15. *Stratehiya ustoichyvoho razvytyia Odessi 2010* [Strategy of sustainable development of Odessa 2010]. Odessa, AGRO, 838 p.

16. Voplenko, N.Y. (2000). *Pravosoznanye y pravovaia kultura* [Legal awareness and legal culture]. Volgograd, Volg State University, 52 p.

17. Baymuratov, M.O. (2021). *Mizhnarodne spivrobitnytstvo orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy (repyntne vydannia dysertatsiinoho doslidzhennia)* [International cooperation of local self-government bodies of Ukraine (reprint edition of dissertation research)]. Dnipro, Innovation, 314 p.

18. Boiarskyi, O.O. (2022). *Liudyna v mistsevomu samovriaduvanni: do rozuminnia ta vyvchennia parametralno-normatyvnykh oznak* [Person in local self-government: towards understanding and studying parametric-normative features]. Monograph, Kyiv-Odesa, Phoenix, 432 p.

Одержано 25.10.2022.

УДК 347.73

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-3

Н.В. БОЧАРОВА,

*доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-9256-9493*

О.М. БИКОВ,

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (м. Київ)
ORCID: 0000-0003-4965-696X*

ПРАВОЛЮДИННИЙ ЗМІСТ СУЧАСНОЇ ЦИФРОВОЇ СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена дослідженню процесу вироблення у ЄС методологічних підходів до правового регулювання у сфері інформації та інформатизації з урахуванням забезпечення прав людини в умовах інформаційного суспільства і визначенням векторів демократичного розвитку. У центрі уваги – зміст новітнього документу у цій сфері – Європейської декларації про цифрові права та принципи, підписаній керівництвом Євросоюзу у грудні 2022 р. На підставі аналізу «оцифрованої» законодавчої бази ЄС з'ясовано, що у якості основоположної проводиться ідея збалансування технологічного розвитку з повагою до етичних принципів і заохоченням прав людини. Вже з початком розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій вихідною методологічною настановою для керівництва ЄС стала теза, що у центрі суспільних перетворень, які супроводжують побудову інформаційного суспільства, поставлена людина, її потреби і інтереси. Праволюдний підхід до процесів цифровізації був продемонстрований у низці документів так званого європейського цифрового порядку денного. Концептуальні засади загального підходу до побудови правової бази інформаційного суспільства у ЄС включають три напрямки дій: 1) технології, які працюють для людей, 2) справедливу та конкурентоспроможну цифрову економіку, 3) відкрите, демократичне та стійке суспільство. У межах третього напрямку визначено: він має на меті гарантувати, що цінності та етичні правила ЄС застосовуються як в онлайн-цифровій сфері, так як і офлайн. Сформований у ЄС людиноцентристський підхід має бути врахований в Україні на шляху євроінтеграції при створенні національного законодавства щодо правового регулювання інтернет-середовища і вироблення соціальної політики в умовах панування інформаційних технологій.

Ключові слова: права людини, інформаційне суспільство, європейські цінності, європейські цифрові права, правове регулювання Інтернету.

Постановка проблеми. Питання правового регулювання Інтернету набувають все більшу актуальність в умовах розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Цифровізація соціуму проявляється в широкому застосуванні високошвидкісного індустріального Інтернету (internet of things), інтегрованих промислових мереж і штучного інтелекту, сервісів автоматичної ідентифікації, збору і обробки глобальних баз даних (big data), хмарних сервісів і обчислень (cloud computing), «розумних» робототехнічних комплексів (smart everything), в розвитку соціальних мереж, різноманітних ІТ-платформ і сервісів в цифровому середовищі. Нова цифрова реальність впливає на розвиток державних і суспільних інститутів, а також на правовий статус особи. Проблема захисту фундаментальних прав і свобод користувачів Інтернету стає умовою подальшого розвитку інформаційного суспільства, оскільки постійно зростає кількість людей, які пов'язані зі створенням, зберіганням, переробкою і розповсюдженням інформації. Крім того, інформаційне суспільство також створює нові права людини, так звані інформаційні права і свободи (digital rights), які охоплюють сукупність правомочностей людини у сфері застосування інформаційних технологій і сервісів, виробництва і забезпечення захисту інформації, а також доступу до Інтернету. ІКТ можна розглядати не тільки як засіб обміну та розповсюдження інформації, але також як інструмент для посилення прав людини. Проте завжди існує важливий ризик того, що неналежне використання ІКТ може підірвати ці права, позбавити прав певні соціально-економічні групи і атакувати фундаментальні інститути демократії

Ці проблеми стоять у центрі уваги Європейського Союзу з початком процесу цифровізації, супроводжуючи нормативно-правове регулювання інтернет-середовища, вироблення соціальної політики в умовах панування інформаційних технологій і захисту у нових технологічних умовах традиційних європейських цінностей.

Мета статті – показати процес вироблення у ЄС методологічних підходів до правового регулювання у сфері інформації та інформатизації, які закладають підвалини подальшої роботи із забезпечення прав людини в умовах інформаційного суспільства і визначення векторів демократичного. У центрі уваги дослідження – аналіз новітнього документу у цій сфері – *Європейської декларації про цифрові права та принципи*, підписаній керівництвом Євросоюзу у грудні 2022 р.

Виклад основного матеріалу. Вже з початком розповсюдження ІКТ вихідною методологічною настановою для керівництва ЄС стала теза, що у центрі суспільних перетворень, які супроводжують побудову інформаційного суспільства, поставлена людина, її потреби і інтереси. Вона спиралася на положення важливого міжнародного документу - *Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства*, де підкреслювалося, що суть трансформації, яку несе інформаційно-комунікаційний прогрес, полягає в її здатності сприяти людям і суспільству у використанні знань і ідей.

У 1996 р. у Європейському Союзі була випущена *Зелена книга «Життя і робота в інформаційному суспільстві: спочатку люди»* [1]. Одним з викликів, який суспільству висуває технологічний прогрес, тут визначено підготовку людських ресурсів, тобто людей освічених і здатних використовувати інформаційні технології. В іншому документі – *Плані дій ЄС «Інформаційне суспільство для всіх»* – окреслений план заходів по розбудові інформаційного суспільства, серед яких вільний доступ до мережі Інтернет, охорона персональних даних, недопущення розшарування суспільства на «інформаційно багатих» та «інформаційно бідних» [2].

У рамках ініціативи *«Цифровий порядок денний для Європи»* у 2012 р. Європейська комісія опублікувала *Кодекс прав ЄС в Інтернеті (Code of EU Online Right)*, призначений для навчання громадян їхнім основним правам під час підключення та використання Інтернету [3]. *Кодекс* не вводить нових правил, а натомість компілює та узагальнює права та принципи, закріплені в чинному законодавстві ЄС стосовно прав споживачів. Основна мета *Кодексу* полягала в тому, щоб підвищити обізнаність громадян і сприяти більш широкому використанню онлайн послуг, крім того він нагадує постачальникам онлайн-послуг про обов'язки, які вони несуть перед користувачами і клієнтам відповідно до законодавства ЄС.

У рамках Європейського Союзу групою переважно німецьких інтелектуалів, політиків, науковців, журналістів і представників різних професійних груп був підготовлений текст *Хартії фундаментальних цифрових прав Європейського Союзу (The Charter of Digital Fundamental Rights of the European Union)*. Первісно він був опублікований наприкінці 2016 р., а з урахуванням суспільного обговорення остаточна редакція з'явилась у 2018 р. [4]. З самого початку запропонована *Хартія* була пропозицією інституціоналізувати документ цифрового конституціоналізму (was a proposal for the institutionalization of a document of digital constitutionalism). Втім, суттєвого суспільного розголосу і підтримки документ з різних причин не отримав, зокрема на глобальних форумах з управління Інтернетом (IGF, ICANN, RightsCon).

Інституціоналізація мережі навколо *Хартії фундаментальних цифрових прав Європейського Союзу* була продовжена з прийняттям низки документів концептуального характеру щодо особливостей правового регулювання процесів цифрової трансформації. Маються на увазі цифрові ініціативи держав-членів ЄС, такі як *Талліннська декларація про електронний уряд* [5], *Берлінська декларація про цифрове суспільство та цифровий уряд, заснований на цінностях* [6], та *Лісабонська декларація – Цифрова демократія з метою* [7]. У якості основоположної у цих документах проводилася ідея збалансування технологічного розвитку з повагою до етичних принципів і заохоченням прав людини.

Але, на думку представників громадськості ЄС, таких фрагментарних згадок було недостатньо. Визнавалось, що ЄС потрібний оновлений суспільний договір для цифрової доби. «Його громадянам потрібна цифрова економіка, заснована на правилах і принципах, необхідних для вільного, інклюзивного і справедливого цифрового суспільства. Політичні декларації, які визначають керівні принципи, мають важливе значення. Проте їм не вистачає реальних цифрових прав, за які можна боротися та відстоювати. Належна *Хартія*, яка визначає ці права, спрямовуватиме законодавчу роботу ЄС у міру розвитку цифрової трансформації. *Хартія основних прав ЄС від 2000 року* визначає загальні права громадян ЄС. Це знаковий документ. Проте це документ з того часу, коли сьогоднішня цифрова економіка була ще далеко на горизонті. Отже, нинішні зусилля захисту наших громадян у цифрову епоху розсипалися на безліч пропозицій, постанов та законодавчих актів» [8].

Праволюдний підхід до процесів цифровізації був продемонстрований у низці документів так званого європейського цифрового порядку денного. Так, у лютому 2020 р. була оприлюднена *Стратегія ЄС щодо даних (European strategy for data)* [9]. Вона носить фундаментальний характер, спрямована на створення єдиного ринку даних, який забезпечить глобальну конкурентоспроможність Європи та суверенітет даних. За оцінками фахівців, *Стратегія* повністю відповідає цінностям і принципам ЄС і принесе значні переваги громадянам і компаніям ЄС. Щодо людських потреб тут визначені завдання покращити охорону здоров'я, створити безпечніші та чистіші транспортні системи, створювати нові продукти та послуги для людей, знизити витрати на комунальні послуги, підвищення стійкості та енергоефективності. У спеціальному *Регламенті*, який доповнив *Стратегію ЄС щодо даних*, захист персональних даних розглядається з точки зору забезпечення фундаментальних прав людини [10].

29 січня 2020 року була опублікована нова програма роботи Європейської комісії. У рамках другого пріоритету – «Європа, придатна для цифрової ери (A Europe fit for the digital age)», Комісія оголосила про свій намір започаткувати загальну стратегію з цього питання – так звану *цифрову стратегію ЄС*. 19 лютого 2020 року Комісія опублікувала цифрову стратегію в Комюніке «*Формування цифрового майбутнього Європи*» [11]. Стратегія розглядає пріоритети та виклики, пов'язані з цифровою трансформацією економіки та суспільства ЄС, водночас гарантуючи, що прийнятий підхід є людським, етичним та ціннісним. Він включає три напрямки дій: 1) технології, які працюють для людей, 2) справедливу та конкурентоспроможну цифрову економіку, 3) відкрите, демократичне та стійке суспільство. У межах третього напрямку визначено, що він має на меті гарантувати, що цінності та етичні правила ЄС також застосовуються в онлайн-цифровій сфері, як і офлайн. Це включає політику щодо основних питань, таких як забезпечення плюралізму ЗМІ, якісний контент, усунення загрози зовнішнього втручання у вибори та онлайн-дебати. Принциповим положенням проголошується *повага до наших фундаментальних прав*

(respects our fundamental rights).

9 березня 2021 року Комісія виклала своє бачення цифрової трансформації Європи до 2030 року у новому програмному документі «*Цифровий компас: європейський шлях до комунікації у цифровому десятилітті*» [12], а у вересні 2021 року Комісія запропонувала «*Шлях до цифрового десятиліття*» – надійну систему управління для досягнення цих цифрових цілей [13].

Цифровий компас Європи зосереджений на вирішенні чотирьох головних завдань:

1) громадяни з цифровими навичками та висококваліфіковані цифрові фахівці. До 2030 року не менше 80% усіх дорослих повинні мати базові навички роботи з цифровими технологіями, а в ЄС має бути 20 мільйонів працюючих фахівців з ІКТ, при цьому більше жінок мають займати такі робочі місця;

2) безпечні, ефективні та стійкі цифрові інфраструктури. До 2030 року всі домогосподарства в ЄС повинні мати гігабітний зв'язок, а всі населені пункти мають бути охоплені 5G; виробництво передових та стійких напівпровідників у Європі має становити 20% світового виробництва; 10 000 кліматично нейтральних високонадійних граничних вузлів мають бути розгорнуті у ЄС; і в Європі має бути свій перший квантовий комп'ютер;

3) цифрова трансформація бізнесу. До 2030 року три з чотирьох компаній повинні використовувати послуги хмарних обчислень, великі дані та штучний інтелект; понад 90% малих та середніх підприємств мають досягти хоча б базового рівня цифрової інтенсивності;

4) цифровізація державних послуг. До 2030 року всі основні державні послуги мають бути доступні онлайн; усі громадяни матимуть доступ до своєї електронної медичної картки; та 80% громадян мають використовувати рішення eID.

Компас встановлює надійну спільну структуру управління з державами-членами, засновану на системі моніторингу із щорічною звітністю.

Вельми показово, що у економіко-технократичному, так би мовити, за своєю спрямованістю документі присутня гуманітарна компонента, пов'язана з проблематикою прав людини. Зокрема зазначено:

«Цей європейський шлях для цифрового суспільства також базується на забезпеченні повної поваги основних прав ЄС:

– Свобода вираження поглядів, включаючи доступ до різноманітної, надійної та прозорої інформації,

– Свобода створювати та вести бізнес в Інтернеті,

– Захист персональних даних і конфіденційності, а також право бути забутим,

– Захист інтелектуальної творчості фізичних осіб в онлайн-просторі.

Не менш важливо створити комплексний набір цифрових принципів, які дозволять інформувати користувачів і керувати політиками та цифровими операторами, як-от:

– Універсальний доступ до інтернет-сервісів;

– Безпечне та надійне онлайн-середовище;

– Загальна цифрова освіта та навички, щоб люди брали активну участь у суспільстві та демократичних процесах;

– Доступ до цифрових систем і пристроїв, які поважають довкілля;

– Доступні та орієнтовані на людину цифрові публічні послуги та адміністрування;

– Етичні принципи для людиноцентричних алгоритмів;

– Захист і розширення можливостей дітей в онлайн-просторі;

– Доступ до цифрових медичних послуг».

Таким чином, робиться висновок, одного тільки розгортання цифрової інфраструктури, навичок, потенціалу та оцифрування бізнесу та державних послуг недостатньо для визначення підходу ЄС до цифрового майбутнього, необхідно надати всім європейцям можливість повною мірою використовувати цифрові можливості та технології. «У цифровому просторі ми маємо переконалися, що ті самі права, які застосовуються офлайн, можна повністю реалізувати онлайн», – зазначає *Цифровий компас Європи*.

У червні 2021 р. було проголошено знакову, як вважається, промову Голови Єврокомісії у

Португалії, де сформульований загальний підхід законодавчої політики ЄС у сфері регулювання та використання ІКТ: «Ми використовуємо нові технології. Але ми відстоюємо наші цінності (We embrace new technologies. But we stand by our values)» [14].

Реагуючи на суспільний запит щодо чіткого визначення комплексу прав людини у цифровому суспільстві, Єврокомісія 26 січня 2022 р. запропонувала Європейському парламенту та Раді ЄС підписати *Декларацію прав та принципів*, які визначатимуть цифрову трансформацію в ЄС [15].

Після публікації проекту документа Комісія провела відкриті консультації з громадськістю, які продемонстрували широку підтримку Європейських цифрових принципів – 8 громадян ЄС із 10 вважають корисним для ЄС визначити та просувати загальноєвропейське бачення цифрових прав та принципів. Вони висловилися за законодавче закріплення базових цифрових прав громадян. Значна частина опитаних стурбована кіберзлочинами, що почастишали, під удар яких може потрапити не тільки серйозна відомча структура, а й звичайна людина. Більшість респондентів переживає за безпеку дітей в Інтернеті і захист персональних даних.

Таким чином, Єврокомісія дійшла висновку, що значна частина громадян підтримує декларацію у зв'язку з певними наслідками цифровізації для населення. До найбільш актуальних питань, які фігурували в опитуванні та турбують громадян ЄС, входять:

- безперешкодний доступ до цифрової інформації на громадських сервісах;
- інформування користувачів про умови роботи з інтернет-з'єднанням;
- наявність безпечного доступу до конфіденційної інформації (лікарська таємниця тощо)

з можливістю контролю цих даних;

- доступ до мережі через високошвидкісне та доступне з'єднання кожному громадянину;
- можливість використання безпечного цифрового профілю для роботи із громадськими або приватними сервісами;

- можливість використання порталів телемедицини;

– функція одноразового запровадження особистих даних комунікації з державними структурами.

Як заявили фахівці Єврокомісії, при подальшій розробці *Декларації* буде враховано всі отримані результати, після чого її повторно буде винесено на розгляд Європарламенту та інших управлінських структур ЄС [16].

Комісія, Парламент та Рада ЄС досягли угоди щодо остаточного змісту *Декларації* у листопаді 2022 року. У грудні 2022 р. *Європейська декларація про цифрові права та принципи для цифрового десятиліття (European Declaration on Digital rights and principles for the Digital Decade)* була підписана в урочистій обстановці Головою Єврокомісії, Головами Європарламенту та Європейської Ради.

У *Декларації* представлено прихильність ЄС до безпечної, надійної та стійкої цифрової трансформації, в центрі якої люди, відповідно до основних цінностей та основних прав ЄС. *Декларація* ґрунтується на законодавстві ЄС, включаючи Установчі договори та Хартію основних прав, а також на прецедентному праві Суду ЄС.

У преамбулі документу наголошено: «Усі люди в ЄС повинні отримати максимум від цифрової трансформації. Цифрові права і принципи керуватимуть ЄС у просуванні інклюзивного, процвітаючого та сталого суспільства. *Декларація* є першою у своєму роді у світі. Це буде орієнтиром для всіх в ЄС. Цифрові права і принципи будуть відображені як у діях ЄС, так і у майбутній роботі та взаємодії з глобальними партнерами».

Принципи Декларації сформовані навколо 6 тем:

– роль людських цінностей, таких як права людини та демократія, у цифровому суспільстві;

– інклюзивна та солідарна структура, що об'єднує людей та забезпечує справедливий та рівний доступ до ІКТ для всіх;

– просування свободи вибору користувачів шляхом запобігання дискримінації та підвищення прозорості та підзвітності алгоритмів та ІІТ (криптографічний захист інформації);

– створення надійного та різноманітного онлайн-простору, що дозволяє кожному брати

участь у демократичних дебатах без цензури та перешкоджає поширенню нелегального контенту;

– просування безпечних стандартів, що дають користувачам можливість розпоряджатися своїми даними та захищають дітей в Інтернеті;

– відповідність «Зеленій угоді» та забезпечення того, щоб цифрові технології були стійкими та обмежували свій вплив на навколишнє середовище [17].

Цифрові права та принципи, викладені в *Декларації*, доповнені існуючими правами, наприклад, правами, закріпленими в *Хартії основних прав ЄС*, а також у законодавстві ЄС про захист даних і конфіденційності. Однак *Декларація* також містить набір абсолютно нових зобов'язань, унікальних для цифрової економіки. Багато з них в основному є «новими» в тому сенсі, що вони раніше не були кодифіковані. Так, наприклад, ключовий аспект декларації стосується використання алгоритмів і ІТ. *Декларація* спрямована на підвищення їх прозорості та забезпечення того, щоб вони ґрунтувалися на «відповідних наборах даних» для запобігання дискримінації. Новелою є вимога забезпечення того, щоб такі технології, як алгоритми та штучний інтелект, не використовувалися для попереднього вибору людей, наприклад, у відношенні здоров'я, освіти, зайнятості та їх особистого життя. Крім того, міститься вимога використовувати «доступну, безпечну та надійну цифрову ідентифікацію» для всіх бюрократичних операцій (особливо у сфері охорони здоров'я), правом людини визнається загальний доступ до «доступної та високошвидкої системи цифрової зв'язку» та мережевого нейтралітету. Закріплене новітнє «право на відключення» для співробітників (тобто не виходить на зв'язок у неробочий час), яке направлене на «забезпечення того, щоб кожен міг відключитися і скористатися гарантіями балансу між роботою та особистим життям в цифровому середовищі». Стосовно модерації контенту зафіксовано, щоб «кожна людина мала доступ до технологій, спрямованих на об'єднання, а не розділення людей». Це особливо актуально у наш час для соціальних мереж, а також для всіх інших учасників цифрового ринку.

Зазначимо, що *Декларація цифрових прав і принципів* насамперед декларує лише наміри і не має обов'язкової юридичної сили ні для органів ЄС, ні для держав-членів. Вона також не накладає жодних прямих зобов'язань чи вимог на громадян чи бізнес ЄС. Йдеться мова про «загальні політичні зобов'язання» трьох учасників: Комісії ЄС, Європейського парламенту та Ради ЄС. Таким чином, це аж ніяк не обов'язкове закріпленням основних прав.

Проте, очікується, що *Декларація* та її принципи стануть важливим орієнтиром для майбутніх законодавчих ініціатив ЄС. Те саме застосовуватиметься до держав-членів ЄС, для яких декларація стане політичним зобов'язанням у межах їхньої власної компетенції через представництво в Раді ЄС. Положення *Декларації* забезпечують довідникову базу для громадян у відношенні їх цифрових прав, а також містять керівництво для держав-членів ЄС і компаній при роботі з новими технологіями. Вони покликані допомогти кожному в ЄС отримати максимальну віддачу від цифрової трансформації.

Комісія у подальшому буде надавати оцінку реалізації цифрових принципів у щорічному звіті про *Стан цифрового десятиліття*. Комісія також буде проводити щорічне дослідження *Євробарометра* (регулярні опитування громадської думки, що здійснюється Єврокомісією) для моніторингу останніх заходів у державах-членах щодо захисту прав людини у цифровому середовищі. Євробарометр буде збирати дані про сприйняття громадянами того, як цифрові принципи застосовуються на практиці у різних державах-членах.

Як зазначив при підписанні *Декларації* єврокомісар по внутрішньому ринку Тьеррі Бретон, вона «дозволить нам просувати наші загальні цінності цифрової трансформації на світовій арені». ЄС позиціонує себе як світовий лідер, який прагне стати глобальним зразком для наслідування у сфері цифрової економіки, підтримувати економіки, що розвиваються, у переході на цифрові технології, розробляти цифрові стандарти та просувати їх на міжнародному рівні.

Висновки. Вже з початком розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій вихідною методологічною настановою для керівництва ЄС стала теза, що у центрі суспільних перетворень, які супроводжують побудову інформаційного суспільства, поставлена людина, її потреби і інтереси. Праволюдний підхід до процесів цифровізації був продемонстрований у

низці документів так званого європейського цифрового порядку денного. Концептуальні засади загального підходу до побудови правової бази інформаційного суспільства у ЄС включають три напрямки дій: 1) технології, які працюють для людей, 2) справедливу та конкурентоспроможну цифрову економіку, 3) відкрите, демократичне та стійке суспільство. У межах третього напрямку визначено: він має на меті гарантувати, що цінності та етичні правила ЄС застосовуються як в онлайн-цифровій сфері, так як і офлайн.

Сформований у ЄС людиноцентристський підхід має бути врахований в Україні на шляху євроінтеграції при створенні національного законодавства щодо правового регулювання інтернет-середовища і вироблення соціальної політики в умовах панування інформаційних технологій.

Список використаної літератури

1. Commission of the European Communities (1996), Living and working in the information society: People first (Green Paper COM (96) 389). Brussels: European Commission. URL: <http://aei.pitt.edu/80911/1/1996.3.pdf>
2. IS-EEUROPE 2002 – eEurope 2002, An Information Society For All, Action Plan. URL: https://cordis.europa.eu/programme/rcn/801_en.html
3. Code of EU Online Right. Publications Office of the European Union. Luxembourg, 2012. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/50d06da2-18bb-40b2-9e97-7d19527f2c88>
4. Charter of Digital Fundamental Rights of the European Union. Unofficial English translation of the German original text, published by ZEIT-Stiftung Ebelin und Gerd Bucerius. URL: <https://digitalcharta.eu/wp-content/uploads/2016/12/Digital-Charta-EN.pdf>
5. Tallinn Declaration on eGovernment at the ministerial meeting during Estonian Presidency of the Council of the EU on 6 October 2017. URL: <https://www.news.admin.ch/news/message/attachments/49838.pdf>
6. Berlin Declaration on Digital Society and Value-Based Digital Government at the ministerial meeting during the German. Presidency of the Council of the European Union on 8 December 2020. URL: https://ec.europa.eu/isa2/sites/default/files/cdr_20201207eu2020_berlin_declaration_on_digital_society_and_value-ased_digital_government_.pdf
7. Lisbon Declaration – Digital Democracy with a Purpose. URL: <https://futurium.ec.europa.eu/en/digital-compass/digital-principles/library-video/lisbon-declaration-digital-democracy-purpose>
8. Towards an EU Charter for Digital Rights: Open letter to the Presidents of the European Commission, the European Council and the European Parliament. URL: <https://www.euractiv.com/section/digital/opinion/towards-an-eu-charter-for-digital-rights-open-letter-to-the-presidents-of-the-european-commission-the-european-council-and-the-european-parliament/>
9. A European Strategy for data. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/strategy-data>
10. Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on European data governance (Data Governance Act) COM/2020/767 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020PC0767>
11. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS Shaping Europe's digital future COM/2020/67 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0067>
12. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade COM/2021/118 final URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>
13. 2030 Policy Programme: Path to the Digital Decade. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_4503
14. Leading the Digital Decade 1-2 June 2021. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/leading-digital-decade>

15. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS Establishing a European Declaration on Digital rights and principles for the Digital Decade {COM(2022) 27 final} URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022DC0027>

16. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT. Report on the stakeholder consultation and engagement activities Accompanying the document COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS Establishing a European Declaration on Digital rights and principles for the Digital Decade {COM(2022) 27 final}. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022SC0014>

17. Докладний коментар див. у документі Єврокомісії: Learn about the digital principles. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-principles>

HUMAN RIGHTS CONTENT OF MODERN DIGITAL STRATEGY OF THE EUROPEAN UNION

Natalia V. Bocharova, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: olip@duan.edu.ua

Oleksander M. Bykov, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher (Ukraine).

E-mail: bykovasasha2000@ukr.net

Key words: *human rights, information society, European values, European digital rights, legal regulation of the Internet.*

The article is devoted to the study of the process of development of methodological approaches to legal regulation in the field of information and informatization in the EU, with emphasis on the provision of human rights in the conditions of the information society and the definition of vectors of democratic development. The focus is on the content of the newest document in this area, the European Declaration on Digital Rights and Principles, signed by the leadership of the European Union in December 2022. On the basis of the analysis of the "digitized" legislative framework of the EU, it was found that the idea of balancing technological development with respect for ethical principles and the promotion of human rights is held as a fundamental one. Already with the beginning of the spread of information and communication technologies, the original methodological guideline for the EU leadership became the thesis that the person, his needs and interests are at the center of social transformations that accompany the construction of an information society. The human rights approach to digitization processes was demonstrated in a number of documents of the so-called European digital agenda. The conceptual principles of the general approach to building the legal framework of the information society in the EU include three areas of action: 1) technologies that work for people, 2) a fair and competitive digital economy, 3) an open, democratic and sustainable society. Within the third strand, it is defined: it aims to ensure that EU values and ethical rules are applied both online and offline. The human-centered approach formed in the EU should be taken into account in Ukraine on the way to European integration when creating national legislation on the legal regulation of the Internet environment and the development of social policy in the conditions of the dominance of information technologies.

References

1. Commission of the European Communities (1996), Living and working in the information society: People first (Green Paper COM (96) 389). Brussels: European Commission. Available at: <http://aei.pitt.edu/80911/1/1996.3.pdf>

2. IS-EEUROPE 2002 – eEurope 2002, An Information Society for all, Action Plan. Available at: https://cordis.europa.eu/programme/rcn/801_en.html

3. Code of EU (2012), Online Right. Publications Office of the European Union - Luxembourg, Available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/50d06da2-18bb-40b2-9e97-7d19527f2c88>

4. Charter of Digital Fundamental Rights of the European Union. Unofficial English translation of the German original text, published by ZEIT-Stiftung Ebelin und Gerd Bucerias. Available at: <https://digitalcharta.eu/wp-content/uploads/2016/12/Digital-Charta-EN.pdf>

5. Tallinn Declaration on eGovernment at the ministerial meeting during Estonian Presidency of the Council of the EU on 6 October 2017. Available at: <https://www.news.admin.ch/news/message/attachments/49838.pdf>

6. Berlin Declaration on Digital Society and Value-Based Digital Government at the ministerial meeting during the German. Presidency of the Council of the European Union on 8 December 2020. Available at: https://ec.europa.eu/isa2/sites/default/files/cdr_20201207_eu2020_berlin_declaration_on_digital_society_and_value-based_digital_government_pdf

7. Lisbon Declaration – Digital Democracy with a Purpose. Available at: <https://futurium.ec.europa.eu/en/digital-compass/digital-principles/library-video/lisbon-declaration-digital-democracy-purpose>

8. Towards an EU Charter for Digital Rights: Open letter to the Presidents of the European Commission, the European Council and the European Parliament. Available at: <https://www.euractiv.com/section/digital/opinion/towards-an-eu-charter-for-digital-rights-open-letter-to-the-presidents-of-the-european-commission-the-european-council-and-the-european-parliament/>

9. A European Strategy for data. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/strategy-data>

10. Proposal for a regulation of the European Parliament and the Council on European data governance (Data Governance Act) COM/2020/767 final). Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020PC0767>

11. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Shaping Europe's digital future COM/2020/67 final. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0067>

12. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade COM/2021/118 final. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>

13. 2030 Policy Programme: Path to the Digital Decade. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_4503

14. Leading the Digital Decade 1-2 June 2021. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/leading-digital-decade>

15. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Establishing a European Declaration on Digital rights and principles for the Digital Decade COM (2022) 27 final. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022DC0027>

16. Commission Staff working Documents. Report on the stakeholder consultation and engagement activities Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Establishing a European Declaration on Digital rights and principles for the Digital Decade COM (2022) 27 final. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022SC0014>

17. Learn about the digital principles. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-principles>

Одержано 12.10.2022.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.77

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-4

В.Ю. ПОПЛАВСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук,

*директор Дніпровського регіонального відділення Національної школи суддів України,
доцент кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ORCID: 0000-0002-4330-7948

Т.А. ТОДРОШКО,

старший викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ORCID: 000-0002-1890-8119

В.В. ГЕРАСЮТА,

*здобувачка вищої освіти спеціальності «Право»
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена реформі системи правової охорони у сфері інтелектуальної власності та вдосконаленню законодавства в Україні, питанням приведення його у відповідність до міжнародних стандартів. Автори зазначають, що потрібно вдосконалити систему правової охорони інтелектуальної власності, скориставшись світовим досвідом. Звертається увага на те, що в Україні існує недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності. Зазначається про важливість освіти та громадської свідомості щодо інтелектуальної власності. Пропонується проведення широкомасштабної освітньої кампанії, яка буде спрямована на формування у населення України правової культури, та надання базових знань про права власників інтелектуальної власності й механізми її охорони, зокрема в мережі Інтернет. Деякі піратські сайти, які пропонують підроблену та піратську продукцію, відкрито діють в Україні, кількість таких сайтів навіть збільшується, що пояснюється недосконалістю чинного законодавства. Такі питання доцільно вирішувати шляхом удосконалення законодавчої бази, в тому числі посилення юридичної відповідальності за порушення у сфері інтелектуальної власності, зокрема щодо розповсюдження піратської продукції. Обґрунтовується необхідність розширення прав правоохоронних органів у напрямку надання додаткових організаційно-правових механізмів виявлення та протидії порушенням права інтелектуальної власності.

Авторами обґрунтовується актуальність теми наукової статті, сформульовано основні проблеми у напрямку дослідження, які потребують найскорішого вирішення. Прикладом однієї з

основних проблем теми дослідження названо створення нової судової установи – Вищого суду з питань інтелектуальної власності, який досі не функціонує. Це може вказувати на те, що для України є характерним практика «зтягування» судових справ. Тому питання функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності є гострим та потребує негайного вирішення. Потрібно вдосконалити механізм судового захисту та систему органів по захисту інтелектуальної власності. Для подальшого економічного розвитку й підвищенню міжнародного іміджу Української держави, а також для скорішого вступу до ЄС потрібно не відкладати це питання, а продовжувати вдосконалювати українське законодавство.

Ключові слова: інтелектуальна власність, реформування, концепція, плагіат, піратство.

Постановка проблеми. Питання реформування системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні останнім часом стає все далі актуальнішим та гострішим через збільшення кількості порушень у цій сфері. Бурхливий розвиток прогресу та поява нових необмежених можливостей говорить про те, що в Україні необхідно провести реформу захисту інтелектуальної власності з досвідом інших країн, а саме реформу законодавства та судову реформу, що створить в Україні умови для економічного зростання та додаткових інвестицій.

Стан дослідження. В Україні останнім часом приділяється значна увага дослідженню реформи системи охорони у сфері інтелектуальної власності. Наукові дослідження по цьому питанню проводили П.Т. Бубенко, В.В. Величко, С.М. Глухарев, Г.О. Ульянова, Ю.Л. Бошицький, Ю.М. Капіца, О.П. Орлюк, О.А. Підпригора, О.І. Харитонова та інші.

Метою статті є дослідження системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні та визначення можливих напрямів її реформування та удосконалення.

Виклад основного матеріалу. 23 червня 2022 р. Європейський Союз ухвалив рішення про надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. Для прискорення цього процесу однією із вимог є посилення захисту прав інтелектуальної власності на території України через удосконалення законодавства у цій сфері та його відповідності міжнародним стандартам. Для цього потрібно вирішити ряд актуальних питань прогресу реформи в сфері інтелектуальної власності, розвитку законодавства, створення спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності, боротьби з правопорушеннями, зокрема, на онлайн ринках, торгівлі контрафактними та фальсифікованими продуктами.

Україна протягом багатьох років опиняється в десятці «піратських» держав світу, відповідно до Спеціального Звіту 301 (далі Список 301).

Список 301 – це щорічний звіт про охорону та захист авторського права. У цьому звіті вирішуються питання щодо статусу тієї або іншої держави, до якого відносяться країни із значно помітним рівнем піратства в інтернеті і недостатнім захистом прав інтелектуальної власності. Таким чином, користуючись даним списком, США вирішують кому надавати або не надавати торгівлі преференції, що у подальшому може привести експортера до економічних збитків та втрати репутації.

Незважаючи на досягнення у сфері боротьби з піратством, Міжнародний альянс з інтелектуальної власності продовжує надавати невтішні висновки щодо захисту прав інтелектуальної власності в Україні.

Постійна присутність України у Спеціальному Звіті 301 Торговельного представника США, де представлені торговельні партнери цієї країни, говорить про недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Це є ще одним підтвердженням, що попереду багато роботи.

У ст. 61 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності визначається, що «держави-члени СОТ зобов'язані у своїх національних законодавствах передбачити кримінальну відповідальність за певні порушення авторського права» [1].

Відповідно до ст. 176 КК України за умисне незаконне відтворення, розповсюдження об'єктів авторського права, якщо це заподіяло матеріальний збиток у значному, великому чи

особливо великому розмірі, передбачене покарання у виді штрафу, виправних робіт або позбавлення волі з конфіскацією і знищенням всіх екземплярів творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних [2].

Особливо актуальним є питання судової заборони у разі порушення авторських прав з використанням мережі Інтернет [3, с. 46]. Судова заборона у справах щодо захисту авторського права на розміщені в мережі Інтернет твори може полягати, наприклад, у видаленні твору зі змісту веб-сторінки або у веб-блокуванні. Так, у положеннях ст. 12–14 Директиви 2000/31/ЄС «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку» [4] і ст. 245–247 Угоди про асоціацію з ЄС [5] прямо зазначається, що випадки обмеження відповідальності постачальників посередницьких послуг (просто посередник, хостинг, кешування) не впливають на можливість для судового або адміністративного органу, відповідно до правових систем Сторін, вимагати від постачальника послуг припинити або попередити порушення.

Вивчаючи американський досвід боротьби з «піратством» в Інтернеті, слід проаналізувати закон «Про авторське право цифрової доби» (Digital Millennium Copyright Act), яким регулюється захист прав інтелектуальної власності в даній сфері. Відповідно до цього Закону караються дії, спрямовані на обхід технічних засобів захисту авторського права (кодування, зняття блокування тощо). За такі дії передбачається позбавлення волі на строк до 5 років та (або) штраф у розмірі до 500 000 \$, за повторне порушення строк позбавлення волі збільшується до 10 років, а штраф – до 1 млн \$. Але закон передбачає винятки із загального правила про заборону обходу технічних заходів захисту сумлінними власниками законно придбаної копії твору. Також цей закон передбачає відповідальність за розміщення недостовірної інформації, підміну або видалення інформації про належність авторських прав, включаючи імпорт, поширення або інше введення в оборот копій творів, у яких така інформація була видалена чи змінена [6].

Також слід відзначити, що з 2013 року в США діє аналогічна до англійської система Copyright Alert. Її розробили інтернет-провайдери країни в рамках угоди про протидію піратству. Згідно з правилами, як і у Великій Британії, користувачеві надсилаються попередження (проте їхня кількість може досягати шести). Якщо ж попередні заходи не справили належного дії, може бути накладено санкції, в тому числі зниження швидкості доступу в Інтернет, роз'яснювальні бесіди тощо.

Таким чином, виходячи з вищенаведеного, ми можемо зробити висновок, що кримінальна відповідальність у США у сфері авторських і суміжних прав досить жорстка порівняно з українським законодавством.

У рекомендаціях міжнародних експертів зазначається необхідність збільшити участь державних органів у захисті, зокрема, посилити кримінальне переслідування за онлайн-порушення, створити окремий підрозділ із захисту прав інтелектуальної власності в рамках Офісу Генерального прокурора, а також сформувати спеціалізовану групу експертів з боротьби зі злочинами у цій сфері [7].

На II Міжнародному форуму по боротьбі з підробками і піратством експертами було обговорено ряд важливих питань, у т.ч.: світові тенденції боротьби з підробками і піратством; роль транснаціональної організованої злочинності у виготовленні і поширенні контрафактних товарів; призупинення і протидія ввезенню підробної і піратської продукції на митниці; взаємодія держави і правовласників у боротьбі з контрафактною продукцією; підвищення обізнаності споживачів і їх соціальної відповідальності; вивчення масштабів контрафакції і піратства; створення системи покарань [8].

Форум проводився з метою вдосконалення української стратегії й тактики розв'язання однієї з найгостріших у сучасному світі проблем – контрафакції та піратства, реалізації реформи захисту інтелектуальної власності і системи заходів протидії виробництву й розповсюдженню підробок, формування цивілізованого українського товарного ринку та сприятливого інвестиційного клімату в державі [8].

Кабінету Міністрів України 1 червня 2016 р. було схвалено Концепцію реформування

державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні. Згідно з положеннями Конвенції однією з проблем, яка потребує розв'язання, є: недосконала та інертна на зміни система державного управління в сфері правової охорони інтелектуальної власності, яка призводить до відсутності істотного прогресу в адаптації нормативно-правової бази до сучасних економічних та політичних умов (боротьба з "патентним тролінгом", Інтернет-піратством, задоволення потреб ІТ-галузі, військово-промислового та агропромислового комплексів тощо).

Основними напрямками реалізації Концепції є:

– запровадження прозорої дворівневої структури державної системи правової охорони інтелектуальної власності, за якої Мінекономрозвитку забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності, а національний орган інтелектуальної власності виконує окремі публічні функції (владні повноваження) з реалізації державної політики у зазначеній сфері;

– реорганізація системи колективного управління майновими авторськими та суміжними правами;

– удосконалення національного законодавства та його гармонізація до законодавства ЄС [9].

16 червня 2020 року Верховна Рада України прийняла Закон України №703-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності» (далі – Закон).

Згідно з положеннями Закону створено Національний орган інтелектуальної власності України (НОІВ), який є державною організацією, що входить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності, визначена на національному рівні Кабінетом Міністрів України як така, що здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності, визначені цим Законом, іншими законами у сфері інтелектуальної власності, актами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та статутом, і має право представляти Україну в міжнародних та регіональних організаціях [10].

Безумовно, українське законодавство вдосконалюється, прикладом цього є поява ст. 52-1 в Законі України «Про авторське право і суміжні права», яка започаткувала механізм подання скарги на незаконно розповсюджений контент, який передбачає можливість притягнути порушника до адміністративної відповідальності.

Однак механізм захисту прав інтелектуальної власності у вигляді спеціалізованого судового органу в Україні – відсутній, і на сьогоднішній день, це є істотним недоліком.

Де-юре, в Україні такий орган є, адже відповідно до Указу Президента України від 29 вересня 2017 року «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» така судова установа створена, проте де-факто він до сьогодні не функціонує.

Функціонування такого суду сприяло б підвищенню рівня захисту прав інтелектуальної власності в Україні, оскільки суддями такого суду мають бути особи, які володіють спеціальними знаннями у сфері інтелектуальної власності, та мають практичний досвід вирішення спорів в інтелектуальній сфері, в наслідок аналізу судової статистики Вищим судом з питань інтелектуальної власності, оперативності розгляду справ з огляду на безпосередню зосередженість суддів виключно на справах, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності.

На жаль доводиться констатувати, що для України характерною є практика «затягування» судових справ, а судові справи з приводу захисту прав інтелектуальної власності можуть тривати взагалі від 2 до 5 років, тому питання функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності залишається відкритим.

Так наприклад, голова Верховного суду Всеволод Князев вважає, що в Україні необхідно повернутися до створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Про це він сказав в інтерв'ю Укрінформу в контексті заходів з виконання вимог, які поставив ЄС перед Україною як країною-кандидатом у частині судової реформи. Зокрема, йдеться про вимогу посилення захисту прав інтелектуальної власності на території України.

Також Князев В. нагадав, що в 2019 році розпочалися процедури відбору і створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності, але після ліквідації Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС) ці процеси були зупинені, і на сьогодні цього суду не створено. «Тому, я думаю, що ми маємо актуалізувати наші зусилля, і після створення ВККС чи іншого органу, який може бути створено в процесі реформи, зайнятися питанням створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності», - вважає Князев [11].

Україна є державою транзиту підробленої та піратської продукції в таких секторах, як харчова промисловість, ювелірні прикраси, одяг, фотографічне та медичне обладнання. Деякі піратські сайти, які пропонують таку продукцію, відкрито діють в Україні, кількість таких сайтів навіть збільшується, що пояснюється недосконалістю чинного законодавства. На нашу думку, вирішувати такі проблемні питання доцільно шляхом удосконалення законодавчої бази, в тому числі посилення юридичної відповідальності за порушення у сфері інтелектуальної власності, зокрема щодо розповсюдження піратської продукції. Таким чином, потрібно розширити права правоохоронних органів у напрямку надання додаткових організаційно-правових механізмів виявлення та протидії порушенням права інтелектуальної власності.

Вважаємо, що важливу роль у механізмі охорони прав інтелектуальної власності відіграє освіта та формування громадської свідомості. Пропонуємо, проведення широкомасштабної освітньої кампанії, яка буде спрямована на формування у населення України правової культури та надання базових знань про права суб'єктів інтелектуальної власності, механізми її охорони, зокрема в мережі Інтернет.

Висновки. Наразі порушення інтелектуальної власності є однією з гострих проблем для України. Труднощі виникають через недосконалість правого регулювання у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, відсутність функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності та складність доведення факту порушення прав інтелектуальної власності. Вважаємо, що для вирішення проблеми, необхідно провести реформування у сфері інтелектуальної власності, а саме: удосконалити механізм судового захисту; удосконалити систему органів по захисту інтелектуальної власності; забезпечити імплементацію європейського законодавства; посилити відповідальність за порушення авторських і суміжних прав в мережі Інтернет та запозичення, або навіть створення аналогічної системи – Copyright Alert (Велика Британія, США) з урахуванням національного законодавства; створити існуючі механізми формування громадської свідомості, поваги до інтелектуальної власності у населення України, завдяки широкомасштабній освітній кампанії. Це призведе до подальшому розвитку та якісного вдосконалення системи охорони інтелектуальної власності в Україні, прискоренню економічного розвитку й підвищенню міжнародного іміджу нашої держави, та приблизить нас ще на один крок, для скорішого вступу в ЄС.

Список використаної літератури

1. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: Міжнародний документ від 15 квітня 1994 р. / Світова організація торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018.
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Доріс Лонг, Патриція Рей, Жаров В. та ін. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування: практичний посібник. Київ: «К.І.С.», 2007. 448 с.
4. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому [...]»: міжнародний документ від 08.06.2000 № 2000/31/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text
5. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами [...]»: міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
6. Паршикова А.С. Кримінально-правова охорона та захист прав інтелектуальної

власності. Київ: Європейський інформаційно-дослідницький центр, 2017. 8 с.

7. Олександра Ватаманюк. Ініціатива Чисте небо: піратство та захист авторських прав. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20210325-initsiatyva-chyste-nebo-piratstvo-ta-zahyst-avtorskyh-prav/>

8. Тетяна Пашковська. Боротьба з підробками і піратством: світова практика VS Україна. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/events/borotba-z-pidrobkami-i-piratstvom-svitova-praktika-vs-ukrayina-.html>

9. Концепція реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні від 01.06.2016р. № 402-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2016-%D1%80#Text>

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності: Закон України від 16.06.2020р. №703-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-20#Text>

11. Укрінформ. Голова ВС: Необхідно створювати Вищий суд з питань інтелектуальної власності. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3516221-golova-vs-neobhidno-stvoruvati-visij-sud-z-pitan-intelektualnoi-vlasnosti.html>

REFORMING OF THE SYSTEM OF LEGAL PROTECTION IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE

Volodymyr Yu. Poplavskiy, PhD in Legal Sciences, Head of the Dnipro regional branch of the National School of Judges of Ukraine, Associate Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: volodimirpoplavskij2023@gmail.com

Tetiana A. Todoroshko, Senior lecturer of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: ttodoroshko@duan.edu.ua

Vera V. Herasiuta, Student of Study Programme Law (Bachelor`s degree), Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: veragera77@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-4

Key words: *intellectual property, reform, concept, plagiarism, piracy.*

The article is devoted to the reform of the system of legal protection in the field of intellectual property and the improvement of legislation in Ukraine, its compliance with international standards. The authors note that it is necessary to improve the system of intellectual property legal protection, with using world experience. Also, they pay attention that in Ukraine there is an insufficient level of protection of intellectual property rights. The authors note that education and formation of public consciousness are quite important. It is proposed to conduct a large-scale educational campaign, which will be aimed at creating a legal culture among the population of Ukraine, and providing basic knowledge about the rights of intellectual property owners and mechanisms for its protection, in particular on the Internet. Some pirate sites offering counterfeit and pirated products openly operate in Ukraine, the number of such sites is even increasing, which is explained by the imperfection of the current legislation. It is expedient to resolve such issues by improving the legislative framework, including strengthening legal liability for violations in the field of intellectual property, in particular, the distribution of pirated products. And it is also necessary to expand the rights of law enforcement agencies in the direction of providing additional organizational and legal mechanisms for identifying and countering violations of intellectual property rights.

It also draws attention to the fact that the problem is relevant and needs to be addressed now. An example is that in our country a judicial institution has been created. It is the Supreme Court for Intellectual Property, which is still not functioning. This indicates that Ukraine is characterized by the

practice of delaying court cases. Therefore, the question of the functioning of the High Court of Intellectual Property is important and urgent. It is necessary to improve the mechanism of judicial protection and the system of bodies for the protection of intellectual property. For further economic development and improvement of the international image of our state, as well as for faster accession to the EU, we must not postpone this issue, but continue to improve our legislation.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), Agreement on Trade Aspects of Intellectual Property Rights: World Trade Organization, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (Accessed 01 December 2022).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), Criminal Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Accessed 01 December 2022).
3. Doris Lonh, Patrytsiia Rei, Zharov, V. (2007). *Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti: normy mizhnarodnoho i natsionalnoho zakonodavstva ta yikh pravozastosuvannia* [Protection of intellectual property rights: norms of international and national legislation and their enforcement]. Kyiv, K.I.S., 448p.
4. Directive EU (2000). The European Parliament and of the Council "On certain legal aspects of information services, in particular, electronic commerce, on the domestic, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text (Accessed 01 December 2022).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (Accessed 01 December 2022).
6. Parshykova, A.S. (2017). *Kryminalno-pravova okhorona ta zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti* [Criminal protection and protection of intellectual property rights]. Kyiv, European Information and Research Center, 8 p.
7. Oleksandra Vatamaniuk. *Initsiatyva Chyste nebo: piratstvo ta zakhyst avtorskykh prav* [The Clear Sky Initiative: Piracy and Copyright Protection] Available at: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20210325-initsiatyva-chyste-nebo-piratstvo-tazahyst-avtorskykh-prav/> (Accessed 01 December 2022).
8. Tetiana Pashkovska, *Borotba z pidrobkamy i piratstvom: svitova praktyka VS Ukraina* [Fighting counterfeiting and piracy: world practice VS Ukraine] Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/events/borotba-z-pidrobkami-i-piratstvom-svitova-praktika-vs-ukrayina.html> (Accessed 01 December 2022).
9. The concept of reforming the state system of legal protection of intellectual property in Ukraine (2016), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2016-%D1%80#Text> (Accessed 01 December 2022).
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the creation of a national intellectual property body", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-20#Text> (Accessed 01 December 2022).
11. Ukrinform. *Holova VS: Neobkhidno stvoriuvaty Vyshchyi sud z pytan intelektualnoi vlasnosti* [Ukrinform. Chairman of the Supreme Court: It is necessary to establish a High Court on intellectual property issues]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3516221-golova-vs-neobhidno-stvoruvati-visij-sud-z-pitan-intelektualnoi-vlasnosti.html> (Accessed 01 December 2022).

Одержано 17.10.2022.

УДК 347.948

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-5

В.М. ШКАБАРО,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-7105-6170*

А.В. БІЛА,

*викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-8271-8539*

В.В. ВОРОНІН,

*викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-2918-2085*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЧЕРКОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена аналізу нормативно-правових аспектів щодо проведення та призначення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі. Зазначено, що правова природа почеркознавчої експертизи обумовлює наявність спеціальних знань у сфері науки, які дозволяють з дуже високим відсотком точності встановити чи спростувати факти, що мають важливе значення при розгляді справи та вирішенні цивільно-правового спору. Почеркознавча експертиза має важливе значення для обох сторін судового спору. Визначено, що дослідження письма і почерку пройшло довгий шлях свого розвитку та постійне удосконалення методики проведення почеркознавчого дослідження. У науковій роботі охарактеризовано поняття почеркознавчої експертизи. Досліджено поняття «експерт з питань права», «експерт у цивільному судочинстві», «судовий експерт». Звернуто увагу на відсутність у цивільному процесуальному законодавстві України чіткої та детальної регламентації поняття, правової природи, порядку збору матеріалів та безпосереднього проведення судової експертизи. Проаналізовано основні законодавчі науково-методичні рекомендації щодо підготовки та призначення почеркознавчої експертизи. Акцентовано увагу на дослідженні копій рукописних записів і підписів, отриманих за допомогою електронних засобів та електронних фотографічних засобів. Досліджено правові аспекти оцінки висновку експерта за результатами проведення почеркознавчої експертизи судом. Визначено роль почеркознавчого дослідження у процесі правозастосування. Визначено почеркознавче дослідження як один з найбільш ефективних засобів доказування. Підсумовано, що висновок експерта є вагомим доказом у справі, проте його зміст має ретельно перевірятися та вивчатися судом, а оцінка здійснюватися у сукупності з усіма обставинами справи. Сформульовано проблемні аспекти досліджуваної сфери. Акцентовано увагу на відсутності належного механізму правового регулювання у цивільному процесуальному законодавстві щодо чіткого алгоритму дій суду під час призначення експертизи, особливо, в аспекті збору матеріалу для проведення експертного дослідження. Надано пропозиції щодо вдосконалення законодавства щодо порядку збору зразків для проведення почеркознавчої експертизи та безпосередньої участі судді у цьому процесі.

Ключові слова: судова експертиза, почеркознавча експертиза, експерт, цивільний процес, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Правова природа почеркознавчої експертизи обумовлює наявність спеціальних знань у сфері науки, які дозволяють з дуже високим відсотком точності встановити чи спростувати факти, що мають важливе значення при розгляді справи та вирішенні цивільно-правового спору. При цьому, важливе значення має почеркознавча експертиза для обох сторін спору, як для позивача, так і для відповідача.

Дослідження письма і почерку пройшло довгий шлях свого розвитку, постійне удосконалення методики проведення почеркознавчого дослідження. В теорії судової експертизи судове почеркознавство можна вважати високорозвиненою предметною галуззю, а методика почеркознавчого дослідження активно використовується у цивільному процесі при розгляді судами цивільних справ.

Стан дослідження. Проблема призначення судової експертизи в Україні є предметом постійної уваги та сферою дослідження науковців у сфері права, проте здебільшого це стосується сфери кримінального процесу. За цією тематикою проводили наукові дослідження Гапотченко Г.М., Калюга К.В., Кочура О.О., Кравчук О.В., Крушинський С.А., Легких К.В., Лозовий А.І., Притика Ю.Д., Репешко П.І., Сімакова-Єфремян Е.Б., Циганюк Ю.В. та багато інших.

Загальним питанням правового регулювання експертизи у цивільному процесі приділяли свою увагу такі дослідники, як Баглай Т.О., Васильєва-Шаламова Ж.В., Грабовська О.О., Зеленкова І.І., Кравченко А.В., Кройтор В.А., Штефан А.С. та інші.

Питання почеркознавчої експертизи були предметом наукових досліджень вчених-правників, серед яких Гоменюк І.М., Качурін С.Г., Меленевська З.С., проте також у сфері кримінального процесу та криміналістичних досліджень. Аналіз наукових робіт демонструє, що питання проблем нормативно-правового регулювання призначення та проведення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі залишається невирішеним.

Метою статті є аналіз нормативно-правових аспектів щодо проведення та призначення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова основа призначення та проведення судових експертиз, що стосується питань використання спеціальних знань у різних видах судочинства, є доволі значною, дослідження якої, як ми вважаємо, потребує особливого наукового аналізу.

Перш за все зазначимо, що, на думку Кройтор В.А., реформування цивільного судочинства України ознаменувалося нормативним закріпленням нових процесуальних інститутів, які не були притаманні національному судочинству і стали новацією. Одним із таких нововведень стала експертиза у галузі права [1, с. 110]. На його думку, необхідно відрізнити висновок експерта з питань права від висновку експерта в розумінні Закону України «Про судову експертизу». Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Експертиза ж в галузі права і підготовка за її результатом висновку експертом з питань права не передбачена Законом України «Про судову експертизу», і не спрямована на встановлення чи дослідження обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін [1, с. 111].

Відповідно до ст. 103 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) при вирішенні цивільно-правового спору у суді за заявою осіб, що беруть участь у справі, судом може бути призначена експертиза [2]. У такій заяві сторони, треті особи, представники викладають питання, на які потрібна відповідь експерта. Кількість і зміст питань, за якими має бути проведена експертиза, остаточно визначається судом.

Процесуальним порядком розгляду цивільної справи передбачає, що підставою залучення в процес експерта є ухвала суду про призначення експертизи. Вона повинна бути складена як

окремий процесуальний документ з наведенням у ній мотивів прийнятого рішення про призначення експертизи та чітким викладенням питань, що стосуються предмета останньої. В ухвалі має бути зазначено, які питання подані учасниками судового розгляду і з яких мотивів їх відхилено.

Експертиза проводиться компетентною особою, яка має спеціальні знання у сфері науки – експертом, відомості про якого мають бути внесені до Державного реєстру атестованих судових експертів. Судовими експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ч. 2 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу») [3].

Експерт у цивільному судочинстві – це особа, яка: а) володіє спеціальними знаннями у певній галузі, які є необхідними для встановлення обставин (фактів), що мають значення для правильного вирішення справи; б) має відповідну освіту та атестацію, включена до Реєстру атестованих судових експертів; в) керується принципами законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження, покликана підготувати висновок та у разі необхідності роз'яснити його у судовому засіданні [4, с. 9].

На жаль, положеннями цивільного процесуального законодавства України не передбачено чіткої та детальної регламентації поняття, правової природи, порядку збору матеріалів та безпосереднього проведення судової експертизи.

Правовий порядок призначення та проведення судових експертиз врегульовано Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» (далі – Наказ) [5].

Існує доволі широкий перелік видів судових експертиз та експертних досліджень (почеркознавча, лінгвістична, товарознавча, психологічна, біологічна, економічна, пожежно-технічна, оціночно-будівельна, інженерно-транспортна, земельно-технічна, оціночно-земельна, технічна експертиза документів, експертиза зброї, експертиза у сфері інтелектуальної власності тощо). Особливої уваги останнім часом набуває антикорупційна експертиза.

Основні науково-методичні рекомендації щодо підготовки та призначення почеркознавчої експертизи наведені у главі 1 розділу I Наказу.

Ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису є основним завданням почеркознавчої експертизи, якою вирішуються також деякі неідентифікаційні завдання, а саме, встановлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають, а саме:

- природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни;
- тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо;
- тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння, фармакологічні, наркотичні засоби тощо;
- штучних: викривлення письма зміненими рухами;
- визначення статі виконавця: встановлення належності його до певної групи за віком тощо.

Об'єктом почеркознавчої експертизи є почерковий матеріал, в якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань. Для проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів та підписів надаються оригінали документів.

В результаті проведення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі можливо встановити, наприклад, наступні обставини: 1) чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі певною особою; 2) чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі однією особою; 3) чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою; 4) чи виконано рукописний текст у документі під впливом збиваючих факторів (природних,

штучних; собою якої статі виконано рукописний текст; вікову групу виконавця рукописного тексту.

Матеріалом для проведення експертизи є вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації. Вільними зразками є рукописні тексти, рукописні записи (літерні та цифрові), підписи, достовірно виконані певною особою до провадження у цивільній справі і не пов'язані з її обставинами. Умовно-вільними є зразки почерку та (або) підпису, виконані певною особою до відкриття провадження у справі, але пов'язані з обставинами цієї справи або виконані після відкриття провадження у справі та є як пов'язаними зі справою, так і не пов'язаними з її обставинами. Експериментальні зразки почерку виконуються за завданням органу, який призначив експертизу (суду) чи особи, яка залучила експерта, у зв'язку з призначенням такої експертизи (учасник справи).

У разі неможливості пред'явити зазначені зразки (смерть виконавця, від'їзд тощо) як зразки слід надавати документи або інші папери, на яких рукописні тексти (підписи) достовірно виконані особою, щодо якої ставиться питання з ідентифікації її як виконавця досліджуваного рукопису (наприклад, заяву про отримання паспорта, паспорт, різного роду посвідчення, на яких є власноручний підпис, тощо).

Наказом № 53/5 встановлено, що для проведення експертного дослідження експериментальні зразки почерку необхідно відбирати у два етапи. На першому етапі особа, почерк якої підлягає ідентифікації, виконує текст за тематикою, близькою до досліджуваного об'єкта, у звичних умовах (сидячи за столом, із звичним приладдям письма, при денному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, узяті з рукописного тексту, що досліджується. На цьому етапі зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, у яких виконувався рукописний текст, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи тощо), таким самим приладдям письма та на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що й документ, який досліджується. Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки слід прискорити.

У разі коли тексти, що досліджуються, і особливо підписи виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості тощо), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений відповідно до бланка. Якщо необхідно встановити, чи виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються вільні та експериментальні зразки почерку та підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 10-15 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис [5].

Отже, у законодавстві України необхідно закріпити дефініцію поняття «почеркознавча експертиза», визначивши його як експертне дослідження почеркового матеріалу, яке дозволяє ідентифікувати виконавця рукописного тексту, обмежені за обсягом рукописні записи і підпис, а також, встановити факт виконання рукописного тексту під впливом незалежних від волі особи факторів [6, с. 411].

На нашу думку, останнім часом особливого значення та уваги набуває одне з проблемних питань почеркознавчої експертизи – дослідження копій рукописних записів і підписів, отриманих за допомогою електрофотографічних апаратів, сканерів і принтерів, засобів факсимільного зв'язку.

Ключовою відмінністю почеркознавчого дослідження від інших видів судових експертиз є те, що, на відміну від інших видів експертних досліджень, при проведенні почеркознавчої експертизи дослідження не може проводитися за фотознімками та іншими копіями об'єкта дослідження, його описами та іншими матеріалами, доданими до справи. У зв'язку з цим, якщо об'єкт не може бути надано експерту, то це унеможливорює проведення почеркознавчого дослідження.

Проте на практиці та в наукових дослідженнях зустрічається думка про можливість проведення почеркознавчого дослідження таких об'єктів. В ході дослідження експерт може

встановити, наприклад, що підпис, який слугував оригіналом для зображення, є не справжнім. Під час копіювання відбувається часткова втрата (а іноді й викривлення) почеркової інформації. Тому комплекс діагностичних та ідентифікаційних ознак почерку, який може бути виявлений під час дослідження цих зображень, певною мірою звужується. Під час оцінки виявлених ознак почерку експерт має це враховувати, тому висновок експерта здебільшого може бути лише ймовірним або із зазначенням щодо неможливості вирішення питання. Попри те, що визначення певного способу нанесення почеркового об'єкта (вид приладу для письма та барвної речовини) або його зображення (тип і вид мнотипної техніки, знакодрукуювальних пристроїв) належить до компетенції спеціалістів у галузі судово-технічної експертизи документів, експерт-почеркознавець насамперед має встановити чи є наданий йому на дослідження об'єкт рукописним чи його зображенням (електрофотокопія, факсиміле тощо). Основні труднощі, що виникають під час дослідження копій почеркових об'єктів, пов'язані з ознаками незвичності виконання, які зумовлені тим, що в електронній фотокопії не завжди відображений весь комплекс діагностичних ознак, притаманний оригіналу. Як свідчать результати проведених експериментів, відносно добре в електрофотокопіях простежуються ознаки порушення координації рухів першої та другої групи, а також порушення просторової орієнтації. Саме ці ознаки є найсуттєвішими ознаками при діагностуванні впливу на процес письма «збиваючих» чинників [7, с. 115].

Противники проведення досліджень за копіями документів стверджують, що, вирішуючи ідентифікаційні завдання за електрофотокопіями, не можна бути впевненим щодо можливого монтажу та перенесення справжнього підпису на досліджуваний документ з якогось іншого.

Висновки. Почеркознавче дослідження відіграє дуже важливу роль у процесі правозастосування і є одним із найбільш ефективних засобів доказування. Висновок експерта, беззаперечно, є вагомим доказом у справі, проте, його зміст має ретельно перевірятися та вивчатися судом, а оцінка здійснюватися у сукупності з усіма обставинами справи.

Серед проблемних аспектів у досліджуваній сфері доцільно відзначити, зокрема, відсутність належного механізму правового регулювання, у цивільному процесуальному законодавстві не передбачено чіткого алгоритму дій суду під час призначення експертизи, особливо, в аспекті збору матеріалу для проведення експертного дослідження. Фактично судді усуваються від участі у цьому процесі, а від так, ймовірним є допущення порушень при зборі матеріалів та відповідно недостовірності висновку експерта. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне доповнити ЦПК України нормами, які б врегулювали детальний порядок збору зразків для проведення почеркознавчої експертизи та безпосередньої участі судді у цьому процесі.

Неврегульованим на нормативному рівні залишається питання почеркознавчої експертизи зразків, отриманих за допомогою електронних фотографічних засобів (сканер, принтер, фото мобільний пристрій тощо). Це питання стає особливо актуальним в умовах сьогодення – в епоху розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій, коли застосування саме таких засобів є дуже поширеним. Так, у науці висловлюється думка щодо можливості проведення експертного дослідження таких зразків, проте доцільно нормативно врегулювати це питання, а саме, закріпити порядок проведення експертизи таких матеріалів, умови належності та придатності таких зразків для експертизи тощо.

Список використаної літератури

1. Кройтор В.А. Експертиза з питань права у цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф.* Харків, 2019. С. 110-114. https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2019/pdf/29.pdf
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення 20.10.2022).
3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (Дата звернення 20.10.2022).
4. Грабовська О., Вілінський М. Експерт у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 1. С. 5-10.

5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Дата оновлення: 24.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top> (Дата звернення 20.10.2022).

6. Шкабаро В., Луніна О., Біла А. Правові аспекти проведення почеркознавчої експертизи у цивільному процесі. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання № 3 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 23 вересня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 408-411.

7. Меленевська З.С. Судове почеркознавство: проблеми і перспективи розвитку. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 113-120.

LEGAL ASPECTS OF CONDUCTING OF HANDWRITING RESEARCH

Veronika N. Shkabarо, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: vshkabarо@duan.edu.ua

Alona V. Bila, Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: bila.a@duan.edu.ua

Vladislav V. Voronin, Lecturer of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: v.voronin@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-5

Keywords: *forensic examination, handwriting examination, expert, civil process, legal regulation.*

The article is devoted to the analysis of regulatory and legal aspects regarding the conduct and appointment of handwriting expertise in civil proceedings. It is noted that the legal nature of the handwriting examination presupposes the availability of special knowledge in the field of science, which allows with a very high percentage of accuracy to establish or disprove facts that are important in the consideration of a case and the resolution of a civil dispute. Handwriting expertise is important for both sides of the litigation. It was determined that the study of writing and handwriting has gone a long way in its development and the method of conducting handwriting research is constantly being improved. The concept of handwriting examination is characterized in the scientific work. The concept of "legal expert", "civil litigation expert", "judicial expert" was studied. Attention was drawn to the absence in the civil procedural legislation of Ukraine of a clear and detailed regulation of the concept, legal nature, procedure for collecting materials and direct forensic examination. The main legislative scientific-methodological recommendations on the preparation and appointment of handwriting examination have been analyzed. Emphasis was placed on the study of copies of handwritten records and signatures obtained by electronic means and electronic photographic means. The legal aspects of the assessment of the expert's decision based on the results of the court's handwriting examination have been studied. The role of handwriting research in the process of law enforcement is determined. Handwriting research is defined as one of the most effective means of proof. It was concluded that the expert's decision is a valid piece of evidence in the case, however, its content should be carefully checked and studied by the court, and the assessment should be carried out in combination with all the circumstances of the case. Problematic aspects of the researched area are formulated. Attention is focused on the lack of a proper mechanism of legal regulation in civil procedural legislation regarding a clear algorithm of court actions during the appointment of expertise, especially in the aspect of collecting material for expert research. Proposals have been made to improve the legislation regarding the procedure for collecting samples for handwriting examination and the direct participation of a judge in this process.

References

1. Kroitor, V.A. (2019). *Ekspertyza z pytan prava u tsyvilnomu sudochynstvi* [Expertise on legal issues in civil proceedings]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy uchasykiv nauk.-prakt. konferentsii* [Problems of civil law and process: theses of the scientific-practical participants. conferences]. Kharkiv, pp. 110-114. https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2019/pdf/29.pdf
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), Law of Ukraine “Civil Procedure Code of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed 20 October 2022).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), Law of Ukraine “About forensic examination”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (Accessed 20 October 2022).
4. Hrabovska, O., Vilinskyi, M. (2021). *Ekspert u tsyvilnomu sudochynstvi* [Expert in civil proceedings]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law], no. 1, pp. 5-10.
5. The Ministry of Justice of Ukraine (1998). Decree “On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top> (Accessed 20 October 2022).
6. Shkabaro, V., Lunina, O., Bila, A. (2022). *Pravovi aspekty provedennia pocherkoznavchoi ekspertyzy u tsyvilnomu protsesi* [Legal aspects of handwriting examination in civil proceedings]. *Aktualni pytannia vdoskonalennia sudovo-ekspertnoi ta pravookhoronnoi diialnosti: zbirnyk materialiv zasidannia postiino diiuchoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Current issues of improving forensic and law enforcement activities: collection of materials of meeting of the ongoing International Scientific and Practical Conference]. Kropyvnytskyi, LLC “Central Ukrainian Publishing House”, pp. 408-411.
7. Melenevska, Z.S. (2015). *Sudove pocherkoznavstvo: problemy i perspektyvy rozvytku* [Forensic handwriting: problems and development prospects] *Kryminalistychnyi visnyk* [Forensic Herald], no. 1 (23), pp. 113-120.

Одержано 21.10.2022.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9 +347.77/78

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-6

О.П. СВІТЛИЧНИЙ,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного та господарського права,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: 0000-0003-0485-3804

ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Стаття присвячена дослідженню проблемним питання трансферу технології в умовах сьогодення. Проаналізовано законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері трансферу технології. Звертається увага на важливість наукових технологій та їх впровадження в діяльність промислових підприємств, що є незаперечним розвитком економічного зростання багатьох провідних економічно-розвинутих країн, а також визначальним чинником прогресу суспільства та підвищення добробуту громадян. Наводяться інформаційно-аналітичні та статистичні дані впливу трансферу технологій на фінансовий стан підприємств, установ та організацій щодо бюджетних коштів. Серед позитивних фінансових показників, на підставі аналізу статистичних даних та наукової літератури, звертається увага та визначаються проблеми, що перешкоджають інтеграції процесу трансферу технологій у вітчизняних промислових підприємствах. Зокрема, такими є: міграція науковців; недостатні обсяги фінансування інноваційної діяльності; низька інноваційна діяльність активних підприємств, що зумовлює скорочення частки інноваційної продукції як у структурі виробництва, так і в експорті; низький рівень державної підтримки інновацій і попиту на високотехнологічну продукцію; відсутність стимулюючих механізмів трансферу технологій. На прикладі звіту Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за 2021 рік звертається увага на зниження інноваційної діяльності вітчизняних підприємств.

Наголошується, що в умовах повномасштабної війни Росії проти України державна підтримка інновацій, винахідників, інших авторів об'єктів права інтелектуальної власності є запорукою підвищення економічного потенціалу та військово-промислового комплексу держави. Звертається на існуючі проблемні питання безпеки держави щодо трансферу технології, охороні секретних винаходів, комерційної таємниці, інших об'єктів права інтелектуальної власності та пропонується шляхи вирішення проблемних питань у сфері трансферу технології в Україні.

Ключові слова: трансфер технології, інновації, інтелектуальна власність, фінанси, національна безпека, діяльність.

Постановка проблеми. Проблеми трансферу технологій на протязі тривалого часу перебувають в центрі уваги суспільства і держави. Трансфер технологій відіграє найважливішу роль в економічному зростанні підприємств, суспільства держави, діяльності суб'єктів трансферу технологій, їх взаємодії, системи взаємовідносин учасників трансферу технологій, діяльність яких спрямована на задоволення суспільних, державних, а також фінансових потреб учасників ринку трансферу технологій.

В умовах сьогодення питання трансферу технологій набуває важливого значення, де роль уповноважених державою суб'єктів публічного управління у сфері трансферу технологій, набуття та охорона суб'єктивного права правовласників об'єктів інтелектуальної власності, передачі майнових прав на об'єкти технології, є визначальною в умовах повномасштабної військової агресії Росії проти України. Питання правового забезпечення трансферу технологій потребує наукового погляду на низку проблемних питань у цій сфері суспільних відносин.

Стан дослідження. Питанню дослідження забезпечення трансферу технологій і його складових присвячені наукові праці Г. Андрощука, О. Коротун, Н. Ободець, О. Орлюк, О. Піддубного, В. Прохорової, О. Харитонової та ін. Водночас в умовах повномасштабної війни Росії проти України, в науковій доктрині недостатньо широко проведено наукові нароби, у яких би питанню правового забезпечення трансферу технологій в Україні було приділено увагу.

Метою статті є висвітлення сучасного бачення стану правового забезпечення трансферу технологій, а також визначення можливих шляхів виправлення існуючих проблемних питань у сфері правового забезпечення трансферу технологій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Спеціальний законодавчим актом, який визначає правові, економічні, організаційні та фінансові засади державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій і спрямований на забезпечення ефективного використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу України, технологічності виробництва продукції, охорони майнових прав на вітчизняні технології та/або їх складові на території держав, де планується або здійснюється їх використання, розширення міжнародного науково-технічного співробітництва у цій сфері, є Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 р. № 143-V, відповідно до положень якого трансфер технології – це передача технології, що оформляється шляхом укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким устанавлюються, змінюються або припиняються майнові права та обов'язки щодо технології та/або її складових [1].

При цьому варто підкреслити, що трансфер технологій не обмежується нормами вказаного закону, є міжгалузевим правовим інститутом і регулюється нормами різних галузей права. Важливість наукових технологій, їх залучення у виробничий процес підприємств, забезпечують економічне зростання багатьох країн. Світовий досвід свідчить, що економічний розвиток провідних країн (США, Китай, Німеччина, Південна Корея, Швейцарія, Японія) було досягнуто за інтенсивного розвитку наукових технологій, які стали визначальним чинником прогресу суспільства, держави та підвищення добробуту громадян цих та інших країн. Зокрема, за розрахунками фахівців, інвестиції в науковий сектор у розмірі 1 USD генерують 20–100 USD прибутку в економіці в цілому і аналогічні інвестиції в прикладні дослідження у розмірі 6–25 USD, відповідно [2].

Саме спроможність інтенсивного розвитку наукових технологій надасть можливість нашій державі економічного зростання та підвищення добробуту громадян України. Слід погодитися з думкою, що новітні технології є основними факторами у формуванні конкурентних переваг та економічного розвитку як підприємства, так і кожної сучасної країни. Для забезпечення економічного зростання держава повинна приділяти увагу підтримці високотехнологічного бізнесу й інноваційного підприємництва, до якого належить трансфер технологій. Однак сьогодні не достатньо розробити або створити інноваційну технологію: без впровадження на виробництві або масового використання іншими суб'єктами вона втрачає свої інноваційні властивості. Основною проблемою для науковців є подальша комерціалізація

створеного ними продукту інтелектуальної діяльності, оскільки без цього компоненту механізм трансферу технологій не здатний забезпечити розвиток інноваційної сфери [3, с.32].

Як впливає із інформаційно-аналітичної записки щодо впливу діяльності у сфері трансферу технологій на фінансовий стан підприємств, установ та організацій у 2021 році, Міністерство освіти і науки України узагальнило інформацію, надану головними розпорядниками бюджетних коштів – шістьма національними академіями наук і 70 органами державної влади щодо впливу діяльності у сфері трансферу технологій на фінансовий стан підприємств, установ та організацій. Форми для надання відповідних відомостей було укладено з урахуванням Методологічних положень з організації державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності підприємств, згідно з якими до показників про кількість придбаних/переданих нових технологій за формами придбання/передання належать: – придбання/передання права на патенти, ліцензії на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей; – придбання/передання результатів досліджень та розробок; – ноу-хау, угоди на придбання/передачу технологій; – придбання/продаж устаткування; – цілеспрямований прийом/перехід на роботу кваліфікованих фахівців; – інші. Чистий дохід від реалізації продукції підприємствами, установами та організаціями, які здійснювали трансфер технологій, у 2021 році склав 431,58 млн грн, що майже у 5 разів більше порівняно із 2020 роком, у тому числі заклади вищої освіти (ЗВО) – 203,05 млн грн, що у 17,6 рази більше за аналогічний показник 2020 року [4].

Серед позитивних фінансових показників, аналіз статистичних даних та наукової літератури дає змогу визначити проблеми, що перешкоджають інтеграції процесу трансферу технологій у вітчизняних промислових підприємствах:

зовнішня та внутрішня міграція науковців; недостатні обсяги фінансування інноваційної діяльності; низька інноваційна діяльність активних підприємств, що зумовлює скорочення частки інноваційної продукції як у структурі виробництва, так і в експорті; низький рівень державної підтримки інновацій і попиту на високотехнологічну продукцію; відсутність стимулюючих механізмів трансферу технологій [5, с. 74].

Наведена вище теза потребує пояснення. Офіційні дані Євростату свідчать, що ще у 2018р. Україна стала лідером серед інших країн світу за кількістю осіб, які отримали дозвіл на проживання в країнах ЄС – 28 (527000 заявників, або 16 % від всіх претендентів на отримання дозволу на проживання в ЄС-28), випередивши Китай (6,4 %), Індію (6,1 %), Сирію (5,4 %), Білорусь (4,3 %), Марокко (3,9 %). Польща є абсолютним лідером серед країн ЄС – 28 за кількістю дозволів на проживання, які були видані українцям – 78,5 % від загальної кількості дозволів [6].

Тільки за роки незалежності кількість науковців в Україні зменшилась вп'ятеро. Наукову сферу залишали і продовжують залишати найбільш активні творчі вчені, в тому числі молоді науковці. Якщо цей процес не зупиниться, Україні може загрозувати відмирання цілих галузей знань [7].

Беручи до уваги вищевикладене, слід підкреслити, що з початком війни, кількість громадян України, які отримали дозвіл на проживання, а також тих, що отримали дозвіл на працевлаштування в країнах Європейського Союзу, значно поглибили цей процес.

Однією з основних причин невідповідності задекларованих темпів розвитку реальним є нестача в національній економіці фінансових ресурсів. Проблема фінансування інноваційної діяльності залишається невирішеною, оскільки внутрішні інвестори не мають достатньої кількості коштів, а іноземні не мають бажання вкладати їх в Україну. Бюджетні кошти є обмеженими та виділяються у відповідності до цілей і пріоритетів державної інноваційної політики і, як правило, спрямовуються на фінансування: державних інноваційних фондів; цільових інноваційних програм і високоефективних інноваційних проектів; програм державної підтримки інноваційної діяльності. Тому підприємства забезпечують науково-технічний розвиток переважно за рахунок власних коштів [8, с. 230].

Наведене в цілому підтверджується Державним бюджетом України на 2022 рік, згідно ст. 24 якого державні капітальні вкладення на розроблення та реалізацію державних інвестиційних

проектів на 2022 рік передбачаються за бюджетною програмою Міністерства економіки України (загальнодержавні видатки та кредитування) «Державні капітальні вкладення на розроблення та реалізацію державних інвестиційних проектів» та розподіляються у 2022 році між головними розпорядниками бюджетних коштів за рішенням Кабінету Міністрів України (яке може передбачати визначення нових бюджетних програм) на підставі рішення Міжвідомчої комісії з питань державних інвестиційних проектів та з подальшим погодженням з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету [9].

На зниження інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, звертається увагу у звіті Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за 2021 рік. Так, національними заявниками у 2021 р. у порівнянні із 2020 році скоротилося надходження заявок на об'єкти промислової власності. Зокрема, у 2021 р. надійшло 3 393 заявки на винаходи. Кількість заявок від національних заявників зменшилася на 5,4%, тоді як від іноземних заявників – збільшилася на 14,8% порівняно з попереднім роком. Кількість надходження заявок від національних заявників також зменшилася щодо корисних моделей та промислових зразків [10].

В наслідок низького рівня державної підтримки інновацій, зменшилася кількість надходження заявок на об'єкти промислової власності, що зумовлює скорочення частки вітчизняної інноваційної продукції як у структурі виробництва, так і в експорті. Сьогодні основним джерелом інновацій в Україні є не держава, а кошти підприємств. Внаслідок недостатнього фінансування кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок зменшилась.

На підставі аналізу винахідницької діяльності та патентування Г. Андрощук звертає увагу на недоліки постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності» від 19.09.2007 р. №1148, яка й досі негативно впливає на результативність винахідницької діяльності, гальмує науково-технологічний розвиток, негативно впливає на технологічну та економічну безпеку держави [11].

Слід додати, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження мінімальних ставок винагороди авторам технологій та особам, які здійснюють їх трансфер» від 04.12.2019 р. №1030, а саме: виплати винагороди авторам технологій на рівні не менше 20 % від доходу, одержаного від договорів про трансфер технологій (роялті, паушальні платежі тощо), та особам, які здійснюють трансфер технологій та/або їх складових, у розмірі не менш як 2% доходу, одержаного на підставі договору про трансфер технологій [12].

У питанні виплати винагороди авторам технологій, важливу роль відіграє постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення контролю за виплатою винагороди авторам технологій та/або їх складових» від 22.05.2013 р. №351, відповідно до якої органи державної влади, Національна академія наук та національні галузеві академії наук, які здійснювали фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, узагальнюють отриману (підготовлену) звітну інформацію та подають її щороку до 15 квітня МОН із зазначенням найменування організацій-розробників та власників майнових прав, що подали звітну інформацію, а також дані щодо результатів аналізу динаміки виплат винагороди авторам технологій та особам, які здійснюють їх трансфер [13].

Це означає, що контроль за виплатою винагороди авторам технологій та/або їх складових, здійснює МОН. Зазначене підтверджується Положенням про Міністерство освіти і науки України, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 630, згідно абзацу 2 п.1 цієї постанови МОН забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності [14].

Слід наголосити, що в умовах повномасштабної війни Росії проти України державна підтримка інновацій, винахідників, інших авторів об'єктів права інтелектуальної власності є

запорукою підвищення економічного потенціалу та військово-промислового комплексу держави.

Фахівці, які займаються українськими військовими технологіями, ще у 2008 р., тобто, після вторгнення Росії в Грузію, звертали увагу, що перспективи української держави повинні бути зосереджені, насамперед, у таких галузях: ракетно-космічна, авіаційна та авіаційне двигунобудування, бронетанкова і двигунобудування для бронетанкової техніки, суднобудівна, у тому числі створення підводних телекерованих апаратів, модернізація сучасної військової техніки, створення електронно-оптичних виробів, навігаційних приладів, головок самонаведення для ракет «земля-повітря», «повітря-повітря» і артилерійських снарядів, станцій радіотехнічного контролю, звукометричних систем артилерійської розвідки, складних систем управління, апаратури радіозв'язку, радіотехнічної та радіоелектронної боротьби, створення безпілотних літальних апаратів, авіаційних і ракетних систем прицілювання [15, с. 34].

Попри все, замість того щоб підвищувати військово-промисловий потенціал, за даними Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI) Україна за підсумками 2011–2015 рр. увійшла до ТОП-10 найбільших експортерів зброї у світі. Частка України в глобальному експорті зброї становила 2,6%. Вона займає 9 місце у списку найбільших експортерів [16]. Крім того, намітилися негативні тенденції у сфері виробництва, обігу та використання винаходів в Україні: окремі керівники суб'єктів господарювання (насамперед державної форми власності) з метою особистого збагачення оформляють охоронні документи (патенти, свідоцтва) на OIB, створені за державні кошти, на приватних осіб і підконтрольні комерційні структури. Так, фізичні особи зареєстрували права промислової власності на елементи та технології використання станції радіолокаційного стеження «Кольчуга», створені за кошти держбюджету. На користь фізичних осіб було перераховано близько 2/3 прибутку від реалізації цих комплексів [17, с. 253].

Наведене та останні події пов'язані, що пов'язані із спробами продажу акцій «Мотор Січі» китайським компаніям (Skyrizon та Xinwei Technology) та затриманням ексвласника «Мотор Січі», свідчать, що українська влада в особі уповноважених державних органів неспроможна у повній мірі забезпечити безпеку держави у сфері інноваційних технологій. А отже виникає риторичне запитання: Що робить Служба безпеки України та інші органи, на які законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України, куди дивиться керівництво держави?

Беручи до уваги той факт, що Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, визначає, що реалізація Стратегії національної безпеки України, Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегії кібербезпеки України здійснюється на основі національного оборонного, безпекового, економічного, інтелектуального потенціалу з використанням механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги [18], а специфічність об'єктів технології, об'єктів наукової (науково-технічної) продукції нерозривні із національною безпекою держави, Служба безпеки України як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, а також інші уповноважені державні органи зобов'язані забезпечити ефективну охорону та захист об'єктів технології, об'єктів наукової (науково-технічної) продукції тощо.

Висновки. З урахуванням вищевикладених міркувань можна дійти висновку, що сучасний інноваційний розвиток технологій характеризується наявними проблемами. Найактуальнішими є відсутність належного державного фінансування, що негативно впливає на розвиток науки, належну розбудову науково-дослідницької інфраструктури, запровадженню новітніх технологій, відтоку наукових кадрів. Відсутність законодавчих актів, які б регулювали відносини у сфері охорони комерційної таємниці, винаходів, які виконані за державною програмою, розширюють масштаби проблемних питань у досліджуваній сфері.

Недостатня ефективна діяльність Служби безпеки України та інших державних органів призводить до неконтрольованості трансферу технологій. Враховуючи об'єкти технології, значне коло суб'єктів трансферу технологій, які мають право на передачу технологій, особливо в умовах сьогодення, може мати негативні наслідки для безпеки держави. Вирішення цього питання

покладає на уповноважені державні органи, їхні посадові особи забезпечити охорони державної таємниці, секретного винаходу, що містить інформацію віднесена до державної таємниці, сприяти збереженню комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України.

Разом з тим, незважаючи на існуючі проблемні питання, наявний в Україні інтелектуальний потенціал спроможний активізувати інноваційну діяльність і вирішити поставлені перед науковою спільнотою завдання. У цьому аспекті проведення досліджень та виконання проєктів, зокрема для сектору безпеки і оборони України, повинно також сприяти, зокрема, й Державне підприємство «Український науковий центр розвитку інформаційних технологій».

Список використаної літератури

1. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 45. Ст. 434.
2. Bochove, C.A. (2012). Basic Research and Prosperity: Sampling and Selection of Technological Possibilities and of Scientific Hypotheses as an Alternative Engine of Endogenous Growth. URL: <https://scholarlypublications.universiteit leiden.nl/handle/1887/18636>
3. Новіков Є.А. Сучасні мережі трансферу технологій і їх правовий статус в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. №2(5). С. 32-37.
4. Інформаційно-аналітична записка щодо впливу діяльності у сфері трансферу технологій на фінансовий стан підприємств, установ та організацій у 2021 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2022/Transefer.Tekhnolohiy.2022/16.08.2022/Zvit.vplyv.na.finstan.u.2021.rotsi.sayt.MON-16.08.22.pdf>
5. Прохорова В., Божанова О., Грицина О. Трансфер технологій як складова інноваційно-орієнтованого розвитку підприємства. *Аграрна економіка*. 2019. Т. 12. № 3-4. С. 71-76.
6. Residence permits-statistics on first permits issued during the 2018 year. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Residence_permits_-_statistics_on_first_permits_issued_during_the_year#First_resid
7. Штифурко Т. Відтік мізків за кордон: що може зробити Україна, поки не пізно. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/articles-in-the-media/vidtik-mizkiv-za-kordon-shho-mozhe-zrobyty-ukrayina-poky-ne-pizno/>
8. Ховрак І.В. Фінансування інноваційного розвитку: реалії та перспективи. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. №1. С. 229-235.
9. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. Відомості Верховної Ради. 2022. № 3. Ст.12.
10. Звіт Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за 2021 рік. Київ, Видання ДП «Український інститут інтелектуальної власності». 2022. 80 с.
11. Андрощук Г.О. Трансфер технологій в оборонно-промисловому комплексі України: проблемні питання (Частина I). *Наука, технології, інновації*. 2018. № 1 (5). С. 62-71.
12. Про затвердження мінімальних ставок винагороди авторам технологій та особам, які здійснюють їх трансфер: постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р. №1030. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2019-p>
13. Про затвердження Порядку здійснення контролю за виплатою винагороди авторам технологій та/або їх складових: постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2013 р. № 351 (в редакції постанови № 625 від 22.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/351-2013-p>
14. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. №630 (в редакції постанови №772 від 07.07.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-p>
15. Лукін С.Ю., Козаченко Р.П. Україна на сучасному ринку наукоємної продукції. *Економічний простір*. 2008. №11. С. 29-35.
16. Sipri Yearbook 2016: Armaments, Disarmament and International Security. Published in print and online by Oxford University Press. Stockholm, 28 p.

17. Андрощук Г.О. Інтелектуальна власність у формуванні інноваційної економіки України: проблеми законодавчого забезпечення та державного регулювання. К.: Парламентське вид-во, 2010. 384 с.

18. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст. 241.

TRANSFER OF TECHNOLOGY IN UKRAINE: CURRENT CHALLENGES

Olexander P. Svitlychnyy, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Ukraine).

E-mail: a.svetlichnyj@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-6

Key words: *technology transfer, innovation, intellectual property, finance, national security, activity.*

The article is devoted to the study of the problematic issue of technology transfer in today's conditions. Legislators and by-laws regulating relations in the field of technology transfer are analyzed. Attention is drawn to the importance of scientific technologies and their implementation in the activities of industrial enterprises, which is an indispensable development of the economic growth of many leading economically developed countries, as well as a determining factor in the progress of society and the improvement of the welfare of citizens. Informational, analytical and statistical data on the impact of technology transfer on the financial condition of enterprises, institutions and organizations in relation to budget funds are presented. Among the positive financial indicators, based on the analysis of statistical data and scientific literature, attention is drawn and problems hindering the integration of the technology transfer process in domestic industrial enterprises are identified. In particular, these are: migration of scientists; insufficient amounts of funding for innovative activities; low innovative activity of active enterprises, which leads to a reduction in the share of innovative products both in the structure of production and in exports; low level of state support for innovation and demand for high-tech products; lack of stimulating technology transfer mechanisms. Using the example of the report of the State Enterprise «Ukrainian Institute of Intellectual Property» for 2021, attention is drawn to the decline in innovative activity of domestic enterprises.

It is emphasized that in the conditions of a full-scale war between Russia and Ukraine, state support for innovations, inventors, and other authors of intellectual property rights is a guarantee of increasing the economic potential and military-industrial complex of the state. Addresses existing problematic issues of state security regarding the transfer of technology, protection of secret inventions, commercial secrets, other objects of intellectual property law, and suggests ways of solving problematic issues in the field of technology transfer in Ukraine.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2006), Law of Ukraine "On state regulation of activities in the field of technology transfer", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text> (Accessed 29 October 2022).

2. Bochove, C.A. (2012). Basic Research and Prosperity: Sampling and Selection of Technological Possibilities and of Scientific Hypotheses as an Alternative Engine of Endogenous Growth, available at: <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/18636> (Accessed 27 October 2022). (In USA).

3. Novikov, E.A. (2015). *Suchasni merezhi transferu tekhnolohii i yikh pravovyi status v Ukraini* [Modern technology transfer networks and their legal status in Ukraine]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo* [Law and innovative society], no. 2 (5), pp. 32-37 (In Ukrainian).

4. *Informatsiino-analitychna zapyska shchodo vplyvu diialnosti u sferi transferu tekhnolohii na*

finansovyi stan pidpriemstv, ustanov ta orhanizatsii u 2021 r. [Informational and analytical note regarding the impact of activities in the field of technology transfer on the financial condition enterprises, institutions and organizations (2021).] Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2022/Transefer.Tekhnolohiy.2022/16.08.2022/Zvit.vplyv.na.finstan.u.2021.rotsi.sayt.MON-16.08.22.pdf> (Accessed 30 October 2022).

5. Prokhorova, V., Bozhanova, O., Hrytsyna, O. (2019). *Transfer tekhnolohii yak skladova innovatsiino-oriientovanoho rozvytku pidpriemstva* [Transfer of technologies as a component of innovation-oriented development of the enterprise]. *Ahrarna ekonomika* [Agrarian economy], vol. 12, no. 3-4. pp. 71-76. (In Ukrainian).

6. Eurostat. Your key to European statistics (2018). Residence permits - statistics on first permits issued during the 2018 year. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Residence_permits_statistics_on_first_permits_issued_during_the_year#First_resid (Accessed 30 October 2022).

7. Shtyfurko, T. (2018). *Vidtik mizkiv za kordon: shcho mozhe zrobyty Ukraina, poky ne pizno* [Brain drain abroad: what Ukraine can do before it's too late] Available at: <https://www.civic-synergy.org.ua/articles-in-the-media/vidtik-mizkiv-za-kordon-shho-mozhe-zrobyty-ukrayina-poky-ne-pizno/> (Accessed 30 October 2022). (In Ukrainian).

8. Khovrak, I.V. (2013). *Finansuvannia innovatsiinooho rozvytku: realii ta perspektyvy* [Financing of innovative development: realities and prospects]. *Marketynh i menedzhment innovatsii* [Marketing and innovation management], no. 1. pp. 229-235. (In Ukrainian).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2021), Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2022", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (Accessed October 29, 2022).

10. *Zvit Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti» za 2021 rik* [Report of the State Enterprise (2022). "Ukrainian Institute of Intellectual Property" for 2021]. Kyiv, Publication of the State Enterprise "Ukrainian Institute of Intellectual Property". 80 p.

11. Androshchuk, H.O. (2018). *Transfer tekhnolohii v oboronno-promyslovomu kompleksii Ukrainy: problemni pytannia (Chastyna I)* [Technology transfer in the defense-industrial complex of Ukraine: problematic issues (Part I)]. *Nauka, tekhnolohii, innovatsii* [Science, technology, innovation], no. 2 (5). pp. 62-71. (In Ukrainian).

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "Resolution "On approval of minimum remuneration rates for authors of technologies and persons carrying out their transfer", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2019-p#Text> (Accessed October 28, 2022).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), "Resolution "On approval of the Procedure for control over payment of remuneration to authors of technologies and/or their components", available at: <https://zakonrada.gov.ua/laws/show/351-2013-n#Text> (Accessed October 28, 2022).

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Decision on approval of the Regulations on the Ministry of Education and Science of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-n#Text> (Accessed on October 28, 2022).

15. Lukin, S.Iu., Kozachenko, R.P. (2008). *Ukraina na suchasnomu rynku naukoiemnoi produktsii* [Ukraine on the modern market of science-intensive products]. *Ekonomichnyi prostir* [Economic space], no. 11. pp. 29-35. (In Ukrainian).

16. Sipri Yearbook (2016). *Armaments, Disarmament and International Security*. Published in print and online by Oxford University Press. Stockholm, 28 p.

17. Androshchuk, H.O. (2010). *Intelektualna vlasnist u formuvanni innovatsiinoi ekonomiky Ukrainy: problemy zakonodavchoho zabezpechennia ta derzhavnoho rehuliuвання* [Intellectual property in the formation of the innovative economy of Ukraine: problems of legislative support and state regulation]. Kyiv, Parliament publishing house, 384 p.

18. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed October 30, 2022).

Одержано 07.11.2022.

УДК 342.9

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-7

В.О. АНОХІН,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ORCID: 0000-0002-7255-0920

ЮРИДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК РІЗНОВИД ПРАВОВОЇ РОБОТИ

Стаття присвячена дослідженню юридичній діяльності підрозділів правового забезпечення державних органів, зокрема органів державної податкової служби, враховуючи певну ретроспективу. В статті наведено посилання та цитування науковців, предметом дослідження яких були, правова робота, діяльність юридичної служби та правове забезпечення в органах державної податкової служби. В статті констатовано те, що в організації діяльності будь-якого підприємства або організації завжди є функціональні підрозділи, що забезпечують виконання статутних завдань та функції, та забезпечуючі, до яких, зокрема, відносяться й юридичні. В результаті аналізу взаємовідносин адміністрації підприємства, установи організації, в статті пропонуються моделі такої взаємодії з різними суб'єктами, що надають правову допомогу. З-поміж співвідношення таких категорій як «правова робота» та «юридична діяльність», в дослідженні знайшли своє місце й узагальнення принципів юридичної діяльності. Дослідження вчених дозволяють стверджувати, що специфіка діяльності юриста полягає в організації правореалізації працівниками інших служб та залежно від повноважень органів, правову сторону діяльності яких вони забезпечують.

В результаті аналізу напрацювань юристів-практиків та науковців зроблено висновок, що правова робота є організаційним процесом, який забезпечує правильну та ефективну реалізацію чинного законодавства на кожному етапі як господарської діяльності, так і державного управління. Запропонована робота містить різні визначення та розуміння терміну «юридична діяльність», що свідчить про множинність підходів до дефініції цієї категорії. В роботі запропоновано структуру юридичної діяльності, яку утворюють суб'єкти, об'єкти, юридично значущі дії та події. Аналіз практичної діяльності в органах державної податкової служби дозволяє зробити висновок про те, що діяльність із застосуванням норм права стосується не лише юридичних підрозділів, а всіх структурних, в тому числі й функціональних.

Ключові слова: державна податкова служба, юридичні підрозділи, правова робота, юридична діяльність, правове забезпечення.

Постановка проблеми. Під час розбудови України як правової держави, що перебуває в стадії адміністративної та податкової реформ, правовій роботі відводиться величезна роль. Гармонізація норм національного законодавства із законодавством країн Європейського Союзу на шляху європейської інтеграції також обумовлює проведення масштабної правової роботи.

Проведення такої роботи неможливе без ґрунтовних знань права та наявності відповідних повноважень. Під час визначення суті правової роботи слід звернути увагу, що це діяльність осіб, які мають фахову підготовку й ґрунтовні знання в галузі права та повноваження організувати роботу органу щодо застосування й дотримання таким органом чинного законодавства. Не звертаючи увагу на те, що дослідження питання правового забезпечення, правової роботи та юридичної діяльності було предметом дослідження багатьох науковців та практикуючих юристів, це питання залишається актуальним, потребує певних узагальнень та визначень в дефініціях.

Стан дослідження. Юридичній роботі, поняттю «правова робота» та ролі правового забезпечення приділено чимало уваги. Зокрема, С.В. Несінова, вивчаючи питання правової роботи в податкових органах, уже відзначала, що це питання розглядалось у працях Ю.М. Аристакова, Л.Я. Голембо, І.В. Голованя, А.Б. Годес, В.Н. Карташова, В.К. Кроля, М.С. Мамутова, А.В. Маврина, П. Мединцева, П.В. Мельника, А.Н. Раєвського, Д.Я. Семир'янова, І.С. Стаценко-Сургучової, Л.В. Трофімової, В.Й. Чуднова, Л.М. Шор та інших науковців.

Мамутов В.К., досліджуючи діяльність юридичної служби, слушно зауважив, що юридична служба – частина апарату управління, яка відрізняється тим, що не тільки сама веде визначену ділянку правової роботи, але й виступає як основний організатор щодо інших підрозділів у їхній правовій діяльності. Тобто вона є активним організатором правової роботи [1, с. 13].

Метою статті є спроби виокремити організаційну частину та правову частину юридичної діяльності, в результаті здійсненого аналізу запропонувати моделі взаємодії адміністрації підприємства з суб'єктами надання правової допомоги, дослідити співвідношення таких категорій як «правова робота» та «юридична діяльність», узагальнити принципи юридичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Донедавна, коли йшлося про правову роботу, малась на увазі робота юридичних підрозділів підприємства. Недарма юристи на підприємстві вважались найбільш обізнаними в галузі права, незважаючи на те, що будь-яка організаційна структура будь-якого органу (підприємства, установи, організації) має як функціональні підрозділи, так і власне юридичні. Функціональні підрозділи, виконуючи свої функції постійно та безпосередньо, застосовують вузьке коло нормативно-правових актів, саме тих, які стосуються діяльності цього структурного підрозділу. Водночас юрист має бути обізнаним у всіх таких вузьких колах, щонайменше відповідно до кількості функціональних підрозділів.

Саме тому неможливо не погодитись із думкою Г.Л. Знаменського, що юридична служба цілком закономірно має бути (і є в більшості випадків) центром, своєрідним штабом, який організує діяльність щодо реалізації правових норм, дотримання законності [2, с. 35].

Аналіз правової роботи в установах та організаціях дозволяє виділити такі моделі взаємодії:

- адміністрація самостійно організує здійснення правової роботи, тобто без залучення фахівців. У цьому випадку така правова робота є відносно ефективною та можлива в разі застосування нормативно-правових актів незначної кількості;
- залучення стороннього фахівця з юридичної роботи. Таким чином, частину організаційної роботи бере на себе адміністрація. Юридичний аутсорсинг на сьогодні є досить поширеною моделлю організації правової роботи на підприємствах та в організаціях. У цьому випадку немає потреби мати в штаті власних юристів;
- юридична служба входить як структурний підрозділ до складу організації. Юридична служба підпорядковується керівникові (адміністрації) організації;
- адміністрація користується правовою допомогою як штатних юристів, так і залучених ззовні (юридичний аутсорсинг) з метою виконання окремої правової роботи. При цьому

юридична служба не взаємодіє із залученими ззовні юристами;

– адміністрація користується правовою допомогою штатних юристів, які координують співпрацю з юристами, залученими ззовні.

Такої самої думки дотримуються й автори монографії «Організація правової роботи в органах державної податкової служби України» [3, с. 72].

По суті, правова робота повинна забезпечити якнайбільшу реалізацію прав та дотримання законності під час виконання обов'язків у сфері державного управління відповідною галуззю суб'єктами правовідносин. Водночас метою має бути забезпечення охорони прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, з одного боку, та держави, яку представляють її органи управління, з іншого.

Правова робота, як елемент державного управління, реалізується через діяльність юридичної служби в ОДПС, яка співпрацює з іншими структурними підрозділами ОДПС, однак обсяг такої роботи в юридичному підрозділі є домінуючим. Отже, не лише юридичні підрозділи виконують правову роботу.

Частина правової роботи в правозастосовній діяльності притаманна й діяльності функціональних підрозділів, інших посадових осіб, керівництва органу ДПС.

Так, підрозділи податкової міліції в рамках чинного на той час Закону України «Про державну податкову службу», як й органи міліції в системі МВС України (у подальшому поліції), у цілому реєстрували повідомлення про вчинення злочину, здійснювали досудове розслідування та оперативно-розшукові заходи, уживали заходів щодо відшкодування завданої злочинном шкоди. Водночас на керівника органу ДПС або його першого заступника, який був зазвичай керівником підрозділу податкової міліції (у подальшому поліції), покладался обов'язок щодо процесуального реагування шляхом застосування заходів впливу та примусу, передбачених податковим та адміністративним законодавством. Такий стан справ ставить високі вимоги до рівня володіння правовими знаннями та вміння їх застосовувати. У свою чергу, саме юридичний підрозділ повинен надати кваліфіковану правову допомогу керівникові під час застосування норм права.

Зазначене відповідає тезі М.К. Золотарьової стосовно того, що повноваження ДПІ доцільно поділити залежно від суб'єктів їхнього застосування на:

- повноваження, що належать виключно начальникам ДПІ або їхнім заступникам;
- повноваження посадових осіб ДПІ [4, с. 17].

М.С. Кріль зазначав, що специфіка діяльності юрисконсульта на підприємстві полягає в організації правореалізації працівниками інших служб [5, с. 149]. Отже, науковець підтверджував те, що правова робота, без сумніву, має ознаки організаційної діяльності.

Як бачимо, учені та практики дійшли єдиної думки, що правова робота є організаційним процесом, який забезпечує правильну та ефективну реалізацію чинного законодавства на кожному етапі як господарської діяльності, так і державного управління. При цьому на зміст такої роботи покладається організація всього процесу нормозастосування та його впорядкування.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що процес правозастосування та правова робота є не одним і тим самим процесом, хоча за своєю суттю є досить близькими поняттями. Крім повсякденної роботи щодо нормозастосування працівниками всіх служб та підрозділів, правова робота впливає ще й на організацію та унормування процесу нормозастосування та нормотворення. Отже, не можна не помітити такої відмінності правової роботи, як організаційна складова діяльності.

Юридична наукова література розглядає юридичну діяльність із різних точок зору, ототожнюючи правову діяльність та юридичну практику, діяльність фахівців у галузі права. Також є позиція, що юридична діяльність (правова робота) – це елемент правової системи. Ці визначення досить сумбурні, вони не дозволяють чітко розмежовувати зазначені терміни й не пояснюють властивості юридичної діяльності. Такий стан справ зумовлює те, що визначення юридичної діяльності є одним з актуальних завдань загальної теорії права.

На співвідношення визначень права «діяльність» та «юридична діяльність» як загального й часткового звертав увагу у своїх працях С.Д. Гусарев. Під правовою діяльністю науковець

запропонував розуміти вид соціальної діяльності, що провадиться із застосуванням правових засобів, спрямованих на отримання правового результату. Унаслідок такої діяльності створюються норми права, право розвивається та реалізується в процесі суспільних відносин.

Розглядаючи співвідношення правової роботи та юридичної діяльності (практики), Л.В. Трофімова наполягає на такому. Юридичною практикою слід уважати цілепокладену діяльність, яка пов'язана з правовими нормами й спрямована на реалізацію та застосування законодавства в сукупності з набуттям навичок і досвіду в суспільно-правовому житті та юриспруденції, урахуванням результатів перевірки на достовірність певних настанов, положень або висновків, що впливає на перетворення об'єктивної дійсності та розвиток пізнання. Правова робота – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення умов дотримання законності, що здійснюються правовими формами й методами всіма органами управління, організаціями, посадовими особами та громадянами в усіх сферах суспільного життя. Отже, юридична практика є складовим і важливим елементом правової роботи, що взаємопов'язані між собою [6, с. 12].

С.Д. Гусарев визначив юридичну діяльність так: «юридична діяльність – це різновид правової діяльності, що здійснюється у формах практичної, освітньої та наукової діяльності юристами, на професійній основі, з метою отримання відповідного правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів» [7, с. 16].

Таке визначення, на нашу думку, відображає основні характеристики юридичної діяльності, що, зі свого боку, дозволяє відокремити юридичну діяльність від неюридичної (правової) діяльності.

Вивчаючи множинність підходів у визначенні терміна «юридична діяльність», можна дійти висновку, що остання характеризується такими ознаками:

- наявна в галузі права;
- спеціальна фахова підготовка притаманна особам, які провадять цю діяльність;
- така діяльність організовує діяльність інших служб та підрозділів;
- спрямована на упорядкування та уніфікацію процедур у суспільстві;
- передбачає можливість застосування правових та неправових засобів;
- регулюється соціально-правовими нормами;
- проявляється в науково-практичній та освітній формах.

Як зазначає юристка-науковиця О.В. Мінченко, методологічною основою вивчення юридичної діяльності є використання як діяльного, так і структурного підходу, що дозволяє виокремити такі елементи правової системи як: 1) інституційна підсистема; 2) нормативна (регулятивна) підсистема; 3) ідеологічна підсистема; 4) функціональна підсистема. При цьому юридична діяльність має розглядатися у складі функціональних елементів правової системи як різновид соціальної діяльності, що провадиться юристами на професійній основі та відбувається в трьох формах, на підставі чого виокремлюються їх три види: юридична практична діяльність, юридична наукова діяльність, юридична навчальна діяльність [8, с. 13].

Слід звернути увагу на те, що дефініція «юридична діяльність» у цій роботі має розглядатись через призму спрямованості на розкриття сутності правової роботи юридичних та інших структурних підрозділів податкових органів. Тому пріоритетом у розумінні цього терміну є саме практична юридична діяльність, незважаючи на науково-практичну та освітню триангулярність, адже юридична діяльність насамперед має забезпечити досягнення податковою службою поставлених перед нею завдань, що обумовлює саме практичний аспект.

Розглядаючи структуру юридичної діяльності, не можна не відзначити, що це внутрішній та зовнішній взаємозв'язок складових частин. Такий взаємозв'язок забезпечує цілісність та збереження властивостей під час внутрішнього та зовнішнього впливу. Процеси євроінтеграції, гармонізації національного законодавства із законодавством Євросоюзу спровокували таку характерну рису в структурі юридичної діяльності, як динамізм.

Учасники взаємовідносин, об'єкти правовідносин, юридично значущі дії та події утворюють структуру юридичної діяльності.

Учасниками юридичної діяльності є суб'єкти правовідносин із професійною, фаховою належністю в будь-якій формі вираження від особи до об'єднань. Характеризувати таких

суб'єктів можна за професійними, інтелектуальними, психофізичними та іншими ознаками.

Під об'єктом зазвичай прийнято розуміти суспільні відносини, які в цьому випадку будуть виникати між суб'єктами під час провадження юридичної діяльності.

Спрямованість на отримання належного та бажаного результату дозволяє визначити ефективність дій фахівця в галузі права. Мета, як елемент юридичної діяльності, являє собою маркер, який через застосування норм права дозволяє узгодити форми та засоби отримання результату.

Засобами є явища матеріального світу, під час застосування яких передбачається досягнення мети, тобто отримання результату.

Форми юридичної діяльності можна назвати наступним елементом структури. До таких форм слід зарахувати зовнішні та внутрішні форми, правові та організаційні.

Також до елементів структури можна зарахувати прояви людської поведінки, що породжують юридично значущі наслідки та/або пов'язані з ними, тобто дії. С.Д. Гусарев у своїй праці виділяє такі типи дій юристів: за критерієм змісту – правотворчі, правозастосовні, інтерпретаційні; за формою здійснення – вербальні, конклюдентні, письмові; за способом діяльності – прогностичні, соціально-комунікативні, індивідуально-виховні, агітаційні, імперативні тощо [7, с. 18].

Зазначені вище елементи формують базу юридичної діяльності як явища та забезпечують схоронність властивостей за умов внутрішнього та зовнішнього впливу.

Об'єктивна реальність свідчить про те, що відбувається розширення кількості суб'єктів провадження правової діяльності, також з'являються нові форми, засоби та методи провадження такої діяльності. Усе це зумовлює необхідність нової інтерпретації теоретичної моделі структури юридичної діяльності, хоча, по суті, вона є незмінною.

Властивості, що визначені нормативно, є обов'язковими в юридичній професії, підлягають суспільному контролю, зумовлені наявністю відповідної системи гарантій та відображають головне, що є в професії з позиції законодавця [9, с. 18].

Далі авторка зауважує, що наукові – це властивості іншого походження, які недоцільно називати похідними від нормативних, тому що вони характеризують юридичну практичну діяльність на науковому рівні сприйняття. До них слід зарахувати такі: юридична (практична) діяльність є складовим елементом правової системи, має внутрішню структуру, риси конфліктності, системності, колективності, є основною формою провадження юридичної діяльності. Тоді як нормативними характеристиками слід уважати: законність, формалізованість, процедурно-процесуальний характер, обов'язковість ухвалених владних рішень, професійність праці юристів. Серед них виокремлюється група ознак деонтологічного змісту: чесність, порядність, сумлінність, справедливість, конфіденційність, що загалом свідчить про єднання на нормативному рівні правових та моральних засад [9, с. 19].

Юридична практична діяльність, або як її ще називають юридична практика, як і будь-яка корисна суспільна діяльність, базується на принципах. Ці принципи встановлені в нормативно-правових актах, актах управління, наукових працях. Таким чином, з одного боку, нормативну базу принципи права формують завдяки нормативно-правовим актам, а з іншого – ідеологічним підґрунтям. Саме це підтверджує наявність взаємозв'язку між принципами права та правовими формами життєдіяльності суспільства.

На нашу думку, до головних принципів юридичної діяльності слід зарахувати:

- верховенство права;
- законність;
- рівність суб'єктів перед правом та законом;
- дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- професійну незалежність та неупередженість;
- професіоналізм.

До принципів юридичної діяльності належать і соціальні принципи, такі як:

- справедливість;
- гуманність;

– демократизм тощо.

Аналіз практичної діяльності в органах ДПС України свідчить про те, що діяльність всіх структурних підрозділів, як функціональних, так й обслуговуючих, має правовий характер, а тому повинна відповідати чинним нормам законодавства.

Водночас така діяльність безпосередньо пов'язана із застосуванням норм права, а також із:

- адмініструванням надходжень до бюджетів;
- запобіганням податковим правопорушенням;
- забезпеченням дотримання кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального, адміністративно-процесуального законодавства та законодавства, що регулює притягнення до адміністративної відповідальності під час забезпечення надходжень до бюджетів.

Однак зі спливом часу між теорією та практикою виникла прірва, обумовлена не тільки економіко-правовою політикою попередніх політичних режимів, а й недостатньою кількістю методологічних розробок.

Висновки. Нагально необхідним є вдосконалення юридичної діяльності як виду правової роботи у сфері державного управління, що контролює забезпечення надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Удосконалення юридичної діяльності органів ДПС спостерігається й сьогодні, адже органи ДПС перебувають у перманентному стані реформ. Слід зазначити, що податкова реформа є складовою адміністративної реформи, яка триває понад 20 років.

Погоджуємось з думкою К.І. Белякова, який зауважив, що структурам, процедурам і регламентам управління властива велика інерційність. Їхня зміна і тим більше скасування наштовхуються не тільки на психологічні бар'єри (у разі, якщо керівники звикли до наявних процедур), але й на особистий інтерес [10, с. 268]. І з цим важко сперечатись, оскільки нерідко буває навмисне нерозуміння проблем, бажання за будь-яку ціну виправдати старі структури, власну посаду та свої функції.

Список використаної літератури

1. Мамутов В.К., Юдин В.Я. Закон на страже економіки. *Економическая газета*. 1966. № 47. С. 13.
2. Знаменский Г.Л. Совершенствование хозяйственного законодательства: Цель и средства. Киев: Наук. думка, 1980. 187 с.
3. Організація правової роботи в органах державної податкової служби України: теорія, методологія, практика: монографія. Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. 440 с.
4. Золотарьова М.К. Адміністративно-правовий статус державних податкових інспекцій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2009. 229 с.
5. Кроль М.С. Пути совершенствования механизма правореализации в народном хозяйстве. *Связь юридической науки с практикой*. Москва: Институт государства и права АН СССР, 1986. С. 149–151.
6. Трофімова Л.В. Організаційно-правове забезпечення діяльності юридичних підрозділів органів державної податкової служби України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2003. 22 с.
7. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 35 с.
8. Мінченко О.В. Особливості здійснення юридичної діяльності в умовах германської правової сім'ї: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 21 с.
9. Несинова С.В. Проблеми юридичної діяльності як різновиду правової роботи в органах ДПС України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Сер.: Юридичні науки. 2013. № 1. С. 15–22.
10. Беляков К.І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення: монографія. Київ: КВІЦ, 2008. 576 с.

LEGAL ACTIVITY AS A TYPE OF LEGAL WORK

Vadym O. Anokhin, PhD in Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: anokhin.v@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-7

Keywords: state tax service, legal units, legal work, legal activity, legal support.

The article is devoted to the study of the legal activities of the legal support units of state bodies, in particular the bodies of the state tax service, taking into account a certain retrospect. The article contains references and citations of scientists whose research subjects were legal work, the activities of the legal service and legal support in the state tax service bodies. The article stated that in the organization of the activities of any enterprise or organization there are always functional divisions that ensure the performance of statutory tasks and functions, and those that provide, which, in particular, include legal. As a result of the analysis of the relations between the administration of the enterprise and the institution of the organization, the article proposes models of such interaction with various entities that provide legal assistance. Among the correlation of such categories as "legal work" and "legal activity", the research found its place and generalization of the principles of legal activity. Scientists research allows us to claim that the specificity of a lawyer's activity contains law enforcement activity of employees of other services and depends on the body's level whose legal side of activity they provide. As a result of the analysis of the work of lawyers and scientists, it was concluded that legal work is an organizational process that ensures the correct and effective implementation of current legislation at every stage of both economic activity and state administration. The proposed work contains different definitions and understandings of the term "legal activity", that indicates the multiplicity of approaches to the definition of the considered category. The work proposes a structure of legal activity, which is formed by subjects, objects, legally significant actions and events. The analysis of practical activities in the bodies of the state tax service allows us to conclude that activities with the application of legal norms concern not only legal divisions, but all structural ones, including functional ones.

References

1. Mamutov, V.K., Yudyn, V.Ia. (1966). *Zakon na strazhe ekonomyky* [The law protects the economy]. *Ekonomycheskaia hazeta* [Economic newspaper], no. 47, 13 p.
2. Znamenskyi, H.L. (1980). *Sovershenstvovanye khoziaistvennogo zakonodatelstva: Tsel y sredstva* [Improvement of economic legislation: Purpose and means]. Kyiv, Scientific thought, 187 p.
3. *Orhanizatsiia pravovoi roboty v orhanakh derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Organization of legal work in the bodies of the state tax service of Ukraine: theory, methodology, practice]. Monograph. Irpin, National Academy of DPS of Ukraine, 2004, 440 p.
4. Zolotarova, M.K. (2009). *Administratyvno-pravovyi status derzhavnykh podatkovykh inspektsii*. Diss. kand. yuryd. nauk [Administrative and legal status of state tax inspections. Candidate of legal sci. diss.]. Dnipropetrovsk, 229 p.
5. Krol, M.S. (1986). *Puty sovershenstvovaniya mekhanizma pravorealizatsyy v narodnom khoziaistve. Sviiaz yurydycheskoi nauky s praktykoi* [Ways to improve the mechanism of legal implementation in the national economy. Connection of legal science with practice]. Moscow, Institute of State and Law of the Academy of Sciences of the USSR, pp. 149-151.
6. Trofimova, L.V. (2003). *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia diialnosti yurydychnykh pidrozdiliv orhaniv derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Organizational and legal support of legal divisions of the State Tax Service of Ukraine. Autoref. Candidate of legal sci. diss.]. Irpin, 22 p.
7. Husariev, S.D. (2007). *Yurydychna diialnist: metodolohichni ta teoretychni aspekty*. Avtoref.

Diss. dokt. yuryd. nauk [Legal activity: methodological and theoretical aspects. Autoref. Dr. of legal sci. diss.]. Kyiv, 35 p.

8. Minchenko, O.V. (2009). *Osoblyvosti zdiisnennia yurydychnoi diialnosti v umovakh hermanskoi pravovoi simi*. Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Peculiarities of legal activity in the conditions of the German legal family. Autoref. Candidate of legal sci. diss.]. Kyiv, 21 p.

9. Nesynova, S.V. (2013). *Problemy yurydychnoi diialnosti yak riznovydu pravovoi roboty v orhanakh DPS Ukrainy* [Problems of legal activity as a type of legal work in the bodies of the DPS of Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Ser: Yurydychni nauky* [Bulletin of the Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel. Ser: Legal Sciences], no. 1, pp. 15-22.

10. Bieliakov, K.I. (2008). *Informatyzatsiia v Ukraini: problemy orhanizatsiinoho, pravovoho ta naukovooho zabezpechennia* [Informatization in Ukraine: problems of organizational, legal and scientific support]. Monograph. Kyiv, KVITS, 576 p.

Одержано 10.11.2022.

УДК 342.951

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-8

О.С. ЛУНІНА,

кандидат юридичних наук, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доцент кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ORCID: 0000-0002-1739-6748

КОНФЛІКТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЯК УМОВА ВИНИКНЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ

Стаття присвячена дослідженню конфліктності державної реєстрації як умови виникнення публічно-правового спору. Визначено правову природу державної реєстрації з врахуванням детермінанти конфліктності як умови виникнення публічно-правових спорів.

Зазначено, що розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на утвердження верховенства права через забезпечення доступності правосуддя, справедливих судових процедур, незалежності, неупередженості та професіоналізму суддів, а також забезпечення правової визначеності, однаковості судової практики і відкритості судових рішень, ефективності судового захисту. Досліджено думку про визначення стадій розвитку юридичного конфлікту. Проаналізовано існуючі визначення поняття юридичного (правового) конфлікту, яке є в цілому усталеним у доктрині публічного права. Під юридичним конфліктом розуміють протиставлення двох чи кількох суб'єктів зумовлене протилежністю чи несумісністю їх інтересів, потреб або цінностей. Названо особливості юридичного конфлікту: зв'язаність конфлікту правовими відносинами, наявність правових ознак суб'єктів чи об'єкта конфлікту; можливість вирішення правовими засобами; галузева визначеність конфлікту; наявність юридичних наслідків; можливість застосування примусових засобів у процесі вирішення конфлікту; вирішення конфлікту в межах спеціальної юридичної процедури. Досліджено доктринальні визначення термінів «реєстрація», «реєстраційне провадження», «державна реєстрація». Наведено висновок щодо особливого характеру конфліктності відносин у сфері державної реєстрації, що полягає в тому, що неналежне виконання суб'єктами владних повноважень у сфері державної реєстрації своїх обов'язків здатне порушити не тільки публічні права осіб на належне здійснення реєстраційної діяльності, а й відповідні права, щодо виникнення або реалізації яких створюються перешкоди (право власності на нерухомість, право на здійснення підприємницької діяльності тощо). Розмежовано поняття «підстави» та «умови» публічно-правового спору. Акцентовано увагу, що конфліктність відносин у сфері державної реєстрації як умова виникнення публічно-правових спорів визначена заінтересованістю особи у реалізації, в першу чергу, певних прав, наданих законом (прав на нерухомість, права на здійснення підприємницької діяльності тощо), а не прав на прийняття суб'єктом владних повноважень відповідних рішень, або вчинення дій.

Ключові слова: конфлікт, конфліктність, публічно-правовий спір, реєстрація, державна реєстрація, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Не викликає сумніву той факт, що розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на утвердження верховенства права через забезпечення доступності правосуддя, справедливих судових процедур, незалежності, неупередженості та професіоналізму суддів, а також забезпечення правової визначеності, однаковості судової практики і відкритості судових рішень, ефективності судового захисту. Вирішення справи в суді без невинуватеного і необґрунтованого зволікання названо запорукою ефективного захисту особою своїх прав.

Можна вказати, що необхідність наукового опрацювання проблеми правової природи і сутності державної реєстрації визначена трьома чинниками. По-перше, вирішенням державного завдання щодо зменшення тиску на підприємництво та стимулювання підприємницької діяльності шляхом обмеження адміністративних бар'єрів. Другий чинник має суто наукове значення – розв'язання завдання щодо уніфікації реєстраційних процедур, що дозволить закласти доктринальне підґрунтя пропозицій щодо оптимальної їх кількості. Вказане стосується, у першу чергу, державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, складність якої обумовила найбільшу кількість наукових робіт у цьому напрямку. Третім чинником виступає необхідність формування ефективного судового захисту прав, свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб у публічно-правових відносинах, пов'язаних із державною реєстрацією.

Стан дослідження. Проблему сутності державної реєстрації аналізували у своїх роботах М.П. Гурковський, С.М. Гусаров, С.В. Лихачов, В.І. Марков, С.С. Овчарук, В.В. Степаненко, О.Г. Юшкевич, Т.В. Мехтієва та інші. Більшість наукових робіт була присвячена проблемі державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, реєстраційної діяльності органів МВС України. Можна виділити науковий доробок у царині обґрунтування процесуальної форми реєстраційної діяльності – реєстраційного провадження. Проте, реєстрація стосується не тільки сфери підприємництва чи права власності на транспортні засоби, але й інших сфер життєдіяльності – нерухомості, міграційних процесів, інформаційного забезпечення, актів цивільного стану, статусу об'єднань громадян, політичних партій тощо.

Вирішення питання щодо притаманності відносинам у сфері державної реєстрації ознак конфліктності вимагає звернення до наукових напрацювань щодо сутності таких правовідносин. Разом із тим, аналіз наукових публікацій свідчить, що питання правовідносин у сфері державної реєстрації на сьогоднішній день не є в достатній мірі розробленим в правовій доктрині. Враховуючи наведене, доцільним уявляється звернення до наукових напрацювань щодо визначення сутності державної реєстрації.

Мета статті – охарактеризувати конфліктність державної реєстрації як умову виникнення публічно-правового спору.

Виклад основного матеріалу. Розгляд такої властивості державної реєстрації, як конфліктність актуалізує звернення до існуючих наукових напрацювань щодо визначення юридичного конфлікту. Значення цього поняття полягає у врахуванні основних ознак юридичного конфлікту, що дозволить вирішити питання про притаманність цих ознак правовідносинам у сфері державної реєстрації. На сьогоднішній день поняття юридичного конфлікту є в цілому усталеним у доктрині публічного права. Під юридичним конфліктом розуміють протиборство двох чи кількох суб'єктів зумовлене протилежністю чи несумісністю їх інтересів, потреб або цінностей. Особливостями юридичного конфлікту називають: зв'язаність конфлікту правовими відносинами, наявність правових ознак суб'єктів чи об'єкта конфлікту; можливість вирішення правовими засобами; галузева визначеність конфлікту; наявність юридичних наслідків; можливість застосування примусових засобів у процесі вирішення конфлікту; вирішення конфлікту в межах спеціальної юридичної процедури. В аспекті цього дослідження заслуговує на увагу також позиція щодо визначення стадій розвитку юридичного конфлікту: виникнення в однієї чи обох сторін мотивів юридичного характеру; виникнення правових відносин між сторонами, що перебувають у конфлікті; розвиток правових відносин у зв'язку з розглядом справи юридичною інстанцією; прийняття правового акту, що є засобом вирішення конфлікту [1, с. 415].

За аналізом судової практики по справах адміністративної юрисдикції можна виділити справи щодо визнання протиправним рішення відповідача щодо відмови у державній реєстрації декларації про готовність об'єкту до експлуатації та зобов'язання відповідача вчинити певні дії, щодо реєстрації податкових накладних, щодо скасування державної реєстрації права власності тощо.

У контексті розгляду питання щодо сутності державної реєстрації викликає зацікавленість наукова думка А.Р. Кирсанова стосовно запровадження реєстраційного права. Дане питання розглядається відносно реєстрації прав на нерухоме майно та висловлюється припущення про відносну самостійність реєстраційного права та процесуальну форму реєстраційної діяльності. Вчений формулює визначення реєстраційного процесу (синонімом до цієї категорії визначено реєстраційну діяльність) як урегульовану законодавством про державну реєстрацію діяльність державних органів – установ юстиції щодо реєстрації прав, спрямована на визнання та підтвердження виникнення, обмеження (обтяження), переходу або припинення прав на нерухоме майно. На думку А.Р. Кирсанова, існує різниця між цивільним і реєстраційним правом, яка проявляється у наступному. Цивільне право, зазначає вчений, регулює суспільні відносини, для яких властива юридична рівність сторін, а реєстраційне – відносини влади-підпорядкування. Вказано про те, що цивільне право регулює майнові відносини, а реєстраційне – процесуальні. Також зазначено про те, що цивільне право є галуззю матеріального права, а реєстраційне – процесуального. І, насамкінець, підкреслено належність реєстраційного права до галузі публічного права, на відміну від цивільного права, яке є галуззю приватного права. При цьому вчений формулює принципи реєстраційного права [2, с. 446-448].

Дійсно, із деякими положеннями А.Р. Кирсанова можна сперечатись. Вказане стосується, зокрема, положення про відносини влади-підпорядкування як предмет регулювання реєстраційним правом. Вчений, швидше за все мав на увазі імперативний характер реєстраційних відносин, що означає обов'язковість виконання рішень, прийнятих суб'єктом здійснення реєстрації – державним органом. Проте особа, яка реєструє право на нерухоме майно, організаційно не підпорядкована суб'єкту, який здійснює державну реєстрацію. Єдине, з чим можна погодитись – це визнання належності реєстраційного права до галузей публічного права, щоправда категоричність виділення реєстраційного права у окрему галузь права викликає бажання дискутувати. Слід також зауважити обмеженість предмету реєстраційної діяльності – тільки щодо реєстрації прав на нерухоме майно та угод із ним. Зважаючи на вказане, науковий підхід А.Р. Кирсанова не може бути визнаний остаточним і беззаперечним. Разом з тим, заслуговує на підтримку та можна визначити як перспективний у науковому плані підхід А.Р. Кирсанова, який виокремлює правові норми, що регулюють реєстраційні відносини та визначає принципи реєстраційного права. Вказані теоретико-правові положення, обґрунтовані вченим, можуть бути покладені в основу подальшого наукового аналізу реєстрації як правового режиму. При цьому, враховуючи імперативний та неюрисдикційний характер реєстраційних відносин, доцільно зазначити про те, що такий правовий режим може бути визначений як адміністративно-правовий.

Окремо слід зауважити, що розуміння реєстраційної діяльності як динамічного явища заслуговує на підтримку і отримало поширення на сьогоднішній день у роботах вітчизняних дослідників. Зокрема, на сьогоднішній день в доктрині публічного права поширеним є підхід, відповідно до якого до діяльності у сфері державної реєстрації застосовується такий термін, як «реєстраційне провадження». Так, М.П. Гурковський, досліджуючи організаційно-правовий аспект реєстраційної діяльності публічної адміністрації, розглядає реєстраційне провадження як послідовну діяльність публічної адміністрації, яка в межах покладеної на неї компетенції здійснює реєстрацію відповідних об'єктів та заносить інформацію до відповідного реєстру. Вказаний дослідник розглядає такі питання, як зміст, особливості, стадії реєстраційного провадження [3, с. 10-11]. Термін «реєстраційне провадження» використовує при характеристиці реєстраційної діяльності також О.Г. Юшкевич [4, с. 5].

Звернення до енциклопедичних юридичних видань дозволяє зазначити про доктринальне визначення сутності категорії «реєстрація». Так, реєстрацію визначено як внесення

до списку, переліку, книг, реєстрів певних відомостей, інформації щодо осіб, майна, прав, фіксація певних фактів тощо [5, с. 717]. Виходячи з цього визначення, реєстрацію слід розглядати як цілеспрямовану діяльність, яка стосується фіксування інформації, фактів, відомостей у офіційно встановлених документах чи реєстрах.

Аналогічне визначення знаходимо в іншому енциклопедичному виданні. Поряд із цим було додано мету реєстрації – облік і контроль, засвідчення дійсності відомостей, об'єктів, документів, організацій, цінних паперів тощо та надання їм законного (легітимного) статусу [1, с. 788]. З наведеного можна визначити мету реєстрації, яка є двоєдиною – з одного боку є контрольною, а з іншого – спрямована на легітимацію учасників відносин, уводячи їх діяльність у правове поле. Ще одним висновком, який може бути зроблений з наведеного визначення – це роль реєстрації як діяльності, спрямованої на надання інформації, відомостям чи іншим об'єктам, які мають бути піддані реєстрації, юридичне значення.

Такому висновку не протирічить ще одне визначення поняття реєстрації. Реєстрація (лат – *registratio*; від *registrum* – список, перелік; англ. *registration*) – 1) у праві юридичний акт визнання та підтвердження уповноваженим суб'єктом (наприклад, державою у особі відповідних державних органів) фактів, подій або явищ, які підлягають обліку і реєстрації, що надає об'єкту реєстрації законність, робить його юридично значимим; 2) у широкому сенсі реєстрація – відображення факту, події чи явища у якому-небудь списку, реєстрі, книзі обліку тощо; складання переліку, опису [6, с. 814].

Якісно інше визначення реєстрації надає М.П. Гурковський. Державну реєстрацію вказаний вчений розуміє як інститут адміністративного права, яким забезпечується фіксація фактів, явищ, відомостей чи певних матеріальних об'єктів з метою їх державного обліку та контролю, засвідчення дійсності і надання їм законного статусу, в результаті чого настають юридичні наслідки. Вказується, що реєстрація – це така правова форма діяльності, юридична природа якої визначається тим, що відповідний суб'єкт реєстраційної діяльності ставиться в такі умови, за яких він повинен безпосередньо використовувати норми права для виконання поставлених перед ним завдань [3, с. 7, 8]. Вказане визначення є цінним принаймні з двох позицій. По-перше, державна реєстрація визнається інститутом адміністративного права, що свідчить про існування істотних особливостей правовідносин у цій сфері, а отже – впливає на дослідження публічно-правових спорів, що виникають з таких відносин. По-друге, на відміну від зазначених вище визначень, у визначенні М.П. Гурковського прямо зазначається про існування юридичних наслідків вчинення реєстраційних дій. Зазначене положення має ключове значення для характеристики конфліктності відносин у сфері державної реєстрації як умови виникнення публічно-правового спору. Адже, наявність юридичних наслідків свідчить про існування у особи, яка звертається за вчиненням певної реєстраційної дії юридичного інтересу, який виходить за рамки суто публічного інтересу щодо виконання суб'єктом владних повноважень своїх обов'язків. Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 334 ЦК України, права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону. Зазначене дозволяє стверджувати про наявність одночасно двох груп інтересів, що порушуються у разі неналежного здійснення органом реєстрації своїх обов'язків: публічний інтерес щодо виконання суб'єктом владних повноважень своїх обов'язків; публічний або приватний інтерес, що безпосередньо пов'язаний з об'єктом державної реєстрації.

Тож можна виділити широке і вузьке (юридичне) значення державної реєстрації. У широкому значенні реєстрація полягає у цілеспрямованій діяльності щодо внесення відомостей про об'єкт, який підлягає реєстрації, у офіційні документи, реєстри. У вузькому значенні реєстрація є юридичним актом визнання законним та юридично значимим об'єкт реєстрації (інформацію, відомості, речі матеріального світу тощо). Проте вузьке значення реєстрації може бути застосоване і щодо дозвільної діяльності, як-от ліцензування, сертифікація, патентування, видача власне різних дозволів, висновків тощо. Саме тому доречно поєднати сформульовані у правовій доктрині широке і вузьке значення реєстрації, передбачивши положення щодо цілеспрямованості відповідної діяльності та її характеру – відображення певного об'єкта реєстрації у реєстрі. Причому термін «реєстр» доцільно розглядати узагальнено – як

передбачений законодавством акт-документ (в тому числі – електронний) для здійснення реєстрації.

Таким чином, державну реєстрацію доцільно визначити як юридичний акт, який полягає у відображенні уповноваженим суб'єктом об'єкта реєстрації у реєстрі, що надає об'єкту законності та юридичне значення.

Слід зауважити, що специфіка реєстраційної діяльності, реєстраційних проваджень є настільки вираженою, що на сьогоднішній день в юридичній літературі неодноразово зустрічались пропозиції щодо прийняття єдиного нормативного акту з питань державної реєстрації. Так, М.П. Гурковський зазначає, що практична реалізація покращення якості надання реєстраційних послуг має відбуватися через ухвалення спеціального нормативно-правового акту, який би визначив сферу адміністративних послуг та врегулював процедурні відносини між приватними (фізичними та юридичними) особами та публічною адміністрацією [3, с. 9]. Таке наукове обґрунтування позиції вже знайшло своє визначення та закріплення в Законі України «Про адміністративні послуги» [7], положення якого мають сприяти наданню адміністративних послуг на чітко визначених правових засадах, що дасть змогу задовольнити потреби споживачів адміністративних послуг, забезпечить захист їхніх прав та інтересів, гарантованих законом.

В межах проблематики адміністративно-правового забезпечення сфери реєстрації фізичних осіб Т.В. Мехтієва наголошувала на необхідності прийняття Кодексу про єдиний реєстр фізичних осіб, який би містив усю сукупність необхідної інформації відносно понятійного апарату, діяльності державних органів, захисту персональних даних, юридичну відповідальність за порушення чинних правил [8, с. 37].

За наслідками аналізу правової позиції Т.В. Мехтієвої стосовно особливостей реєстрації можна зробити висновок про притаманність їй особливих: сфер існування (функціонує у сферах, де необхідним є неухильне виконання приписів і певної правової поведінки); принципів організації управлінського впливу (обмеження державного втручання в діяльність соціальних інститутів, координація громадян і держави при реалізації програм управління тощо); методів здійснення контролю за фактичним виконанням обов'язкових умов, пов'язаних із державною реєстрацією, діяльністю суб'єктів реєстраційних правовідносин; порядку регулювання певних сфер адміністративних правовідносин; взаємозв'язку норм у сфері державної реєстрації, що виявляється в тому, що вони можуть складати один правовий інститут; взаємозв'язок змісту і форми [8, с. 41].

На сьогоднішній день в юридичній літературі визначено складові реєстрації. До них віднесено: суб'єкти реєстрації; об'єкти реєстрації (фізичні особи); канали надходження інформації; юридична відповідальність за невиконання реєстраційних вимог [8, с. 37]. Хоча вказаний висновок вченої зроблено в рамках реєстрації фізичних осіб, але як уявляється, він представляє увагу також і щодо загального визначення реєстрації. Зокрема, на особливу увагу у подальшому дослідженні заслуговують такі елементи, як суб'єкти реєстрації; об'єкти реєстрації; юридична відповідальність за невиконання реєстраційних вимог. Так, дослідження суб'єктів та об'єктів реєстрації сприяє виявленню кола суб'єктів реєстраційних правовідносин, а отже – суб'єктів публічно-правового спору у сфері державної реєстрації.

Дослідження об'єктів реєстрації, як уявляється, сприяє виявленню також тих прав, щодо яких здійснюється державна реєстрація, а отже побічним чином сприяє більш детальному розкриттю предмету публічно-правового спору.

Заслуговує на увагу також позиція Т.В. Мехтієвої щодо визначення груп правовідносин, які регламентуються правовими нормами, що утворюють інститут державної реєстрації фізичних осіб. Зокрема, до таких груп вона відносить: 1) відносини, що виникають з приводу створення та організації діяльності реєструючих органів; 2) відносини, що виникають між органами виконавчої влади (орган реєстрації) та особами, що бажають зареєструвати свої права або певний правовий статус (шлюб, народження дитини) [8, с. 40]. Значення вказаного підходу для цього дослідження вбачається, передусім, в тому, що він дозволяє відмежувати ті групи відносин у сфері державної реєстрації, які слід досліджувати в першу чергу. Так, аналіз судової практики щодо розгляду публічно-правових спорів у сфері державної реєстрації вказує, що переважна більшість таких

спорів виникає саме між органами виконавчої влади (органами реєстрації) та особами, що бажають зареєструвати свої права або певний правовий статус. Спори у сфері створення та організації діяльності органів реєстрації на практиці майже не зустрічаються. Коротко їх можна охарактеризувати як компетенційні спори між органами, які мають повноваження щодо створення органів реєстрації, а також спори між органами реєстрації та органами створення.

Вказане дає підстави для проміжного висновку щодо особливого характеру конфліктності відносин у сфері державної реєстрації, що полягає в тому, що неналежне виконання суб'єктами владних повноважень у сфері державної реєстрації своїх обов'язків здатне порушити не тільки публічні права осіб на належне здійснення реєстраційної діяльності, а й відповідні права, щодо виникнення або реалізації яких створюються перешкоди (право власності на нерухомість, право на здійснення підприємницької діяльності тощо). Вказане відрізняє дану сферу правовідносин від таких, як наприклад, відносини у сфері державної служби або відносини, що є предметом розгляду при вирішенні компетенційних спорів чи спорів щодо оскарження правових актів органів влади. Перед тим, як давати характеристику конфліктності як умови виникнення публічно-правового спору у сфері державної реєстрації доцільним уявляється врахувати не тільки наукові підходи щодо визначення державної реєстрації та юридичного конфлікту, але також визначити власне поняття «умови виникнення публічно-правового спору».

Звернення до юридичної літератури дозволяє стверджувати, що на сьогодні вказане поняття чітко не визначене у правовій доктрині. Натомість воно є визначеним у філософії. Так, філософія розглядає умови як те, від чого залежить дещо інше (зумовлене), що робить можливим наявність речі, стану, процесу [9, с. 469]. Найближчим до нього застосовується поняття «підстава виникнення публічно-правового спору» [10, с. 10; 11, с. 15].

Вказане поняття використовується, передусім, як елемент публічно-правового спору, але з метою визначення напряму подальшого дослідження слід встановити співвідношення між вказаними поняттями. Тимошенко К.О. та Хлібороб Н.Є., фактично, підставу виникнення публічно-правового спору пов'язують із фактами, порушення прав, свобод, законних інтересів (К.О. Тимошенко) або суб'єктивним уявленням щодо такого порушення (Н.Є. Хлібороб). Враховуючи наведене, можна попередньо визначити розмежування між поняттям «підстави» та «умови» щодо публічно-правового спору.

Поняттям підстави можливим є охоплювати те, що безпосередньо спричинює звернення до уповноваженого органу щодо захисту прав (суб'єктивне уявлення про порушення прав, свобод, законних інтересів), а «умови» – це певні обставини, які сприяють виникненню такого спору. Можна зауважити, що в окремих випадках такі поняття можуть збігатись. Зокрема, не завжди порушення прав спричинює подання позову. Але, вказане порушення може виступати «приводом» до його подання. Відповідні факти, які складають підставу звернення до уповноваженого органу, як правило, наводяться при обґрунтуванні відповідних вимог, а умови – не завжди відображаються. Таким чином поняття «підстава» та «умова» стосовно виникнення публічно-правового спору співвідносяться між собою як причина та привід.

У даному вимірі конфліктність відносин у сфері державної реєстрації як умова виникнення публічно-правового спору у цій сфері характеризується тим, що особа, звертаючись за вчиненням реєстраційної дії прагне не тільки законних дій суб'єктів владних повноважень, але й реалізації інших прав, що безпосередньо залежить від таких дій. Більше того, незважаючи на те, що основоположними, з позиції правовідносин, виступають активні адміністративні відносини, в яких особа має право вимагати від суб'єкта владних повноважень вчинення певних дій або прийняття рішень, а цей суб'єкт має відповідні обов'язки, але вказані правовідносини є лише засобом реалізації інших прав особи. Тому основний мотив щодо звернення до адміністративного суду лежить не у площині вказаних основних відносин, а у площині прагнення реалізації інших прав, передбачених законодавством. Вказане є особливістю конфліктності відносин у сфері державної реєстрації як умови виникнення публічно-правових спорів.

Наведені наукові підходи щодо сутності юридичного конфлікту та державної реєстрації дають підставу охарактеризувати цю діяльність як конфліктну в тому відношенні, що під час її здійснення можуть стикатись між собою наступні групи інтересів: 1) компетенції різних

державних органів, якщо у процесі створення та організації органів реєстрації беруть участь різні державні органи (компетенційні спори); 2) державні інтереси щодо недопущення реєстраційних дій за відсутності підстав, встановлених законодавством та інтереси фізичних, юридичних осіб, що звертаються за вчиненням таких дій. Крім того, врахування особливостей предмету публічно-правового спору у сфері державної реєстрації дозволяє зробити висновок, що конфліктний характер державної реєстрації обумовлюється також заінтересованістю фізичних та юридичних осіб у реалізації своїх прав, свобод, законних інтересів, реалізація яких відповідно до законодавства пов'язана із державною реєстрацією.

Характеризуючи конфліктність діяльності у сфері державної реєстрації, доцільним уявляється навести позицію Т.В. Мехтієвої, яка зазначає про наявність серед науковців єдиної думки, застосування реєстрації як одного з методів адміністративно-правового регулювання в більшому обсязі, ніж це необхідно, породжує напруженість у відносинах із суб'єктами державної влади, призводить до розвитку бюрократизму. А там, де реєстраційна процедура недостатньо врегульована правом, виникають тяганина, свавілля, зловживання владою і корупція [8, с. 39].

Висновки. Досліджені наукові підходи щодо сутності юридичного конфлікту та державної реєстрації дають підставу охарактеризувати цю діяльність як конфліктну в тому відношенні, що під час її здійснення можуть стикатись між собою наступні групи інтересів: 1) компетенції різних державних органів, якщо у процесі створення та організації органів реєстрації беруть участь різні державні органи (компетенційні спори); 2) державні інтереси щодо недопущення реєстраційних дій за відсутності підстав, встановлених законодавством та інтереси фізичних, юридичних осіб, що звертаються за вчиненням таких дій. Серед другої групи інтересів слід особливо відмітити заінтересованість фізичних та юридичних осіб у реалізації своїх прав, свобод, законних інтересів, реалізація яких відповідно до законодавства пов'язана із державною реєстрацією. Саме друга група інтересів виступає чинником впливу на виникнення публічно-правових спорів у цій сфері.

Конфліктність відносин у сфері державної реєстрації як умова виникнення публічно-правових спорів визначена заінтересованістю особи у реалізації, в першу чергу, певних прав, наданих законом (прав на нерухомість, права на здійснення підприємницької діяльності тощо), а не прав на прийняття суб'єктом владних повноважень відповідних рішень, або вчинення дій.

Список використаної літератури

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Юридична думка, 2012. 1020 с.
2. Кирсанов А.Р. Регистрационное право – формирующая отрасль современного российского права. Антология научной мысли: Сборник статей. Москва: Статут, 2008. 773 с.
3. Гурковський М.П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2010. 19 с.
4. Юшкевич О.Г. Провадження в справах про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. 20 с.
5. Енциклопедія цивільного права України / ред. Я.М. Шевченко. Київ: ІнЮре, 2009. 952 с.
6. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия. Москва, 2013. 1088 с.
7. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 12.10.2022).
8. Мехтієва Т.В. Реєстраційне право: навчальний посібник. Київ: Дакор, 2011. 312 с.
9. Философский энциклопедический словарь. Москва: ИНФРА-М, 2003. 576 с.
10. Тимошенко К.О. Публічно-правовий спір як предмет юрисдикції адміністративних судів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2012. 20 с.
11. Хлібороб Н.Є. Публічно-правовий спір як предмет юрисдикційної діяльності адміністративного суду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2012. 22 с.

THE CONFLICT OF STATE REGISTRATION AS A CONDITION FOR THE EMERGENCE OF A PUBLIC LEGAL DISPUTE

Olena S. Lunina, PhD in Legal Sciences, judge of the Dnipropetrovsk District Administrative Court, Associate Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: lunina.olenaolena@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-8

Keywords: *conflict, conflict, public legal dispute, registration, state registration, administrative proceedings.*

The article is devoted to the study of the conflict of state registration as a condition for the emergence of a public legal dispute. The legal nature of state registration is determined, taking into account the determinant of conflict as a condition for the emergence of public legal disputes.

It is noted that the development of justice in Ukraine should be aimed at strengthening the rule of law by ensuring access to justice, fair judicial procedures, independence, impartiality and professionalism of judges, as well as legal certainty, Uniformity of judicial practice and openness of judicial decisions, effectiveness of judicial protection. The article studies an opinion on determination of stages of development of legal conflict. The existing definitions of the concept of legal conflict have been analyzed, which is generally well-established in the doctrine of public law. A legal conflict is defined as a conflict between two or more actors based on the opposite or incompatibility of their interests, needs or values. The features of legal conflict are named: the connection of the conflict with legal relations, the presence of legal features of the subjects or the object of the conflict; the possibility of legal settlement; sectoral certainty of the conflict; the presence of legal consequences; the possibility of using coercive means in the conflict resolution process; conflict resolution through a special legal procedure. The doctrinal definitions of terms “registration”, “registration proceedings”, “state registration” were studied. The conclusion concerning the special character of the conflict of relations in the field of state registration is given, which is: that the improper exercise of authority by subjects in the field of state registration may violate not only the public rights of persons to properly carry out registration activities, but also the relevant rights, on the occurrence or implementation of which obstacles are created (ownership of real estate, the right to conduct business, etc.). The concepts of “foundation” and “conditions” of public-legal dispute are delimited. It is emphasized that the conflict of relations in the field of state registration as a condition for the emergence of public legal disputes is determined by the individual's interest in realizing, first of all, certain rights granted by law (rights to real estate, the right to carry out entrepreneurial activities, etc.), and not the rights to accept the subject of the authority of relevant decisions or actions.

References

1. Shemshuchenko, Yu.S. (2012). *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk* [Big encyclopedic legal dictionary]. Kyiv, Legal opinion, 1020 p.
2. Kyrсанов, A.R. (2008). *Rehystratsyonnoe pravo – formyuiushchaia otrasl sovremennoho rossiyskoho prava. Antolohyia nauchnoi misly: Sbornyk statei* [Registration law is a formative branch of modern Russian law. Anthology of scientific thought: Collection of articles]. Moscow, Statute, 773 p.
3. Hurkovskiy, M.P. (2010). *Reiestratsiina diialnist publichnoi administratsii: orhanizatsiino-pravovyi aspekt*. Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Registration activity of public administration: organizational and legal aspect. Autoref. Candidate of legal sci. diss.]. Lviv, Lviv State University of Internal Affairs, 19 p.
4. Yushkevych, O.H. (2007). *Provadzhennia v spravakh pro derzhavnu reiestratsiiu fizychnykh osib-pidpnyemtsiv*. Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Proceedings in cases of state registration of individual entrepreneurs. Autoref. Candidate of legal sci. diss.]. Kharkiv, Kharkiv National University of Internal Affairs, 20 p.

5. Shevchenko, Ya.M. (2009). *Entsyklopediia tsyvilnoho prava Ukrainy* [Encyclopedia of civil law of Ukraine]. Kyiv, InYure, 952 p.
6. Tykhomyrova, L.V. (2013). *Yurydycheskaia entsyklopedyia* [Legal encyclopedia]. Moscow, 1088 p.
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), Law of Ukraine “About administrative services”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (Accessed 12 October 2022).
8. Mekhtieva, T.V. (2011). *Reiestratsiine pravo* [Registration right]. Kyiv, Dakor, 312 p.
9. *Fylosofskyi entsyklopedycheskyi slovar* (2003). [Philosophical encyclopedic dictionary]. Moscow, INFRA-M, 576 p.
10. Tymoshenko, K.O. (2012). *Publichno-pravovyi spir yak predmet yurysdyksii administratyvnykh sudiv*. Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Public-law dispute as a subject of jurisdiction of the administrative courts. Autoref. Candidate of legal sci. diss.]. Kyiv, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 20 p.
11. Khliborob, N.Ie. (2012). *Publichno-pravovyi spir yak predmet yurysdyksiinoi diialnosti administratyvnoho sudu*. Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Public legal dispute as a subject of jurisdictional activity of an administrative court Autoref. Candidate of legal sci. diss.]. Lviv, National University “Lviv Polytechnic”, 22 p.

Одержано 18.10.2022.

ОГЛЯД НОВІТНЬОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ПУБЛІКАЦІЇ ВИДАВНИЦТВА КЕМБРИДЖСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ З ПОРІВНЯЛЬНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА¹

Видавництво Кембриджського університету (Cambridge University Press) було засноване у 1534 р. указом короля Генріха VIII. Перші книги були опубліковані ним у 1584 р. За чотири століття свого існування видавництво випустило багато праць відомих вчених і літераторів. У видавництві Кембриджського університету друкувалися поет і мислитель Джон Мільтон, фізик та астроном Ісаак Ньютон, філософ та математик Бертран Рассел, астрофізик та космолог Стівен Хокінг.

Видавництво Кембриджського університету найстаріше у світі і друге за величиною у світі університетське видавництво після видавництва Оксфордського університету. У видавництві працюють більше тисячі осіб, а його філії та представництва є в США, Австралії, Латинській Америці, Африці, Азії та практично у всіх країнах Європи.

Cambridge University Press є структурою Кембриджського університету – це один із провідних університетів та дослідницьких центрів світу. Він був створений у 1209 році і є другим за старшинством після Оксфордського університету у Великій Британії та одним із найстаріших європейських університетів. 80 осіб із числа вчених, які працювали у Кембриджі, удостоїлися Нобелівської премії. Це більше, ніж у будь-якому іншому університеті світу. Кембридж – це місце, де студентам надається можливість здобути унікальну освіту та досвід. Не дивно, що молодь приїжджає сюди з усього світу. У наші дні Кембриджський університет – це цілий комплекс різних установ, найважливішими з яких є власне коледжі, Видавництво Кембриджського університету та Кембриджський екзаменаційний синдикат.

Видавництво Кембриджського університету – некомерційна організація, її доходи використовуються лише для розширення видавничої діяльності. Воно управляється Синдикатом Кембриджського університету – незалежним колегіальним органом, який складається з провідних професорів, які регулярно зустрічаються для обговорення підготовлених до друку видань. За Статутом, метою Видавництва є «накопичення, розвиток, збереження та поширення знань з усіх дисциплін як усередині університету, так і за його межами».

Програма публікацій Видавництва Кембриджського університету включає майже всі академічні дисципліни і охоплює всі рівні освіти від спеціальної наукової монографії до матеріалів, призначених для використання у початковій школі. Однією з пріоритетних сфер діяльності видавництва є створення високоякісної довідкової літератури, словників та енциклопедій, багато з яких переносяться на електронні носії. Іншим найважливішим напрямом діяльності видавництва є публікація підручників англійської мови, які включають багаторівневі навчальні курси, самовчителі, матеріали для підготовки до складання міжнародних іспитів з англійської мови. Важливу частину видавничої програми складають серії підручників, написані лекційними курсами провідними професорами західних університетів.

¹ Огляд підготовлено доктором юридичних наук, професором кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля Н.В. Бочаровою та за участю старшого викладача кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля Ю.С. Палеевої.

Принципами видавничої політики Cambridge University Press є «повна відданість академічній досконалості», збалансованість комерційних та наукових вимог, об'єктивність на неупередженість. Як зазначається на офіційному сайті Видавництва, «як провідний видавець наукових журналів і книг, Cambridge University Press прагне відповідати високим стандартам етичної поведінки на всіх етапах процесу публікації. Ці рекомендації окреслюють обов'язки видавництва Cambridge University Press, авторів, рецензентів і редакторів щодо етики видавничої діяльності»².

У Видавництві Кембриджського університету виходить навчальна та наукова література зі спеціальних галузей знання, у тому числі з правознавства. Академічний контент від Cambridge University Press розміщений на спеціальній онлайн-платформі Cambridge Core. Тут можна знайти цінну корисну дослідницьку та академічну інформацію, яка охоплює понад 1,8 мільйона журнальних статей і близько 46000 книг.

Серед правничих видань Видавництва помітну питому вагу займають публікації з конституційного права, багато з яких отримали світовий розголос і стали класикою сучасної юридичної думки.

Тенденцією останнього часу є підготовка тематичних серій досліджень, присвячених актуальним проблемам конституціоналістики. Поміж них серії *Глобальне право* і *Порівняльне конституційне право та політика*.

Серія *Глобальне право (Global Law Series)*³ формується інтернаціональним складом загальної редколегії, до складу якої входять Мораг Гудвін (Тілбурзька юридична школа), Рендалл Лесаффер (KU Leuven і Тілбурзький університет), Девід Нелькен (Королівський коледж Лондона), Хан Сомсен (Тілбурзька юридична школа). Книги серії пропонують унікальний погляд на те, як глобалізація радикально змінює вивчення, дисципліну та практику права. Ця серія містить інноваційні публікації, у яких досліджуються ті норми права, які стають глобальними у своєму застосуванні, а також визначають новітню взаємозалежність і взаємодію різних правових систем.

Серія *Порівняльне конституційне право та політика (Comparative Constitutional Law and Policy)*⁴ пов'язана з проблематикою сучасної інтелектуально активної галузі правознавства (порівняльним правом), яка охоплює все більш широкий спектр підходів і методологій. У цій серії зібрані аналітично інноваційні та фактологічно обґрунтовані роботи дослідників порівняльного конституціоналізму. Книги серії містять теоретичні дослідження окремих конституційних юрисдикцій, порівняльні дослідження з конституційного права та його інститутів, а також редактовані збірки оригінальних есе, які відповідають на складні теоретичні та емпіричні питання в цій галузі. У редколегії серії вчені зі світовим ім'ям – Том Гінзбург (Чиказький університет), Закарі Елкінс (Техаський університет, Остін), Ран Гіршль (Техаський університет, Остін).

Редколегія журналу «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право» пропонує читачам більш докладну інформацію про зазначені видання, які характеризують новітні тенденції і напрямки конституційно-правових досліджень за кордоном.

² Cambridge Core. Ethical standards. URL: <https://www.cambridge.org/core/about/ethical-standards>

³ <https://www.cambridge.org/core/series/>

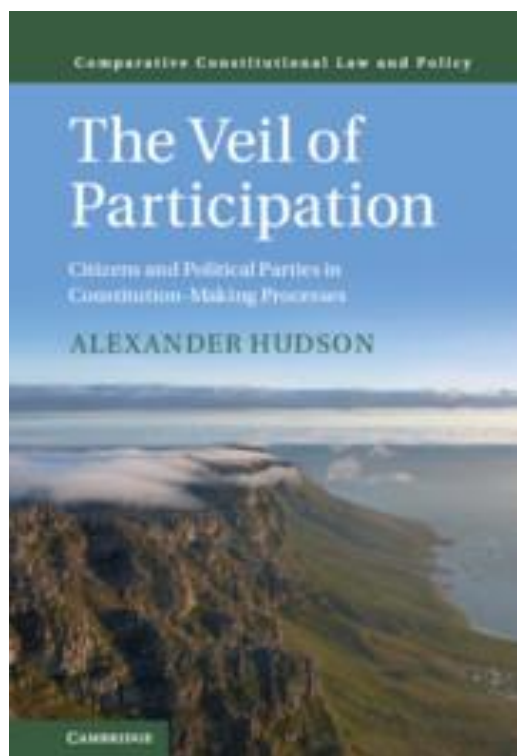
⁴ <https://www.cambridge.org/tr/academic/subjects/law/series/comparative-constitutional-law-and-policy?&page=2>

Yap, P., & Lin, C. (2021). *Constitutional Convergence in East Asia* (Comparative Constitutional Law and Policy). Cambridge: Cambridge University Press, doi: 10.1017/9781108923422, 250 p.

Яп П., Лін Чієн-Чі. Конституційна конвергенція в Східній Азії. Кембридж: Вид-во Кембриджського університету, 2021. 250 с.

Книга відкриває нову сторінку для порівняльного конституційного дослідження в Азії, даючи новаторський політичний аналіз конвергенції конституцій, розроблених у Гонконгу, Південній Кореї та Тайвані. Автори припускають, що насправді існує значна подібність між конституційною практикою Тайваню, Південної Кореї та Гонконгу щодо використання доктрин структурованої пропорційності та інноваційних засобів судового захисту. Книга є важливим внеском у наше розуміння як азіатського конституціоналізму, так і моделей конституційного запозичення та конвергенції в цілому.

Hudson, A. (2021). *The Veil of Participation: Citizens and Political Parties in Constitution-Making Processes* (Comparative Constitutional Law and Policy). Cambridge: Cambridge University Press, doi: 10.1017/9781108878685, 280 p.

Хадсон А. Завіса участі: громадяни та політичні партії в конституційних процесах. Кембридж: Вид-во Кембриджського університету, 2021. 280 с.

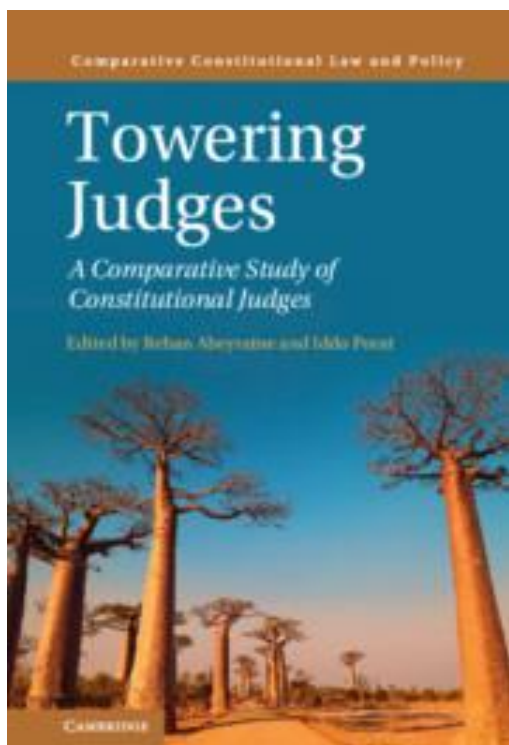
Участь громадськості є важливою частиною конституційних процесів у всьому світі, але ми дуже мало знаємо про те, якою мірою участь впливає на конституційні тексти. У книзі автор пропонує систематичне вимірювання впливу громадської участі в трьох часто цитованих випадках – Бразилії, Південній Африці та Ісландії – і запроваджує теорію партійно-посередницької участі громадськості. Він стверджує, що участь громадськості має обмежений потенціал впливу на текст конституції, але ефективність участі залежить від політичного контексту. Сила партії є ключовим фактором.

Tushnet, M. (2021). *The New Fourth Branch: Institutions for Protecting Constitutional Democracy* (Comparative Constitutional Law and Policy). Cambridge: Cambridge University Press, doi: 10.1017/9781009047609, 186 p.

Тушнет М. Нова четверта гілка: інститути захисту конституційної демократії. Кембридж: Вид-во Кембриджського університету, 2021. 186с.

Конституції двадцятого першого століття зазвичай включають нову «четверту гілку» влади, групу інституцій, відповідальних за захист конституційної демократії, включаючи органи управління виборами, антикорупційні агентства та офіси омбудсмена. Ця книга пропонує першу загальну теорію четвертої гілки; у світі, де управління здійснюється через політичні партії, ми не можемо бути впевнені, що традиційних трьох гілок влади достатньо для збереження конституційної демократії. Четверта – галузеві інституції можуть, концентруючи в собі відмінні форми експертних знань, розгортати цей досвід ефективніше, ніж традиційні гілки.

Abeyratne, R., & Porat, I. (Eds.). (2021). *Towering Judges: A Comparative Study of Constitutional Judges* (Comparative Constitutional Law and Policy). Cambridge: Cambridge University Press, doi: 10.1017/9781108879194, 350 p.

Високі судді: Порівняльне дослідження конституційних суддів / за ред. Р.Абейратне та І.Пората. Кембридж: Вид-во Кембриджського університету, 2021. 350 с.

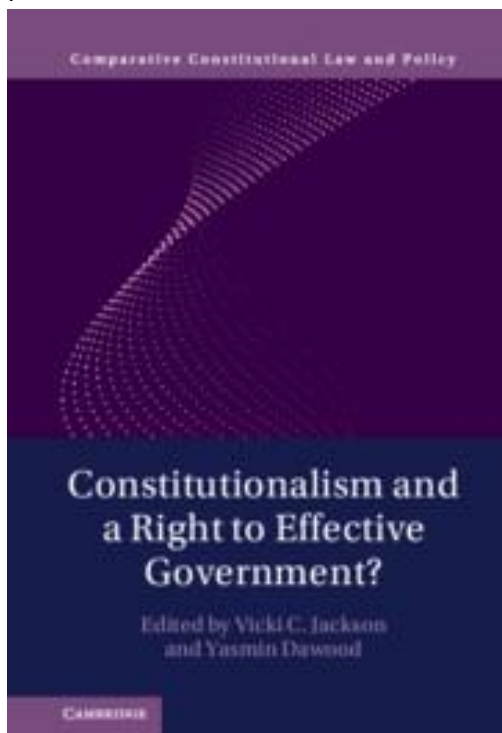
Пропонуються дослідження нової теми в порівняльному конституційному праві: високих суддів. У томі розглядається робота дев'ятнадцяти суддів із чотирнадцяти юрисдикцій, кожен з яких вирізнявся окремо серед своїх колег-суддів і мав унікальний вплив на траєкторію конституційного права. Розділи запитують: що робить високого суддю; які передумови сприяють або перешкоджають появі високих суддів; наявність високих суддів позитивно чи згубно для конституційних систем; чим високі судді відрізняються від однієї юрисдикції до іншої; як політичні та історичні події пов'язані з цим явищем.

Negretto, G. (Ed.). (2020). *Redrafting Constitutions in Democratic Regimes: Theoretical and Comparative Perspectives* (Comparative Constitutional Law and Policy). Cambridge: Cambridge University Press, doi: 10.1017/9781108885287, 264 p.

Переробка конституцій у демократичних режимах: теоретичні та порівняльні перспективи / за ред. Г. Негретто. Кембридж: Вид-во Кембриджського університету, 2020. 264 с.

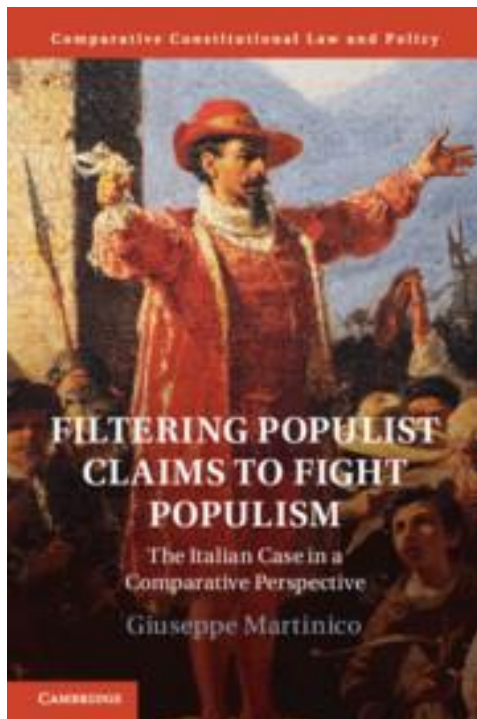
Зростаюче суспільне невдоволення ефективністю та якістю багатьох сучасних демократій робить їх вразливими до народного тиску з метою глибокої трансформації або заміни своїх конституцій. Однак систематичних наукових дискусій щодо правових і політичних проблем, які ці події створюють для демократичних принципів і практики, мало. У цій книзі, створеній спільними зусиллями юристів і політологів, ці проблеми аналізуються з міждисциплінарної та порівняльної точки зору. Автори заповнюють теоретичний вакуум, досліджуючи можливість того, що конституції можуть бути замінені в рамках демократичного режиму, одночасно досліджуючи умови, за яких ці процеси є більш сумісними або менш сумісними з демократичними принципами.

Jackson, V., & Dawood, Y. (Eds.). (2022). *Constitutionalism and a Right to Effective Government?* (Comparative Constitutional Law and Policy). Cambridge: Cambridge University Press, doi:10.1017/9781009158541. 262 p.

Конституціоналізм і право на ефективний уряд? / за ред. Вікі С. Джексон, Ясмін Дауд. Кембридж: Вид-во Кембриджського університету, 2022. 262 с.

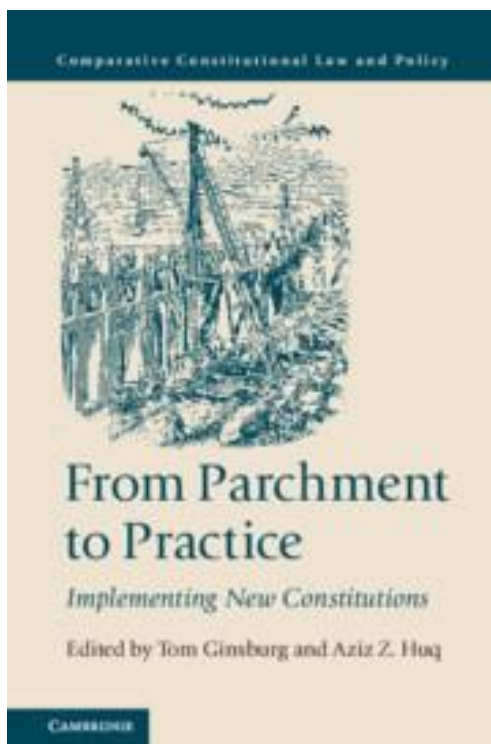
У книзі досліджується «ефективне правління» як право, принцип, обов'язок та інтерес, розміщуючи питання управління в дебатах про негативний і позитивний конституціоналізм. Окрім нових концептуальних підходів до зв'язків між правами та врядуванням, том також пропонує нові погляди на державні установи, включаючи суди, законодавчі органи, виконавчі та адміністративні органи, а також ЗМІ та політичні партії.

Martinico, G. (2021). *Filtering Populist Claims to Fight Populism: The Italian Case in a Comparative Perspective* (Comparative Constitutional Law and Policy). Cambridge: Cambridge University Press, doi: 10.1017/9781108866156, 280 p.

Мартініко Дж. Фільтрація популістських претензій для боротьби з популізмом. Італійський випадок у порівняльній перспективі. Кембридж: Вид-во Кембриджського університету, 2021. 280 с.

Книга досліджує, як популісти при владі запозичують, використовують і маніпулюють категоріями конституційної теорії та інструментами конституційного права. Автор виходить за межі розгляду конституціоналізму та популізму як суто антитектичних, щоб глибоко зануритися у вплив популізму на діяльність деяких інструментів конституційної демократії.

Ginsburg, T., & Huq, A. (Eds.). (2020). *From Parchment to Practice: Implementing New Constitutions* (Comparative Constitutional Law and Policy). Cambridge: Cambridge University Press, doi: 10.1017/9781108767859, 250 p.

Від пергаменту до практики: імплементації нових конституцій / за ред. Т. Гінзбурга та А. Хука. Кембридж: Вид-во Кембриджського університету, 2020. 250 с.

За допомогою тематичних досліджень групи авторів розкривається комплекс проблем, які виникають після прийняття нової конституції. Усі нові конституції повинні керувати балансом або напругою між двома силами: прагненнями до соціальних і політичних перетворень, з одного боку, та вимогами збереження старих інтересів та інститутів, з іншого. Показаний мінливий характер конфліктів такого типу та різноманітні засоби, за допомогою яких вони врегульовуються, успішно чи ні.

НАШІ АВТОРИ

АНОХІН Вадим Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

БАЙМУРАТОВ Михайло Олександрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії наук (м. Одеса).

БІЛА Альона Валеріївна, викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

БИКОВ Олександр Миколайович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (м. Київ).

БОБРОВНИК Денис Олександрович, кандидат економічних наук, докторант Інституту законодавства Верховної Ради України, директор Адвокатського альянсу «Баймуратов і партнери» (м. Одеса).

БОЧАРОВА Наталія Василівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

ВОРОНІН Владислав Валерійович, викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

ГЕРАСЮТА Віра Владиславівна, здобувачка вищої освіти спеціальності «Право» Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

ЛУНІНА Олена Станіславівна, кандидат юридичних наук, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доцент кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

ПОПЛАВСЬКИЙ Володимир Юрійович, кандидат юридичних наук, директор Дніпровського регіонального відділення Національної школи суддів України, доцент кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

СВІТЛИЧНИЙ Олександр Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

ТОДОРОШКО Тетяна Андріївна, старший викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

ШКАБАРО Вероніка Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

OUR AUTHORS

Vadym O. Anokhin, PhD in Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University (Dnipro).

Mykhaylo O. Baymuratov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences (Odesa).

Alona V. Bila, Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University (Dnipro).

Olexander M. Bikov, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher (Kyiv).

Denis O. Bobrovnyk, PhD in Economics, doctoral student of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, Director of the Baymuratov and Partners Lawyers' Alliance (Odesa).

Natalia V. Bocharova, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University (Dnipro).

Vladislav V. Voronin, Lecturer of the Department of Law, Alfred Nobel University (Dnipro).

Vera V. Herasiuta, Student of Study Programme Law (Bachelor`s degree), Alfred Nobel University (Dnipro).

Olena S. Lunina, PhD in Legal Sciences, judge of the Dnipropetrovsk District Administrative Court, Associate Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University (Dnipro).

Volodymyr Yu. Poplavskyy, PhD in Legal Sciences, Head of the Dnipro regional branch of the National School of Judges of Ukraine, Associate Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University (Dnipro).

Olexander P. Svitlychnyy, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv).

Tetiana A. Todoroshko, Senior lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University (Dnipro).

Veronika N. Shkabarо, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Alfred Nobel University (Dnipro).

ДЛЯ НОТАТОК